॥ श्रीमहाभारते नलोपाख्यानं ॥

NALUS,

CARMEN SANSCRITUM

E MAHÀBHÀRATO:

EDIDIT,

LATINE VERTIT, ET ADNOTATIONIBUS ILLUSTRAVIT,

FRANCISCUS BOPP.

LONDINI,

PARISIIS ET ARGENTORATI:

APUD TREUTTEL ET WÜRTZ, BIBLIOPOLAS.

1819.

E Typographiâ Cox et BAYLIS, Great Queen Street,
Lincoln's-Inn-Fields.

PRÆFATIO.

AD edendum hoc opusculum præcipue nos consilium induxit, ut jucundi carminis Indici interpretatione, textum originalem ad verbum exprimente, iis, qui Sanscriti sibi scientiam acquirere vellent, in addiscenda adjuvaremus lingua, quæ non modo propter literarum, quas offert, excellentiam usumque multiplicem, sed propter summam quoque structuræ perfectionem et miram cum variis Europæ linguis convenientiam, eruditorum attentionem vindicat. Structuræ perfectio autem et formarum grammaticalium ingens copia, quanquam in lingua versatum ad certiorem scriptorum intelligentiam ducunt, et minus ambiguitatis admittunt quam iis carentes aliæ Orientis linguæ, non possunt, quin tironi magnæ sint difficultati. Cum sine præceptoris instructione linguam hanc didicerimus, eo magis auctoris Indici verbum verbo reddens interpretatio nobis desideranda visa, quamvis propter reliquam præstantiam, quæ

exstant Anglicæ interpretationes, certas duces se præbuerunt. Ad faciliorem earum usum tironem præparet hoc opusculum, siquidem ejus vitia, quem præposuimus, finem assequi non impediunt. Ante alias linguas ad Sanscritum auctorem vertendum, eodem conservato verborum ordine, Latina præcipue apta est; non semper tamen, ut suscepto consilio satisfaceremus, sine ejus ingenii offensione stilique puritatis damno id fieri potuit, pro quo a lectore venia petenda.

Glossario interpretationem nostram instruxissemus, nisi varia alia Mahàbhàrati edere selecta intenderemus, glossario totum illustraturi. Incitati enim eo, quod clarissimus Wilkins, Sanscritæ literaturæ merito pater appellandus, e celebri hoc poemate cum tam generali quam justo plausu Anglice vertit, quum, munificentia Augustissimi Maximiliani Josephi, Bavariæ Regis, sub cujus auspiciis literæ in patria florent, Serenissimi quoque hereditarii Principis, scientiarum artiumque illustrissimi patroni, summa adjuti liberalitate, Parisiis ad Orientales colendas literas plures degentes annos, totius perlegendi operis desiderio non resistere possemus; non modo eorum, quæ mythologiæ, aut cognatæ philosophiæ, explica-

tionem afferre, aut tenebris, quibus antiqua Indiæ involuta historia, nonnullos lucis radios injicere possent, ratio habenda, sed etiam, quæ poetica suavitate præeminent, indifferenter non prætereunda erant. Cum clarissimus Wilkins, cujus doctis scriptis, quod de Sanscrita scimus lingua, præcipue debemus, permissione typorum usus jucundum suæ in nos benevolentiæ documentum nobis dederit, Nali et Damayantiæ edenda fabula* selectorum speciminis exhibendi opportuna occasione utimur.

Quam grata indigenis hæc sit fabula, recentiorum carminum multitudo, idem tractantium argumentum, clare demonstrat. Imprimis Nalòdayi mentio facienda, quatuor librorum carminis, auctoris Càlidàsi celebris, quod cum Prajnàcari scholiis Calcuttæ in lucem editum. *Naishadha*

---

* E Mahàbhàrati, Vyàso ab Indis adscripti, tertia parte, *Vanaparva* dicta, excerpta est. Yudhishthiro, cui, ut ludi stet conditioni, quo a Sacune, pro Duryòdhano talos jaciente, victus erat, duodecim in sylvis cum fratribus anni traducendi, Vrihadasvus sapiens Nali regis historiam narrat, ut eum consoletur, ostendendo, non minus ludo spoliatum regno majorem laborem majoremque ærumnam illum subiisse.

dictum, ab indigenis magni æstimatum carmen, auctoris Srìhàrshi, viginti duobus amplectitur libris, quod poeta noster in quinque primis canit, non ad finem Nali et Damayantiæ historiam perducens. Plura de duobus his carminibus in clarissimi Colebrooke de Sanscrita et Pracrita arte poetica dissertatione legitur, ubi ejusdem argumenti alius carminis, *Damayantì-cathà inscripti*, mentio fit. Hindustana quoque lingua hujus argumenti poema exhibet,* quod doctus Kindersley Anglice vertit.* Ut stili differentiæ breve demus specimen, locum eligimus, ubi Damayantiæ de Nalo anseres nuntium afferunt. Quod in Mahàbhàrato quatuor *slocis* cum dimidio canitur, (p. 7, sl. 27—32,) sic exprimit Càlidàsus:

श्रीसंकाशास्यस्य त्वं भैमि नलस्य शशिनिकाशा
स्यस्य ।
अरिलोकाशास्यस्य यदि भार्य्या स्याः कुमारिका
शास्यस्य ॥

“ *Srìsankàsàsyasya tvam bhaimi nalasya sa-*
“ *sinikàsàsyasya*
“ *Arilòcàsàsyasya yadi bhàryà syàh cumàri-*
“ *càsàsyasya*

---

* Vide librum, *Specimens of Hindoo Literature*, inscriptum.

" Srì (*deæ*) similis esses, illius tu, Bhaimia,
" Nali, lunæ-simili-ore,
" Hostium-mundorum-spei-exstinctoris, si
" uxor esses, a puellis desiderati!"

" E Hindostano doctus Kindersley vertit:

" Oh, daughter of Beem-Rajah! who art thyself the very " ecstacy of love; dazzling as a bright dagger suddenly un- " sheathed, mark our words:—As no woman can compare to " you, so be assured no mortal is worthy to possess such a " treasure, except the matchless Nella-Rajah; each of you is " alone worthy of the other. Know, lovely maid, that through " all the earth, there is no country that we have not frequented; " no prince with whose character we are not intimately ac- " quainted, and yet we repeat, that Nella-Rajah alone deserves " to be the happy possessor of your beauty. But why should " we enlarge on the subject; he must be yours. Recollect we " are birds of Daiver-land, we are of course incapable of suf- " fering ourselves to be seduced by any consideration to speak " deceitfully. A disinterested regard for both of you solely " occasions our interference; why should you fall into the pos- " session of any other Rajah, who could not sufficiently prize " the blessing? In such hands you would be thrown away, like " a fragrant nosegay in the paws of a monkey. In this earthly " world do not women seek a desirable husband, with long " prayers, fastings and pilgrimages? But yet these would never " procure one so lovely, so powerful as Nella-Rajah. He is " beautiful as the god of love, the only difference indeed between

" them is, that the one has a substantial body, the other none: " nay, Munmoden, to possess such a person, would undergo a " pilgrimage of ages. The blessings of Veeshnoo and Shivven " are upon him. His mien is majestic as the moon at its full; " he is bright and powerful as Shivven; he is the favourite of " Letchmy ;—but the goddess of eloquence herself is unequal " to do justice to his perfections; how then shall I attempt to " delineate them? All nations acknowledge him only worthy " to be sovereign of the world; him, whose power is equal to " the great keepers of the eight corners of the earth. The very " gods glory in his prowess. Oh Tummaiuntee! that King " was certainly introduced into the world for some peculiar " purposes. Hitherto he had been a stranger to love, but when " he heard of your charms, he then became indeed enamoured. " His strength, when roused, is terrible as a tempest; famous " for truth and justice, he proves himself a lion against oppres- " sive kings: his worth is the delightful theme of the most ab- " stracted *reeshees* and pilgrims. He is adorned with spotless " purity. Throughout his kingdom he has levelled the in- " equalities of the earth, and rendered it a flat and smooth " circle; he governs the whole with the unerring and irresistible " justice of the divine Shuckrum. Not a prince exists on earth, " that does not acknowledge himself his tributary. Unhappy " the woman who aspiring to such a partner should fail of suc- " cess: you, however, cannot fear; you are worthy such a " bridegroom. Nay, Munmoden and his spouse Ruttee, per- " ceiving how adapted your charms are to the perfections of " Nella-Rajah, will be jealous of your future mutual bliss; yes,

"Munmoden will envy him; he who with his *sugar-cane bow* "subdues the world, and with his magic power enchants all "mankind. Indeed, it may be now said, that there are two "gods of love. Thus much for your satisfaction, but of the "precise period, when you will be united to him, we must "confess ourselves ignorant."

...

Srìhàrshi carminis liber tertius, centum et triginta quinque continens *slocos*, quorum interpretatio convenientem hic locum habere non potest, totus de Damayantiæ et anserum colloquio agit, ubi, ad amorem illi excitandum, magna cum eloquentia Nali virtutes extollunt anseres.

Quod ad metrum poematis nostri, et, paucis exceptis, totius Mahàbhàrati attinet, observare liceat, *slocos*, aut, qui carmen divident, articulos, e quatuor octo syllabarum versibus constantes ab auctoribus considerari Indicis.* Horum versuum duo sine separatione in codicibus scribuntur, et non improprie forsan, quod una nostræ editionis amplectitur linea, pro uno sedecim syllabarum versu habeas, cui cæsura in medio. Talium ver-

---

*. Vide Asiat. Res. t. xi. *On Sanscrit and Pracrit poetry.*

suum, aut distichorum, quinta syllaba usitate brevis, ita sexta et septima longæ, decima tertia et decima quinta semper breves, decima quarta semper longa; reliquæ sunt arbitrariæ syllabæ. Nonnunquam trium distichorum *sloci* occurrunt, non raro unum solum conficit *slocum*; hac in divisione codices manuscriptos secuti sumus.

Ad textum a vitiis purum edendum maximam adhibuimus curam, propter plures, qui usui erant, codices, necessariis auxiliis neutiquam carentes. E codice Parisiensi, super foliis e palmeo cortice Bengalicis distincte scripto literis, accurate eum transcripsimus. Commodavit nobis clarissimus Langlès, de literis Orientalibus optime meritus, qui et regiæ et propriæ suæ pretiosæ bibliothecæ exoptatum usum concedens benevolentiæ suæ gratissimum nobis documentum dedit, pro quo sinceram viro doctissimo habemus gratiam. Exemplum Parisiis confectum Londini cum codice pulcherrima scriptura, Nîlacanthi illustrato scholiis, permittente clarissimo Wilkins, in societatis Indicæ bibliotheca a nobis collatum. Præcipue autem in emendato textu edendo summa nos adjuvit humanitas doctissimorum virorum H. T.

Colebrooke et Alex. Hamilton, quorum codicem pulchre scriptum, cum Nìlacanthi scholiis, uterque nobis commodavit. Aliosque duos ex illustris W. Jones collectione, liberalitate gaudentes doctissimi Lea, ubi necessarium visum, consuluimus. Qui Nìlacanthi commentario, paucas solum explicationes carmini nostro afferente, quarum præcipuam excerpsimus partem, instructi sunt codices, mirum in modum cuncti inter se consentiunt; ab iis autem sine commentario codex Parisiensis et ei ad maximam partem conveniens ex illustris W. Jones collectione Bengalicis scriptus literis unus, commentario itidem carens, quandoque differunt, non raro meliores exhibentes lectiones, de quibus in annotationibus ratio reddita.

Ad faciliorem textus intelligentiam, verbis, quæ in codicibus omnia in unum scripta, quantum fieri potuit, separandis operam dedimus. Ubi verbum terminatur vocali, sequensque consonante incipit, ambo separavimus; ubi consonans finalis initialem verbi sequentis præcedit vocalem, secundum generalem scribendi morem ambo coalescunt verba. Quodsi consonante verbum terminatur, sequensque incipit, nisi alterius aut ambarum consonantium

mutationem euphoniæ requirunt regulæ, verba separari possunt, et nos, paucis in primis paginis exceptionibus, semper separavimus. Ita scripsimus, एवमुक्त्वा, non, एवं उक्त्वा; अब्रवीत् कलिः, non, अब्रवीत्कलिः, आसीद्राजा, et non, आसीद् राजा, &c.

De nominum Indicorum, quæ in interpretatione occurrunt, pronuntiatione pauca dicenda. Vocales secundum Italicam sunt pronuntiationem efferendæ, longas a brevibus accento gravi distinximus; literæ *j* et *ch* sonum earundem in Anglico literarum habent, *c* semper ut Græcum *κ* pronuntiandum. Ubi nomina Sanscrita Latine declinavimus, nominativi terminationes, as (ah, ò), à, am per us, a, um; is (ih, ir) per is; us (uh, ur) per us quartæ declinationis, feminina in ì per ia, et ceteros cum nominativo congrue casus reddidimus. Nominum consonante terminatorum finalem literam, quanquam in Sanscrito abjiciatur, Latino in nominativo conservandam putavimus; ita scripsimus, Brahman (deus Brahmà), cujus nominativus in Sanscrito Brahmà, acc. Brahmànam, &c. Quum autem in Latina quoque lingua *sermo* et similes nominativi a primitiva forma

sermon abjecto *n* deriventur, non improprie forsan Brahmo, onis,* aut Brahmà, ànis, &c. declinares.

---

* Quantopere hic descripta Latina nomina Sanscritis, suffixo *man* formatis, in declinatione conveniant, sequens ostendat exemplum:

Sanscr.		*Lat.*	
Sarman,		Sermon.	
	Singularis.		
Nom.	Sarmà,	Nom.	Sermo.
Gen.	Sarman-as,	Gen.	Sermon-is.
Acc.	Sarmàn-am,	Acc.	Sermon-em.
Locat.	Sarman-i,	Dat.	Sermon-i.
Dat.	Sarman-è,	Abl.	Sermon-e.
	Pluralis.		
Nom.	Sarmàn-as,	Nom.	Sermon-es.
Gen.	Sarman-àm,	Gen.	Sermon-um.
Dat.	Sarma-bhyas,	Dat.	Sermon-i-bus.
Acc.	Sarman-as,	Acc.	Sermon-es.
Voc.	Sarmàn-as,	Voc.	Sermon-es.
Abl.	Sarma-bhyas,	Abl.	Sermon-i-bus.

Ambo nomina in forma sola non in significatione conveniunt; Sarman, felix, a radice Sṛi per suffixum *man*, Latinum *Sermon* a radice Ser (ser-o) per suffixum *mon*, quod cum Græco *μον* (nom. *μων*, ut *γνὼ-μων*, *γνὼ-μον-οσ*), et cum Sanscrito *man* congruit, formatum est.

ERRATA.

	Pro	Lege
P. 18, sl. 20,	प्राप्तोस्यमरवद्	प्राप्तो ऽस्यमरवद्
P. 60, sl. 12,	भविष्यषि	भविष्यसि
P. 72, sl. 37,	दिवास्पृग्भिर्	दिविस्पृग्भिर्
P. 118, sl. 26,	ध्यानतत्परा	ध्यानतत्परां
P. 118, sl. 29,	आयुष्मंतो	आयुष्मंतौ
P. 142, sl. 36,	मुदां	मुदं

॥ श्रीमहाभारते नलोपाख्यानः ॥

NALUS

E MAHÀBHÀRATO.

॥ नलः ॥

वृहदश्व उवाच ॥

आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली ।
उपपन्नो गुणैरिष्टै रूपवानश्वकोविदः ॥१॥
अतिष्ठन्मनुजेन्द्राणां मूर्ध्नि देवपतिरिव ।
उपर्य्युपरि सर्व्वेषामादित्य इव तेजसा ॥२॥
ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधेषु महीपतिः ।
अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षौहिणीपतिः ॥३॥
ईप्सितो वरनारीणामुदारः संयतेन्द्रियः ।
रक्षिता धन्विणां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयं ॥४॥
तथैवासीद्विदर्भेषु भीमो भीमपराक्रमः ।
शूरः सर्व्वगुणैर्युक्तो प्रजाकामः स चाप्रजः ॥५॥
स प्रजार्थे परं यत्नमकरोत्सुसमाहितः ।
तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भारत ॥६॥
तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्म्मवित् ।
महिष्या सह राजेन्द्र सत्कारेण सुवर्च्चसं ॥७॥
तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्य्याय वरं ददौ ।
कन्यारत्नं कुमारांश्च त्रीनुदारान्महायशाः ॥८॥
दमयंती दमं दान्तं दमनं च सुवर्च्चसं ।
उपपन्नान्गुणैः सर्व्वैर्भीमान् भीमपराक्रमान् ॥९॥
दमयंती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया ।
सौभाग्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा ॥१०॥

NALUS.

LIBER PRIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Fuit rex, Nalus nomine, Vìrasèni-filius validus,
1. Præditus virtutibus optatis, formosus, equorum-peritus.
Stabat hominum-regnatorum in fronte, Deorum-dominus veluti,
2. Super super omnibus, sol veluti splendore;
Religiosus, *vedorum*-gnarus, heros, in Nishadhis terræ-dominus, (1)
3. Deorum cultui-amicus, (2) veridicus, magnus exercitus-dominus;
Exoptatus (3) egregiarum-feminarum, eximius, frenatis-sensibus,
4. Servator, sagittariorum optimus, perinde ut Manus ipse.
Ita quoque fuit in Vidarbhis (4) Bhìmus timendâ-vi,
5. Heros, omnibus virtutibus junctus, progeniei-cupidus, isque sine-progenie.
Iste progeniei-causâ eximium nisum fecit perintentus.
6. Eum adivit *Brahmanicus*-vates, Damanus nomine, Bhàrate. (5)
Hunc ille (6) Bhìmus progeniei-cupidus exhilaravit officiorum-gnarus
7. Cum conjuge, regum-princeps, hospitio persplendidum.
Ei benevolus Damanus cum-conjuge (ei) gratiam impertiit,
8. Puellarum-margaritam, puerosque tres eximios, magnâ-gloriâ (ille):
Damayantiam, Damum, Dàntum, Damanumque persplendidum,
9. Præditos virtutibus omnibus, timendos, timendâ-vi.
Damayantiaque formâ, splendore, gloriâ, felicitate,
10. Fortunâque in mundis famam adepta est gracili-medio. (7)

अथ तां वयसि प्राप्ते दासीनां समलंकृतं ।
शतं शतं सखीनां च पर्युपासच्छचीमिव ॥११॥
तत्र स्म राजते भैमी सर्व्वाभरणभूषिता ।
सखीमध्ये ऽनवद्यांगी विद्युत्सौदामिनी यथा ॥१२॥
अतीव रूपसंपन्ना श्रीरिवायतलोचना ।
न देवेषु न यक्षेषु तादृग्रूपवती क्वचित् ॥१३॥
मानुषेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्व्वाथ वा श्रुता ।
चित्तप्रमथिनी बाला देवानामपि सुन्दरी ॥१४॥
नलश्च नरशार्दूलो लोकेष्वप्रतिमो भुवि ।
कन्दर्प इव रूपेण मूर्त्तिमानभवत्स्वयं ॥१५॥
तस्याः समीपे तु नलं प्रशशंसुः कुतूहलात् ।
नैषधस्य समीपे तु दमयंती पुनःपुनः ॥१६॥
तयोरदृष्टकामो ऽभूत् शृण्वतोःसततं गुणान् ।
अन्योन्यं प्रति कौन्तेय स व्यवर्द्धत हृच्छयः ॥१७॥
अशक्नुवन्नलः कामं तदा धारयितुं हृदा ।
अन्तःपुरसमीपस्थे वन आस्ते रहो गतः ॥१८॥
स ददर्श ततो हंसान् जातरूपपरिष्कृतान् ।
वने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणं ॥१९॥
ततो ऽन्तरीक्षगो वाचं व्याजहार नलं तदा ।
हन्तव्यो ऽस्मि न ते राजन् करिष्यामि तव प्रियं ॥२०॥
दमयंतीसकाशे त्वां कथयिष्यामि नैषध ।
यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कर्हिचित् ॥२१॥

At eam, ætate contactâ, servæ ornatæ
11. Centum, centum amicæque, circum sedebant, Sachi (deam) veluti. (8)

Ibi splendebat Bhaimia (9) omnibus-ornamentis-decorata,
12. In amicarum-medio pulchris-membris (ea), fulgur veluti; (10)

Maximè formâ-prædita, Srì veluti longis-oculis.
13. Non in Diis, non in Yacshis talis formosa uspiam, (11)

In hominibus etiamque aliis visa-antè, vel audita;
14. Animum-quatiens puella, Deorum quoque pulchra. (12)

Nalusque virorum-princeps (13) in mundis incomparabilis in terrâ,
15. Candarpus veluti, formâ, corporeus erat ipse. (14)

In illius propinquitate Nalum celebrabant cum voluptate,
16. In Naishadhi (15) propinquitateque Daymayantiam iterum iterum.

Eorum non-videntium-amor (16) factus est, audientium semper virtutes,
17. Alterius-alterum adversùs, Cauntèye; (17) hoc crescebat desiderium.

Impotens Nalus amorem tum sustinendi corde,
18. In gynæceo-vicinâ sylvâ sedet, clam profectus;

Is vidit dehinc anseres aureis-alis; (18)
19. In sylvâ ambulantium horum unam cepit avem.

Deinde volucris sermonem dixit Nalo tum:
20. Occidenda sum non a te, rex, faciam tuum carum; (19)

In Damayantiæ-præsentiâ te memorabo, Naishadhe,
21. Ut quàm te alium virum non ea cogitatura sit unquam.

एवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससर्ज्ज महीपतिः ।
ते तु हंसाः समुत्पत्य विदर्भानगमंस्ततः ॥२२॥
विदर्भनगरीं गत्वा दमयंत्यास्तदांतिके ।
निपेतुस्ते गरुत्मन्तः सा ददर्श च तान् गणान् ॥२३॥
सा तानद्भुतरूपान् वै दृष्ट्वा सखिगणावृता ।
हृष्टा ग्रहीतुं खगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे ॥२४॥
अथ हंसा विससृपुः सर्व्वतः प्रमदावने ।
एकैकशस्तदा कन्यास्तान् हंसान् समुपाद्रवन् ॥२५॥
दमयंती तु यं हंसं समुपाधावदन्तिके ।
स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयंतीमथाब्रवीत् ॥२६॥
दमयंति नलो नाम निषधेषु महीपतिः ।
अश्विनोःसदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः ॥२७॥
कन्दर्प इव रूपेण मूर्त्तिमानभवत्स्वयं ।
तस्य वै यदि भार्य्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि ॥२८॥
सफलं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे ।
वयं हि देवगन्धर्व्वमानुषोरगराक्षसान् ॥२९॥
दृष्टवंतो न चास्माभिर्दृष्टपूर्व्वस्तथाविधः ।
त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः ॥३०॥
विशिष्टया विशिष्टेन संगमो गुणवान् भवेत् ।
एवमुक्ता तु हंसेन दमयंती विशांपते ॥३१॥
अब्रवीत् तत्र तं हंसं त्वमप्येवं नले वद ।
तथेत्युक्त्वाण्डजः कन्यां विदर्भस्य विशांपते ॥३२॥

Sic compellatus deinde anserem dimisit terræ-dominus.

22. Illique anseres, postquam evolaverant, in Vidarbhos iverunt tum.

Vidarbha-nagarem profecti, (20) Damayantiâ tum coram

23. Delapsi sunt hi alites; illa viditque has turbas.

Ea has mirandâ-formâ postquam conspexerat amicarum-turbâ-circumdata,

24. Læta captare volucres festinans incepit.

Tum anseres dispersi sunt quoquoversùs in voluptariâ-sylvâ.

25. Singulatim tum puellæ istos anseres accurrerunt.

Damayantiaque quem anserem accurrit coràm,

26. Is, humanâ voce factâ, Damayantiam tum allocutus est:

Damayantia, Nalus nomine in Nishadhis terræ-dominus,

27. Asvinorum (21) similis formâ, non similes ejus homines;

Candarpus veluti, formâ, corporeus factus est ipse.

28. Hujus certè si uxor tu esses, venusta,

Cum-fructu tuus esset natus, formaque hæc, gracili-medio (tu).

29. Nos enim Deos - Gandharvos - homines - serpentes - Ràcshasos (22)

Tuiti, neque a nobis visus-antè talis.

30. Tuque etiam margarita feminarum, in virisque Nalus decus;

Egregiæ cum egregio congressus excellens esset.

31. Sic compellataque ab ansere Damayantia, agricolarum domine,

Dixit ibi anseri: Tu quoque sic Nalo dic.

32. Ita; sic fatus ovo-natus ad filiam Vidarbhi, agricolarum domine,

पुनरागम्य निषधान् नले सर्व्वं न्यवेदयत् ॥३३॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०१०॥

वृहदश्व उवाच ॥

दमयंती तु तच्छ्रुत्वा वचो हंसस्य भारत ।
ततः प्रभृति न स्वस्था नलं प्रति बभूव सा ॥१॥
ततश्चिन्तापरा दीना विवर्णवदना कृशा ।
बभूव दमयंती तु निःश्वासपरमा तदा ॥२॥
ऊर्द्धदृष्टिर्ध्यानपरा बभूवोन्मत्तदर्शना ।
पाण्डुवर्णा क्षणेनाथ हृच्छयाविष्टचेतना ॥३॥
न शय्यासनभोगेषु रतिं विंदति कर्हिचित् ।
न नक्तं न दिवा शेते हाहेति रुदती पुनः ॥४॥
तामस्वस्थां तदाकारां सख्यस्ता जज्ञुरिंगितैः ।
ततो विदर्भपतये दमयंत्याः सखीजनः ॥५॥
न्यवेदयत् तामस्वस्थां दमयंतीं नरेश्वरे ।
तच्छ्रुत्वा नृपतिर्भीमो दमयंतीसखीगणात् ॥६॥
चिंतयामास तत्कार्य्यं सुमहत् स्वां सुतां प्रति ।
किमर्थं दुहिता मेऽद्य नातिस्वस्थेव लक्ष्यते ॥७॥
स समीक्ष्य महीपालःस्वां सुतां प्राप्तयौवनां ।
अपश्यदात्मना कार्य्यं दमयंत्याः स्वयंवरं ॥८॥
स संनिमंत्रयामास महीपालान् विशां पतिः ।
अनुभूयतामयं वीराः स्वयंवर इति प्रभो ॥९॥

33. Rursus aggressus in Nishadhos, Nalo omnia denuntiavit.

LIBER SECUNDUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Damayantiaque, hoc audito sermone anseris, Bhàrate,
1. Ex hoc ampliùs non apud se, (23) Nalum versùs erat ea.

Tum cogitationi-addicta, (24) misera, pallido-ore, macera
2. Erat Damayantiaque, suspirationi-addicta tum.

Sursùm-adspectum (convertens), meditabunda erat, demens-visu,
3. Pallido-colore confestim tum, desiderio-affectâ-mente.

Non in somno-sessione-cibo voluptatem invenit unquam,
4. Non nocte, non die dormit, heu! heu! sic (exclamans) flens rursus.

Eam non-sui-compotem, tali-aspectu, amicæ cognoverunt e gestibus.
5. Deinde Vidarbhorum-domino Damayantiæ amicarum-turba

Declaravit eam non-sui-compotem Damayantiam ob hominum-dominum. (25)
6. Hoc audito, rex Bhìmus, e Damayantiæ amicarum-turbâ,

Consideravit id negotium pergrave suam filiam circa:
7. "Quamobrem filia mea hodie non valde-sui-compos videtur?"

Is tuitus terræ-custos suam filiam profectam-ad adolescentiam,
8. Vidit a se faciendam Damayantiæ ipsius (conjugis)-electionem. (26)

Is invitavit terræ-custodes agricolarum dominus:
9. "Aspicitor hæc, heroes, (conjugis) electio;" sic, præclare.

श्रुत्वा तु पार्थिवाः सर्व्वे दमयंत्याः स्वयंवरं ।
अभिजग्मुस्ततो भीमं राजानो भीमशासनात् ॥१०॥
हस्त्यश्वरथघोषेण पूरयंतो वसुंधरां ।
विचित्रमाल्याभरणैर्बलैर्दृश्यैः स्वलंकृतैः ॥११॥
तेषां भीमो महाबाहुः पार्थिवानां महात्मनां ।
यथार्हमकरोत्पूजां ते ऽवसंस्तत्र पूजिताः ॥१२॥
एतस्मिन्नेव काले तु सुराणामृषिसत्तमौ ।
अटमानौ महात्मानाविन्द्रलोकमितो गतौ ॥१३॥
नारदः पर्व्वतश्चैव महाप्राज्ञौ महाव्रतौ ।
देवराजस्य भवनं विविशाते सुपूजितौ ॥१४॥
तावर्च्चयित्वा मघवा ततः कुशलमव्ययं ।
पप्रच्छानामयं चापि तयोः सर्व्वगतं विभुः ॥१५॥

नारद उवाच ॥

आवयोः कुशलं देव सर्व्वत्रगतमीश्वर ।
लोके च मघवन्कृत्स्ने नृपाः कुशलिनो विभो ॥१६॥

वृहदश्व उवाच ॥

नारदस्य वचः श्रुत्वा पप्रच्छ बलवृत्रहा ।
धर्म्मज्ञाः पृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः ॥१७॥
शस्त्रेण निधनं काले ये गच्छंत्यपराङ्मुखाः ।
अयं लोको ऽक्षयस्तेषां यथैव मम कामधुक् ॥१८॥
क्व नु ते क्षत्रियाः शूरा न हि पश्यामि तानहं ।
आगच्छतो महीपालान् दयितानतिथीन्मम ॥१९॥

Postquam audierantque reges omnes Damayantiæ ipsius-electionem,
10. Adierunt tum Bhìmum reges, Bhìmi-jussu;
Elephantorum-equorum-curruum-strepitu implentes terram,
11. Variorum-sertorum-ornamentis cum exercitibus spectandis perornatis.
Horum Bhìmus magnis-brachiis regum magnanimorum,
12. Sicut dignum, fecit honorem. Illi habitabant ibi honorati.
Hoc etiam temporeque Deorum vates-optimi
13. Vadentes magnanimi in Indri-mundum hinc (27) profecti;
Nàradus Parvatusque nempe, magnâ-sapientiâ, magnâ-devotione (ii);
14. Deorum-regis palatium intrarunt perhonorati.
Eos postquam honoraverat Maghavan, (28) tum felicitatem incorruptibilem
15. Interrogavit, salutemque etiam eorum quoquoversùs-profectam, excelsus.

NÀRADUS DIXIT:

In nobis salus, Deus, quoquoversùs profecta, domine,
16. In mundoque, Maghavan, toto reges salvi, excelse.

VRIHADASAVUS DIXIT.

Nàradi sermone audito, interrogavit Bali-Vritri-occisor: (29)
17. Officiorum-gnari terræ-custodes, profundentes-vitam-pugnantes, (30)
Telo in occasum in tempore qui eunt non-averso-ore;
18. Hic mundus incorruptibilis suus, perinde ut mea Càmadhuc; (31)
Ubine Cshatriyi (32) heroes? non enim video eos ego
19. Advenientes terræ-custodes, caros hospites meos. (33)

एवमुक्तस्तु शक्रेण नारदः प्रत्यभाषत ।
शृणु मे मघवन्येन न दृश्यंते महीक्षितः ॥२०॥
विदर्भराज्ञो दुहिता दमयंतीति विश्रुता ।
रूपेण समतिक्रान्ता पृथिव्यां सर्व्वयोषितः ॥२१॥
तस्याः स्वयंवरः शक्र भविता नचिरादिव ।
तत्र गछंति राजानो राजपुत्राश्च सर्व्वशः ॥२२॥
तां रत्नभूतां लोकस्य प्रार्थयंतो महीक्षितः ।
कांक्षंति स्म विशेषेण बलवृत्रनिषूदन ॥२३॥
एतस्मिन्कथ्यमाने तु लोकपालाश्च साग्निकाः ।
आजग्मुर्देवराजस्य समीपममरोत्तमाः ॥२४॥
ततस्ते शुश्रुवुः सर्व्वे नारदस्य वचो महत् ।
श्रुत्वैव चाब्रुवन् हृष्टा गछामो वयमप्युत ॥२५॥
ततः सर्व्वे महाराज सगणाः सहवाहनाः ।
विदर्भानभिजग्मुस्ते यतः सर्व्वे महीक्षितः ॥२६॥
नलोऽपि राजा कौन्तेय श्रुत्वा राज्ञां समागमं ।
अभ्यगछददीनात्मा दमयंतीमनुव्रतः ॥२७॥
अथ देवाः पथि नलं ददृशुर्भूतले स्थितं ।
साक्षादिव स्थितं मूर्त्या मन्मथं रूपसंपदा ॥२८॥
तं दृष्ट्वा लोकपालास्ते भ्राजमानं यथा रविं ।
तस्थुर्विगतसंकल्पा विस्मिता रूपसंपदा ॥२९॥
ततोऽन्तरिक्षे विष्टभ्य विमानानि दिवौकसः ।
अब्रुवन्नैषधं राजन्नवतीर्य्य नभस्तलात् ॥३०॥

Sic compellatus a Sacro, Nàradus respondit:
20. Audi a me, Maghavan, cur non videantur reges!
Vidarbhorum-regis filia, Damayantia, sic celebrata,
21. Formâ antecedens in terrâ omnes-feminas;
Hujus ipsius (conjugis)-electio, Sacre, erit brevi. (34)
22. Illuc eunt reges regum-filiique omnino.
Illam, quæ margarita est mundi, appetentes regnatores
23. Desiderant præcipuè, Bali-Vritri-occisor.
Dum hoc narrabatur verò, mundi-custodes, inter quos Agnis, (35)
24. Adierunt Deorum-regis propinquitatem immortalium-excellentissimi.
Tum ii audiebant cuncti Nàradi sermonem magnum.
25. Postquam audierant etiamque, dixerunt læti: Imus nos quoque.
Deinde omnes, magne rex, cum-comitatu, cum-vehiculis
26. Vidarbhos adierunt ii, ubi cuncti regnatores.
Nalus quoque rex, Cauntèye, audito regum congressu,
27. Adivit læto-animo, Damayantiæ addictus.
At Dii in viâ Nalum viderunt in terræ-fundo stantem,
28. Perinde ut stantem cum corpore Manmathum, (36) formæ-præstantiâ.
Eum tuiti mundi-custodes isti fulgentem sicut solem,
29. Steterunt expertes-consilii, stupefacti formæ-præstantiâ.
Deinde in aere qui substiterant currus cœli-habitatores,
30. Dixerunt Naishadho, rex, postquam descenderant ex aeris-spatio:

भो भो नैषध राजेन्द्र नल सत्यव्रतो भवान् ।
अस्माकं कुरु साहाय्यं दूतो भव नरोत्तम ॥३१॥
॥०॥इति नलोपाख्याने॥०२०॥

वृहदश्व उवाच॥

तेभ्यःप्रतिज्ञाय नलः करिष्य इति भारत ।
अथैतान्परिपप्रछ कृतांजलिरुपस्थितः ॥१॥
के वै भवंतः कश्चासौ यस्याहं दूत ईप्सितः ।
किं च तद्वो मया कार्य्यं कथयध्वं यथातथं ॥२॥
एवमुक्ते नैषधेन मघवानभ्यभाषत ।
अमरान्वै निबोधास्मान् दमयंत्यर्थमागतान् ॥३॥
अहमिन्द्रोऽयमग्निश्च तथैवायमपांपतिः ।
शरीरान्तकरो नृणां यमोऽयमपि पार्थिव ॥४॥
त्वं वै समागतानस्मान् दमयंत्यै निवेदय ।
लोकपाला महेन्द्राद्याः समायांति दिदृक्षवः ॥५॥
प्राप्तुमिछंति देवास्त्वां शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः ।
तेषामन्यतमं देवं पतित्वे वरयस्व ह ॥६॥
एवमुक्तः स शक्रेण नलःप्रांजलिरब्रवीत् ।
एकार्थसमुपेतं मां न प्रेषयितुमर्हथ ॥७॥
कथं तु जातसंकल्पः स्त्रियमुत्सहते पुमान् ।
परार्थमीदृशं वक्तुं तत्क्षमंतु महेश्वराः ॥८॥

Heus! heus! Naishadhe, regum-princeps! Nale, veritati-
addictus tu;

31. Nobis (37) fac officium, nuntius esto, virorum-excellentissime.

LIBER TERTIUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Iis pollicitus Nalus, faciam; sic, Bhàrate,

1. Tum eos interrogavit conjunctis manibus adstans:

Qui vos? quisque ille, cujus ego nuntius optatus?

2. Quidque id vobis a me faciendum? Dicite sicut-veritas. (38)

Eo dicto a Naishadho, Maghavan fatus est:

3. Immortales nosce nos, Damayantiæ-causâ aggressos;

Ego Indrus, hic Agnisque, ita quoque hic aquarum dominus;

4. Corporum-finem-faciens hominum Yamus hic quoque, rex.

Tu verò aggressos nos Damayantiæ denuntia:

5. " Mundi-custodes, magnus-Indrus-et ceteri, (39) adveniunt videndi cupidi;

Adipisci cupiunt Dii te, Sacrus, Agnis, Varunus, Yamus;

6. Horum unum Deum (40) in conjugium elige."

Sic compellatus is a Sacro Nalus, conjunctis manibus dixit:

7. Uno-consilio-adgressum me non mittere velitis. (41).

Quomodo sanâ-mente (qui) feminæ potest vir

8. Alius-causâ tale dicere? Hoc indulgento magni-domini.

देवा ऊचुः ॥

करिष्य इति संश्रुत्य पूर्व्वमस्मासु नैषध ।
न करिष्यसि कस्मात् त्वं व्रज नैषध माचिरं ॥९॥
एवमुक्तः स देवैस्तैर्नैषधः पुनरब्रवीत् ।
सुरक्षितानि वेश्मानि प्रवेष्टुं कथमुत्सहे ॥१०॥
प्रवेक्ष्यसीति तं शक्रः पुनरेवाभ्यभाषत ।
जगाम स तथेत्युक्त्वा दमयंत्या निवेशनं ॥११॥
ददर्श तत्र वैदर्भी सखीगणसमावृतां ।
देदीप्यमानां वपुषा श्रिया च वरवर्णिनी ॥१२॥
अतीव सुकुमारांगी तनुमध्यां सुलोचनां ।
आक्षिपंतीमिव प्रभां शशिनः स्वेन तेजसा ॥१३॥
तस्य दृष्ट्वैव ववृधे कामस्तां चारुहासिनी ।
सत्यं चिकीर्षमाणस्तु धारयामास हृच्छयं ॥१४॥
ततस्ता नैषधं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः परमांगनाः ।
आसनेभ्यः समुत्पेतुस्तेजसा तस्य धर्षिताः ॥१५॥
प्रशशंसुश्च सुप्रीता नलं ता विस्मयान्विताः ।
न चैनमभ्यभाषंत मनोभिस्त्वभ्यपूजयन् ॥१६॥
अहो रूपमहो कान्तिरहो धैर्य्यं महात्मनः ।
कोऽयं देवोऽथ वा यक्षो गन्धर्व्वो वा भविष्यति ॥१७॥
न तास्तं शक्नुवंति स्म व्याहर्तुमपि किंचन ।
तेजसा धर्षितास्तस्य लज्जावत्यो वरांगनाः ॥१८॥

DII DIXERUNT:

Faciam; sic pollicitus antè nobis, Naishadhe,
9. Non facies cur tu? Vade, Naishadhe, sine-morâ!
Sic compellatus is a Diis istis, Naishadhus rursus dixit:
10. Bene-custoditæ domus; intrare quomodo possum?
Intrabis; sic ei Sacrus rursus quoque dixit.
11. Ivit iste, ita; sic fatus, Damayantiæ domum.
Vidit ibi Vaidarbhiam (42) amicarum-turbâ-circumdatam,
12. Fulgentem corpore Venereque, præstantem,
Maximè teneris-membris, tenui-medio, pulchris-oculis,
13. Contemnentem quasi lucem lunæ ob suum splendorem.
Ejus tuiti ita crescebat amor hanc pulchrè-subridentem;
14. Veritatem perficiendi cupidus verò inhibebat desiderium.
Deinde illæ, Naishadhum tuitæ, commotæ, præstantibus-membris *præditæ*,
15. Sedibus exsilierunt, splendore ejus perculsæ.
Celebrabantque perlætæ Nalum eæ, admiratione-affectæ,
16. Neque eum alloquebantur, mentibus verò honorabant:
"Ah formam! ah amorem! ah temperantiam magnanimi!
17. Quis iste? Deus? an Yacshus? Gandharvusve erit?"
Non eæ isti poterant dicere verò quidpiam,
18. Splendore perculsæ ejus, pudibundæ, præstantibus-membris *præditæ*.

अथैनं स्मयमानं तु स्मितपूर्व्वाभिभाषिणी ।
दमयंती नलं वीरमभ्यभाषत विस्मिता ॥१९॥
कस्त्वं सर्व्वानवद्यांग मम हृच्छयवर्द्धन ।
प्राप्तोस्यमरवद्वीर ज्ञातुमिच्छामि तेऽनघ ॥२०॥
कथमागमनं चेह कथं चासि न लक्षितः ।
सुरक्षितं हि मे वेश्म राजा चैवोग्रशासनः ॥२१॥
एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह ।
नलं मां विद्धि कल्याणि देवदूतमिहागतं ॥२२॥
देवास्त्वां प्राप्तुमिछंति शक्रोऽग्निर्वरुणो यमः ।
तेषामन्यतमं देवं पतिं वरय शोभने ॥२३॥
तेषामेव प्रभावेन प्रविष्टोऽहमलक्षितः ।
प्रविशंतं न मां कश्चिदपश्यन्नाप्यवारयत् ॥२४॥
एतदर्थमहं भद्रे प्रेषितः सुरसत्तमैः ।
एतच्छ्रुत्वा शुभे बुद्धिं प्रकुरुष्व यथेछसि ॥२५॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०३०॥

वृहदश्व उवाच ॥

सा नमस्कृत्य देवेभ्यः प्रहस्य नलमब्रवीत् ।
प्रणयस्व यथा श्रद्धं राजन् किं करवाणि ते ॥१॥
अहं चैव हि यच्चान्यन्ममास्ति वसु किंचन ।
तत्सर्व्वं तव विश्रब्धं कुरु प्रणयमीश्वर ॥२॥

At eum, subridentem quæ subriserat-priùs-alloquens,

19. Damayantia Nalum heroem allocuta est stupefacta:

Quis tu, omnino-pulchris-membris *prædite*, mei desiderii-amplificator?

20. Adgressus es immortalis-instar, heros, noscere cupio te, expers-peccatorum! (43)

Quomodo aditusque huc? Quomodoque es non visus?

21. Bene-custodita enim mea domus, rexque etiam severo-jussu.

Sic compellatusque a Vaidarbhiâ, Nalus ei dixit:

22. Nalum me nosce, fortunata, Deorum-nuntium huc adgressum.

Dii te adipisci cupiunt; Sacrus, Agnis, Varunus, Yamus;

23. Horum unum Deum conjugem elige, pulchra.

Horum quoque præpotentiâ ingressus ego non conspectus,

24. Ingredientem non me quispiam vidit, non quoque impedivit.

Hujus-causâ ego, beata, missus a Deorum-optimis;

25. Hoc audito, fausta, consilium fac sicut optas.

LIBER QUARTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Illa, adoratione factâ Diis, postquam subriserat, Nalo dixit:

1. Uxorem duc, sicut fiducia; rex, quid faciam tibi?

Egoque profecto enim, quæque alia mea est res ulla,

2. Ea omnis tua; speratas fac nuptias, domine! (44)

हंसानां वचनं यत्तु तन्मां दहति पार्थिव ।
त्वत्कृते हि मया वीर राजानः सन्निपातिताः ॥३॥
यदि त्वं भजमानां मां प्रत्याख्यास्यसि मानद ।
विषमग्निं जलं रज्जुमास्थास्ये तव कारणात् ॥४॥
एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलस्तां प्रत्युवाच ह ।
तिष्ठत्सु लोकपालेषु कथं मानुषमिच्छसि ॥५॥
येषामहं लोककृतामीश्वराणां महात्मनां ।
न पादरजसातुल्यो मनस्ते तेषु वर्त्ततां ॥६॥
विप्रियं ह्याचरन्मर्त्यो देवानां मृत्युमर्छति ।
त्राहि मामनवद्यांगि वरयस्व सुरोत्तमान् ॥७॥
विरजांसि च वासांसि दिव्याश्चित्राः स्रजस्तथा ।
भूषणानि तु मुख्यानि देवान्प्राप्य तु भुंक्ष्व वै ॥८॥
य इमां पृथिवीं कृत्स्नां संक्षिप्य ग्रसते पुनः ।
हुताशमीशं देवानां का तं न वरयेत् पतिं ॥९॥
यस्य दण्डभयात् सर्व्वे भूतग्रामाः समागताः ।
धर्म्ममेवानुरुध्यंति का तं न वरयेत् पतिं ॥१०॥
धर्म्मात्मानं महात्मानं दैत्यदानवमर्द्दनं ।
महेन्द्रं सर्व्वदेवानां का तं न वरयेत् पतिं ॥११॥
क्रियतामविशंकेन मनसा यदि मन्यसे ।
वरुणं लोकपालानां सुहृद्वाक्यमिदं शृणु ॥१२॥
नैषधेनैवमुक्ता सा दमयंती वचोऽब्रवीत् ।
समाप्लुताभ्यां नेत्राभ्यां शोकजेनाथवारिणा ॥१३॥

Anserum sermo qui, is me urit, rex;

3. Tui causâ enim per me, heros, reges congregati.

Si tu colentem me repudiabis, honoris-dator,

4. Venenum, ignem, aquam, funem, adibo tui causâ.

Sic compellatusque a Vaidarbhiâ, Nalus ei respondit:

5. Stantibus mundi-custodibus, quomodo hominem petis?

Quorum ego mundi-creatorum, dominorum magnanimorum,

6. Non pedum-pulveri similis, mens tua in his versator.

Ingratum enim agens mortalis Deorum, mortem adit.

7. Serva me, pulchris-membris *prædita*, elige Deorum-excellentissimos.

Puris-a pulvereque vestibus, cœlestibus variis sertis ita,

8. Ornamentisque præcipuis, Deos adepta, fruere sanè.

Qui hanc terram totam, postquam contraxit, devorat rursus,

9. Hutàsum, dominum Deorum, quæ hunc non eligat conjugem? (45)

Cujus sceptri-timore omnes animantium-turbæ congregatæ

10. Justitiam (46) quoque colunt, quæ hunc non eligat conjugem?

Æquanimum, magnanimum, Daityorum-Dànavorum-contritorem,

11. Magnum regnatorem omnium-Deorum; quæ hunc non eligat conjugem? (47)

Fiat sine-dubitatione, mente si putas

12. Varunum (48) mundi-custodum; amici-sermonem hunc audi.

A Naishadho sic compellata ea, Damayantia sermonem dixit,

13. Circumfusis oculis moerore-nato tum humore:

देवेभ्यो ऽहं नमस्कृत्य सर्व्वेभ्यः पृथिवीपते ।
वृणे त्वामेव भर्तारं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥१४॥
तामुवाच ततो राजा वेपमानां कृतांजलिं ।
दौत्येनागत्य कल्याणि तथा भद्रे विधीयतां ॥१५॥
कथं ह्यहं प्रतिश्रुत्य देवतानां विशेषतः ।
परार्थे यत्नमारभ्य कथं स्वार्थमिहोत्सहे ॥१६॥
एष धर्म्मो यदि स्वार्थो ममापि भविता ततः ।
एवं स्वार्थं करिष्यामि तथा भद्रे विधीयतां ॥१७॥
ततो बाष्पाकुलां वाचं दमयंती शुचिस्मिता ।
प्रत्याहरंती शनकैर्नलं राजानमब्रवीत् ॥१८॥
उपायो ऽयं मया दृष्टः निरपायो नरेश्वर ।
येन दोषो न भविता तव राजन् कथंचन ॥१९॥
त्वं चैव हि नरश्रेष्ठ देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः ।
आयांतु सहिताः सर्व्वे मम यत्र स्वयंवरः ॥२०॥
ततो ऽहं लोकपालानां सन्निधौ त्वां नरेश्वर ।
वरयिष्ये नरव्याघ्र नैवं दोषो भविष्यति ॥२१॥
एवमुक्तस्तु वैदर्भ्या नलो राजा विशांपते ।
आजगाम पुनस्तत्र यत्र देवाः समागताः ॥२२॥
तमपश्यंस्तथायांतं लोकपाला महेश्वराः ।
दृष्ट्वा चैनं ततो ऽपृछन् वृत्तान्तं सर्व्वमेव तं ॥२३॥
कच्चिद्दृष्टा त्वया राजन् दमयंती शुचिस्मिता ।
किमब्रवीच्च नः सर्व्वान् वद भूमिपते ऽनघ ॥२४॥

Diis, ego, adoratione factâ omnibus, terræ-domine,
14. Eligo te sanè conjugem ; veritatem hanc dico tibi.
Ei dixit deinde rex, trementi, quæ manus conjunxerat:
15. Nuntii munere adgressus, fortunata; sic, beata, consideretur.
Quomodo enim ego, pollicitus, divinitatibus præsertim,
16. Postquam aliorum-causâ operam incepi, quomodo propriam-causam hìc urgeam ?
Hoc officium. Si propria-causa mea quoque erit postea,
17. Etiam propriam-causam agam ; sic, beata, consideretur.
Deinde lacrymis-conturbatam vocem Damayantia sereno-risu
18. Contrà-emittens lentè, Nalo regi dixit:
Via hæc a me visa infallibilis, hominum-domine,
19. Quâ vitium non erit tuum, rex, ullo modo.
Tuque nempe enim, virorum-optime, Diique, quos Indrus-præcedit,
20. Aditote conjuncti omnes, mea ubi propria-electio.
Deinde ego, mundi-custodum in præsentiâ, te, hominum domine,
21. Eligam, virorum-princeps ; non ita vitium erit.
Sic compellatusque a Vaidarbhia Nalus rex, agricolarum domine,
22. Adiit rursus illuc, ubi Dii congressi.
Eum viderunt ita adeuntem mundi-custodes, magni domini;
23. Tuitique eum, tum interrogarunt rem omnem quoque illam:
An visa a te, rex, Damayantia sereno-risu ?
24. Quid dixitque nobis omnibus ? fare, terræ-domine expers-peccatorum !

नल उवाच ॥

भवद्भिरहमादिष्टो दमयंत्या निवेशनं ।
प्रविष्टः सुमहाकक्षं दण्डिभिः स्थविरैर्वृतं ॥२५॥
प्रविशंतं च मां तत्र न कश्चिद्दृष्टवान्नरः ।
ऋते तां पार्थिवसुतां भवतामेव तेजसा ॥२६॥
सख्यश्चास्या मया दृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः ।
विस्मिताश्चाभवन् सर्व्वे दृष्ट्वा मां विबुधेश्वराः ॥२७॥
वर्ण्यमानेषु च मया भवत्सु रुचिरानना ।
मामेव गतसंकल्पा वृणीते सा सुरोत्तमाः ॥२८॥
अब्रवीच्चैव मां बाला आयांतु सहिताः सुराः ।
त्वया सह नरव्याघ्र मम यत्र स्वयंवरः ॥२९॥
तेषामहं सन्निधौ त्वां वरयिष्यामि नैषध ।
एवं तव महाबाहो दोषो न भवितेति ह ॥३०॥
एतावदेव विबुधा यथा वृत्तमुदाहृतं ।
मयाशेषे प्रमाणं तु भवन्तस्त्रिदशेश्वराः ॥३१॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०४०॥

बृहदश्व उवाच ॥

अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा ।
आजुहाव महीपालान् भीमो राजा स्वयंवरे ॥१॥
तच्छ्रुत्वा पृथिवीपालाः सर्व्वे हृच्छयपीडिताः ।
त्वरिताः समुपाजग्मुर्दमयंतीमभीप्सवः ॥२॥

NALUS DIXIT:

A vobis ego directus Damayantiæ domum,
25. Ingressus permagnam portam (49) a custodibus senibus septam.

Ingredientemque me ibi non quispiam tuitus homo,
26. Præter illam regis-filiam, vestrâ nempe potentiâ.

Amicæque ejusdem a me visæ, ab iisque etiam conspectus;
27. Stupefactæque erant omnes, tuitæ me, Deorum-domini.

Dum describiminique a me vos, pulchro-ore *prædita*
28. Me verò expers-consilii eligit illa, Deorum-excellentissimi.

Dixitque nempe mihi puella: "Adeunto simul Dii
29. Tecum, virorum-princeps, mea ubi propria-electio.

Eorum ego in præsentiâ te eligam, Naishadhe;
30. Ita tuum, magnis-brachiis *prædite*, vitium non erit." Sic (dixit).

Hoc verò, Dii, sicut factum, relatum
31. A me planè, mandatumque, Deorum-domini. (50.)

LIBER QUINTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

At tempore fausto adgresso, die lunari puro, momento ita,
1. Advocavit terræ-custodes Bhìmus rex ad electionem. (51)

Hoc audito, terræ-custodes omnes, desiderio-afflicti,
2. Festinantes adierunt, Damayantiam petentes.

कनकस्तंभरुचिरं तोरणेन विराजितं ।
विविशुस्ते नृपा रंगं महासिंहा इवाचलं ॥३॥
तत्रासनेषु विविधेष्वासीनाः पृथिवीक्षितः ।
सुरभिस्त्रग्धराः सर्व्वे प्रमृष्टमणिकुण्डलाः ॥४॥
तां राजसमितिं पुण्यां नागैर्भोगवतीमिव ।
संपूर्णां पुरुषव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्गिरिगुहामिव ॥५॥
तत्र स्म पीना दृश्यंते बाहवः परिघोपमाः ।
आकारवन्तः सुश्लक्ष्णाः पंचशीर्षा इवोरगाः ॥६॥
सुकेशान्तानि चारूणि सुनासाक्षिभ्रुवाणि च ।
मुखानि राज्ञां शोभंते नक्षत्राणि यथा दिवि ॥७॥
दमयंती ततो रंगं प्रविवेश शुभानना ।
मुष्णंती प्रभया राज्ञां चक्षूंषि च मनांसि च ॥८॥
तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दृष्टिर्महात्मनां ।
तत्र तत्रावसक्ताभून्न चचाल च पश्यतां ॥९॥
ततः संकीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत ।
ददर्श भैमी पुरुषान् पंच तुल्याकृतीनिह ॥१०॥
तान् समीक्ष्य ततः सर्व्वान् निर्विशेषाकृतीनिह ।
संदेहादथ वैदर्भी नाभ्यजानन्नलं नृपं ॥११॥
यं यं हि ददृशे तेषां तं तं मेने नलं नृपं ।
सा चिंतयंती बुध्याथ तर्कयामास भाविनी ॥१२॥
कथं हि देवान् जानीयां कथं विद्यां नलं नृपं ।
एवं संचिंतयंती सा वैदर्भी भृशदुःखिता ॥१३॥

Aureis-columnis-decorum per portam nitidum
3. Intrarunt reges circum, (52) magni-leones veluti montem.
Ibi in sedibus variis sedentes regnatores,
4. Bene-odora-serta-gerentes cuncti, e claris-gemmis-inauribus (instructi).
Hunc conventum purum, serpentibus Bhogavatem (52) veluti,
5. Impletum virorum-principibus, tigribus-montis-speluncam veluti;
(Ibi pinguia videbantur brachia clavis-similia,
6. Formosa, perdelicata, quinque-capitibus veluti serpentes;
Pulchris-comis, venusta, pulchris-nasis-oculis-superciliisque
7. Ora regum splendebant astra veluti in coelo); (53)
Damayantia tum circum intravit pulchro-vultu,
8. Rapiens splendore regum oculosque mentesque.
In ejus corpus lapsus illorum visus magnanimorum,
9. Ibi ibi defixus erat, non movebatque, videntium.
Deinde, dum celebrabantur regum nomina, Bhàrate,
10. Vidit Bhaimia viros quinque simili-formâ ibi.
Eos tuita tum cunctos *cum*-non-distinctâ-formâ ibi,
11. Dubitatione tum Vaidarbhia non cognoscebat Nalum regem.
Quem quem enim spectabat illorum, eum eum putabat Nalum.
12. Ea cogitans mente tum consideravit præclara:
Quomodo Deos noscam? quomodo noscam Nalum regem?
13. Sic cogitans ea Vaidarbhia valde-afflicta,

श्रुतानि देवलिंगानि तर्कयामास भारत ।
देवानां यानि लिंगानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे ॥१४॥
तानीह तिष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये ।
सा विनिश्चित्य वहुधा विचार्य्य च पुनः पुनः ॥१५॥
शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालममन्यत ।
वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रयुञ्ज्य च ॥१६॥
देवेभ्यः प्रांजलिर्भूत्वा वेपमानेदमब्रवीत् ॥१७॥
हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः ।
पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशंतु मे ॥१८॥
वचसा मनसा चैव यथा नातिचराम्यहं ।
तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशंतु मे ॥१९॥
यथा देवैः स मे भर्त्ता विहितो निषधाधिपः ।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशंतु मे ॥२०॥
यथेदं व्रतमारब्धं नलस्याराधने मया ।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशंतु मे ॥२१॥
स्वं चैव रूपं कुर्व्वंतु लोकपाला महेश्वराः ।
यथाहमभिजानीयां पुण्यश्लोकं नराधिपं ॥२२॥
निशम्य दमयंत्यास्तत् करुणं परिदेवितं ।
निश्चयं परमं तथ्यमनुरागं च नैषधे ॥२३॥
मनोविशुद्धिं बुद्धिं च भक्तिं रागं च नैषधे ।
यथोक्तं चक्रिरे देवाः सामर्थ्यं लिंगधारणे ॥२४॥

Audita Deorum insignia exploravit, Bhàrate:

14. " Deorum quæ insignia e senibus audita mihi,

Ea hic stantium in terrâ unius quoque non video."

15. Ea, postquam perpenderat multùm, consideraveratque iterum iterum,

Refugium circa ad Deos conveniens-tempus putavit.

16. Voceque menteque etiam adoratione exhibitâ ea

17. Diis, conjunctis manibus dum erat, tremens hoc dixit:

Anserum sermone audito, sicut a me Naishadhus electus

18. In conjugium; per hanc veritatem Dii eum ostendunto mihi.

Voce menteque etiam sicut non transilio ego,

19. Per hanc veritatem Dii eum sanè ostendunto mihi.

Sicut a Diis is mihi conjux constitutus Nishadhorum-rex,

20. Per hanc veritatem mihi Dii eum sanè ostendunto mihi. (54)

Sicut hoc votum inceptum ad Nalum colendum a me,

21. Per hanc veritatem mihi Dii eum sanè ostendunto mihi.

Suamque etiam formam faciunto mundi-custodes magni domini,

22. Ut ego noscam Punyaslocum hominum-regnatorem.

Postquam audiverant Damayantiæ miserandum questum,

23. Consilium altum, veritatem, amoremque in Naishadhum,

Cordis-puritatem, intellectumque, cultum studiumque in Naishadhum;

24. Sicut dictum, fecerunt Dii satisfactionem insignibus-gerendis.

सापश्यद्विबुधान् सर्व्वानश्वेदान् स्तब्धलोचनान् ।
हृषितस्त्रग्रजोहीनान् स्थितानस्पृशतो क्षितिं ॥२५॥
छायाद्वितीयो म्लानस्रक् रजःश्वेदसमन्वितः ।
भूमिष्ठो नैषधश्चैव निमेषेण च सूचितः ॥२६॥
सा समीक्ष्य तु तान् देवान् पुण्यश्लोकं च भारत ।
नैषधं वरयामास भैमी धर्म्मेण पाण्डव ॥२७॥
विलज्जमाना वस्त्रान्ते जग्राहायतलोचना ।
स्कन्धदेशेऽसृजत् तस्य स्रजं परमशोभनां ॥२८॥
वरयामास चैवैनं पतित्वे वरवर्णिनी ।
ततो हा हेति सहसा मुक्तः शब्दो नराधिपैः ॥२९॥
देवैर्महर्षिभिस्तत्र साधु साध्विति भारत ।
विस्मितैरीरितः शब्दः प्रशंसद्भिर्नलं नृपं ॥३०॥
दमयंती तु कौरव्य वीरसेनसुतो नृपः ।
आश्वासयद्वरारोहां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥३१॥
यत् त्वं भजसि कल्याणि पुमांसं देवसन्निधौ ।
तस्मान्मां विद्धि भर्त्तारं एतत्ते वचने रतं ॥३२॥
यावच्च मे धरिष्यंति प्राणा देहे शुचिस्मिता ।
तावत् त्वयि भविष्यामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥३३॥
दमयंती तथा वाग्भिरभिनन्द्य कृतांजलिः ।
तौ परस्परतः प्रीतौ दृष्ट्वा त्वग्निपुरोगमान् ॥३४॥
तानेव शरणं देवान् जग्मतुर्मनसा तदा ।
वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः ॥३५॥

Illa vidit Deos cunctos, sine-sudore, rigidis-oculis,
25. Arrectis-sertis-pulveris-expertes, stantes nòn-tangentes terram.

Umbrâ-sine-secundo, flaccido serto, pulvere-sudore-obductus,
26. In terrâ-stans Naishadhusque etiam, nutationeque affectus.

Illa tuita verò hos Deos Punyaslocumque, Bhàrate,
27. Naishadhum elegit Bhaimia ex jure, Pàndave. (55)

Pudica vestis-extremo prehendit longis-oculis *prædita*,
28. Humeris imposuit ejus sertum maximè-pulchrum,

Elegitque sic eum in conjugium venusta.
29. Deinde, ah! ah! sic subito emissa vox ab hominum-regnatoribus;

A Diis, magnis-vatibus ibi, bene! bene! sic, Bhàrate,
30. Stupefactis emissa vox, celebrantibus Nalum regem.

Damayantiam verò, Cauravye, (56) Vìrasèni-filius rex
31. Solatus est venustam læto-suo-animo: (57)

Quia tu colis, fortunata, hominem in Deorum-præsentiâ,
32. Eò me nosce conjugem, hoc (nosce), tuo sermoni deditum.

Quamdiuque mei constabunt spiritus in corpore, sereno-risu *prædita*,
33. Tam diu tecum ero; veritatem hanc dico tibi.

Damayantiam sic vocibus postquam exhilaraverat conjunctis manibus (Nalus),
34. Ii alter-peralterum læti, tuitique *quos* Agnis-præcedit,

Ad hos quoque in refugium Deos iverunt mente tum. (58)
35. Electo verò Naishadho a Bhaimiâ, mundi-custodes magno-splendore,

प्रहृष्टमनसः सर्व्वे नलायाष्टौ वरान् ददुः ।
प्रत्यक्षदर्शनं यज्ञे गतिं चानुत्तमां शुभां ॥३६॥
नैषधाय ददौ शक्रः प्रीयमाणः शचीपतिः ।
अग्निरात्मभवं प्रादाद्यत्र वांछति नैषधः ॥३७॥
लोकानात्मप्रभांश्चैव ददौ तस्मै हुताशनः ।
यमस्त्वन्नरसं प्रादाद्धर्म्मे च परमां स्थितिं ॥३८॥
अपांपतिरपां भावं यत्र वांछति नैषधः ।
स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्याः सर्व्वे च मिथुनं ददुः ॥३९॥
वरानेवं प्रदायास्य देवास्ते त्रिदिवं गताः ।
पार्थिवाश्चानुभूयास्य विवाहं विस्मयान्विताः ॥४०॥
दमयंत्याश्च मुदिताः प्रतिजग्मुर्यथागतं ।
गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु भीमः प्रीतो महामनाः ॥४१॥
विवाहं कारयामास दमयंत्याः नलस्य च ।
उष्य तत्र यथाकामं नैषधो द्विपदां वरः ॥४२॥
भीमेन समनुज्ञातो जगाम नगरं स्वकं ।
अवाप्य नारीरत्नं तु पुण्यश्लोकोऽपि पार्थिवः ॥४३॥
रेमे सह तया राजन् शच्येव बलवृत्रहा ।
अतीव मुदितो राजा भ्राजमानोऽंशुमानिव ॥४४॥
अरंजयत् प्रजा वीरो धर्म्मेण परिपालयन् ।
ईजे चाप्यश्वमेधेन ययातिरिव नाहुषः ॥४५॥
अन्यैश्च बहुभिर्धीमान् क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।
पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवनेषु च ॥४६॥

Lætâ-mente cuncti Nalo octo gratias impertierunt.

36. Visibilis-visum in sacrificio, gressumque excellentissimum faustum, (59)

Naishadho-dedit Sacrus lætus Sachì (deæ)-conjux.

37. Agnis sui-existentiam dedit ubi optat Naishadhus,

Mundos per se nitidosque etiam dedit ei Hutàsanus. (60)

38. Yamus verò cibi-gustum dedit, in virtuteque eximium statum;

Aquarum dominus aquarum existentiam, ubi optat Naishadhus;

39. Sertaque, quorum excellentissimus-odor-prima (virtus), cuncti etiam par (eorum) dederunt. (61)

Gratias sic impertiti ei, Dii illi in cœlum profecti;

40. Regnatoresque, tuiti illius conjugium, admiratione-affecti,

Damayantiæque, læti, redierunt sicut adventum.

41. Profectis regum-principibus, Bhìmus lætus magnanimus

Nuptias faciendas curavit Damayantiæ Nalique.

42. Postquam habitaverat ibi ad-libidinem (62) Naishadhus hominum decus,

A Bhìmo dimissus ivit in urbem suam.

43. Adeptus feminarum-margaritam verò Punyaslocus quoque rex,

Voluptatibus fruebatur cum eâ, rex, cum Sachì veluti Bali-Vritri-occisor;

44. Maximè lætus rex, splendens sol veluti,

Diligentes faciebat subditos heros, justè conservans (eos);

45. Sacrificabatque etiam Asvamèdho, Yayàtis veluti Nàhushus, (63)

Aliisque multis sapiens sacrificiis quoque rectis. (64)

46. Rursusque in amœnis sylvis hortisque

दमयंत्या सह नलो विजहारामरोपमः ।
जनयामास च नलो दमयंत्यां महामनाः ॥४७॥
इन्द्रसेनं सुतं चापि इन्द्रसेनां च कन्यकां ।
एवं स यजमानश्च विहरंश्च नराधिपः ॥४८॥
ररक्ष वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ॥४९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०५०॥

बृहदश्व उवाच ॥

वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महौजसः ।
यान्तो ददृशुरायान्तं द्वापरं कलिना सह ॥१॥
अथाब्रवीत् कलिं शक्रः संप्रेक्ष्य बलवृत्रहा ।
द्वापरेण सहायेन कले ब्रूहि क्व यास्यसि ॥२॥
ततोऽब्रवीत् कलिः शक्रं दमयंत्याः स्वयंवरं ।
गत्वा हि वरयिष्ये तां मनो हि मम तां गतं ॥३॥
तमब्रवीत् प्रहस्येन्द्रो निवृत्तः स स्वयंवरः ।
वृतस्तया नलो राजा पतिरस्मत् समीपतः ॥४॥
एवमुक्तस्तु शक्रेण कलिः क्रोधसमन्वितः ।
देवानामंत्र्य तान् सर्व्वानुवाचेदं वचस्तदा ॥५॥
देवानां मानुषं मध्ये यत् सा पतिमविन्दत ।
तत्र तस्या भवेन् न्याय्यं विपुलं दण्डधारणं ॥६॥
एवमुक्ते तु कलिना प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः ।
अस्माभिः समनुज्ञाते दमयंत्या नलो वृतः ॥७॥

Cum Damayantiâ Nalus ambulabat immortali-similis.

47. Genuitque Nalus e Damayantiâ magnâ-mente *prœditus*

Indrasènum filiumque nempe Indrasènamque filiolam.

48. Sic is sacrificansque ambulansque hominum-regnator

49. Conservabat opibus-plenam terram terræ-dominus.

LIBER SEXTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Electo verò Naishadho a Bhaimiâ, mundi custodes magno-splendore

1. Euntes viderunt adeuntem Dvàparum cum Cale. (65)

Tum dixit Cali Sacrus, tuitus, Bali-Vritri-occisor:

2. Dvàparo cum comite, Calis, dic, quò ibis?

Deinde dixit Calis Sacro: Ad Damayantiæ conjugis electionem;

3. Adgressus enim eligam eam, cor enim meum eam ingressum.

Ei dixit, postquam riserat, Indrus: Perfecta illa electio;

4. Electus ab eâ Nalus rex conjux, nobis coram.

Sic compellatus verò a Sacro Calis, irâ-affectus,

5. Deos postquam salutaverat eos cunctos, dixit hunc sermonem tum:

Deorum hominem in medio quia illa conjugem invenit,

6. Ideo ejus sit justum magnum supplicium.

Eo dicto verò a Cale, responderunt illi cœlicolæ:

7. A nobis permisso, a Damayantiâ Nalus electus.

का च सर्व्वगुणोपेतं नाश्रयेत नलं नृपं ।
यो वेद धर्म्मानखिलान् यथावच्चरितव्रतः ॥८॥
यो ऽधीते चतुरो वेदान् सर्व्वानाख्यानपंचमान् ।
नित्यं तृप्ता गृहे यस्य देवा यज्ञेषु धर्म्मतः ॥९॥
अहिंसानिरतो यश्च सत्यवादी दृढव्रतः ।
यस्मिन् दाक्ष्यं धृतिर्दानं तपःशौचं दमःशमः ॥१०॥
ध्रुवाणि पुरुषव्याघ्रे लोकपालसमे नृपे ।
एवंरूपं नलं यो वै कामयेच्छपितुं कले ॥११॥
आत्मानं स शपेन्मूढो हन्यादात्मानमात्मना ।
एवंगुणं नलं यो वै कामयेच्छपितुं कले ॥१२॥
कृच्छ्रे स नरके मज्जेदगाधे विपुले ह्रदे ।
एवमुक्त्वा कलिं देवा द्वापरं च दिवं ययुः ॥१३॥
ततो गतेषु देवेषु कलिर्द्वापरमब्रवीत् ।
संहर्तुं नोत्सहे कोपं नले वत्स्यामि द्वापर ॥१४॥
भ्रंसयिष्यामि तं राज्यान्न भैम्या सह रंस्यते ।
त्वमप्यक्षान् समाविश्य कर्त्तुं साहाय्यमर्हसि ॥१५॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०६०॥

वृहदश्व उवाच ॥

एवं स समयं कृत्वा द्वापरेण कलिः सह ।
आजगाम ततस्तत्र यत्र राजा स नैषधः ॥१॥

Quæ verò omnibus-virtutibus-præditum non propenderet in Nalum regem?

8. Qui noscit officia omnia, congruè agendi studiosus,

Qui legit quatuor *Vèdos* totos *cum* Àkhyàno-quinos, (66)

9. Semper satiati domi cujus Dii in sacrificiis justè,

Clementiæ-deditus qui etiam, veridicus, stabilis-in votis,

10. In quo dexteritas, constantia, munificentia, devotio, puritas, temperantia, patientia,

Perpetua (sunt), hominum-principe, mundi-custodibus-simili rege;

11. Tali-naturâ Nalum qui sanè velit exsecrari, Calis,

Se ipsum iste exsecretur stultus, occidat se ipsum per se ipsum;

12. Tali-indole Nalum qui sanè velit exsecrari, Calis,

In tormentuosum iste tartarum sidat, in profundam ingentem paludem. (67)

13. Sic fati ad Calem Dii, Dvàparumque, in cœlum ierunt.

Deinde, profectis Diis, Calis Dvàparo dixit:

14. Cohibere non possum iram; in Nalo habitabo, Dvàpare;

Præcipitabo eum e regno, non cum Bhaimiâ voluptatibus frueter.

15. Tu verò talos ingressus, facere auxilium velis.

LIBER SEPTIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Sic is constitutionem postquam fecerat cum Dvàparo Calis,

1. Adivit tum illuc, ubi rex ille Naishadhus.

स नित्यमन्तरप्रेप्सुर्निषधेष्ववसच्चिरं ।
अथास्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिरन्तरं ॥२॥
कृत्वा मूत्रमुपस्पृश्य सन्ध्यामन्वास्त नैषधः ।
अकृत्वा पादयोः शौचं तत्रैनं कलिराविशत् ॥३॥
स समाविश्य च नलं समीपं पुष्करस्य च ।
गत्वा पुष्करमाहेदमेहि दीव्य नलेन वै ॥४॥
अक्षद्यूते नलं जेता भवान् हि सहितो मया ।
निषधान् प्रतिपद्यस्व जित्वा राज्यं नलं नृपं ॥५॥
एवमुक्तस्तु कलिना पुष्करो नलमभ्ययात् ।
कलिश्चैव वृषो भूत्वा गवां पुष्करमभ्ययात् ॥६॥
आसाद्य तु नलं वीरं पुष्करः परवीरहा ।
दीव्यावेत्यब्रवीद्भ्राता वृषेणेति मुहुर्मुहुः ॥७॥
न चक्षमे ततो राजा समाह्वाणं महामनाः ।
वैदर्भ्याः प्रेक्षमाणायाः पणकालममन्यत ॥८॥
हिरण्यस्य सुवर्णस्य यानयुग्यस्य वाससां ।
आविष्टः कलिना द्यूते जीयते स्म नलस्तदा ॥९॥
तमक्षमदसंमत्तं सुहृदां न तु कश्चन ।
निवारणेऽभवच्छक्तो दीव्यमाणमरिंदमं ॥१०॥
ततः पौरजनाः सर्व्वे मंत्रिभिः सह भारत ।
राजानं द्रष्टुमागछन् निवारयितुमातुरं ॥११॥
ततः सूत उपागम्य दमयंत्यै न्यवेदयत् ।
एष पौरजनो देवि द्वारि तिष्ठति कार्य्यवान् ॥१२॥

Is semper occasionem-captans in Nishadhis habitabat diu.

2. At illius, duodecimo anno, vidit Calis occasionem.

Qui fecerat urinam, *et eam* calcaverat, crepusculo, sedebat Naishadhus,

3. Non-factâ pedum purificatione, hac *occasione* eum Calis ingressus est.

Is ingressusque Nalum, ad Pushcarumque (68)

4. Profectus, Pushcaro dixit hoc: "I, lude cum Nalo;

In talorum-ludo vinces tu enim, adjutus a me.

5. Nishadhos rege, vincendo regnum, Nalum regem.

Sic compellatusque a Cale, Pushcarus Nalum adiit;

6. Calisque etiam, taurus factus boum, Pushcarum adiit. (69)

Aggressus verò Nalum heroem, Pushcarus hostium-heroum-occisor,

7. "Ludamus," sic dixit frater, "talo eximio;" sic iterum iterum.

Non sustinuit tum rex provocationem magnâ-mente;

8. Vaidarbhiâ spectante ludendi-tempus putavit

De opibus, auro, currûs-jugo, vestibus.

9. Intratus a Cale in ludo vincebatur Nalus tum.

Eum talorum-furore-dementem amicorum non verò quispiam

10. Avertendi erat potens ludentem hostium-domitorem.

Deinde cives omnes cum consiliariis, Bhàrate,

11. Regem visum advenierunt, ad avertendum ægrotum.

Tum auriga, aggressus, Damayantiæ denuntiavit:

12. Hæc civitas, regina, ad portam stat officiosa.

निवेद्यतां नैषधाय सर्व्वाः प्रकृतयः स्थिताः ।
अमृषमाणा व्यसनं राज्ञो धर्म्मार्थदर्शिनः ॥१३॥
ततः सा वाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता ।
उवाच नैषधं भैमी शोकोपहतचेतना ॥१४॥
राजन् पौरजनो द्वारि त्वां दिदृक्षुरवस्थितः ।
मंत्रिभिः सहितः सर्व्वै राजभक्तिपुरस्कृतः ॥१५॥
तं द्रष्टुमर्हसीत्येव पुनः पुनरभाषत ।
तां तथा रुचिरापांगीं विलपंतीं तथाविधं ॥१६॥
आविष्टः कलिना राजा नाभ्यभाषत किंचन ।
ततस्ते मंत्रिणः सर्व्वे ते चैव पुरवासिनः ॥१७॥
नायमस्तीति दुःखार्त्ता व्रीडिता जग्मुरालयान् ।
तदा तदभवत् द्यूतं पुष्करस्य नलस्य च ॥१८॥
युधिष्ठिर वहून् मासान् पुण्यश्लोकस्त्वजीयत ॥१९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०७०॥

वृहदश्व उवाच ॥

दमयंती ततो दृष्ट्वा पुण्यश्लोकं नराधिपं ।
उन्मत्तवदनुन्मत्ता देवने गतचेतसं ॥१॥
भयशोकसमाविष्टा राजन् भीमसुता ततः ।
चिंतयामास तत् कार्य्यं सुमहत् पार्थिवं प्रति ॥२॥
सा शंकमाना तत्पापं चिकीर्षंती च तत्प्रियं ।
नलं च हृतसर्व्वस्वमुपलभ्येदमब्रवीत् ॥३॥

Memoretur Naishadho: "Cuncti subditi adstantes,
13. Non sustinentes calamitatem regis juris-sensum-cernentis."
Deinde illa, lacrymis-singultante-voce, dolore tracta,
14. Dixit Naishadho Bhaimia mœrore-perculso-animo:
Rex, civitas ad portam te videndi-cupida stans,
15. Cum consiliariis simul omnibus, regis-cultu-ducta;
Eam videre velis; sic nempe iterum iterum dixit.
16. Ei tam pulchris-oculorum angulis *prœditœ*, lamentanti tali-modo,
Intratus a Cale rex non dixit quidpiam.
17. Deinde illi consiliarii cuncti, illique etiam urbis-habitatores,
"Non iste est;" (70) sic (dicentes), dolore-afflicti, pudici, ierunt in domicilia.
18. Tum ille erat ludus Pushcari Nalique,
19. Yudhishthire, multos menses; Punyaslocus verò vincebatur.

LIBER OCTAVUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Damayantia tum, tuita Punyaslocum hominum-regnatorem
1. Dementem quasi, non demens, in ludo expertem-mentis,
Timore-mœrore-affecta, rex, Bhìmi-filia tum
2. Consideravit hoc negotium permagnum regem circa.
Ea timens illius-vitium, faciendi cupidaque illi-carum,
3. Nalumque privatum-omni-proprio cùm vidit, hoc dixit

वृहत्सेनामतियशां तां धात्रीं परिचारिकां ।
हितां सर्व्वार्थकुशलामनुरक्तां सुभाषितां ॥४॥
वृहत्सेने व्रजामात्यानानाय्य नलशासनात् ।
आचक्ष्व यद्धृतं द्रव्यमवशिष्टं च यद्वसु ॥५॥
ततस्ते मंत्रिणः सर्व्वे विज्ञाय नलशासनं ।
अपि नो भागधेयं स्यादित्युक्त्वा नलमाव्रजन् ॥६॥
तास्तु सर्व्वाः प्रकृतयो द्वितीयं समुपस्थिताः ।
न्यवेदयद्भीमसुता न स तत् प्रत्यनन्दत ॥७॥
वाक्यमप्रतिनन्दंतं भर्त्तारमभिवीक्ष्य सा ।
दमयंती पुनर्वेश्म व्रीडिता प्रविवेश ह ॥८॥
निशम्य सततं चाक्षान् पुण्यश्लोकपराङ्मुखान् ।
नलं च हृतसर्व्वस्वं धात्रीं पुनरुवाच ह ॥९॥
वृहत्सेने पुनर्गच्छ वार्ष्णेयं नलशासनात् ।
सूतमानय कल्याणि महत् कार्य्यमुपस्थितं ॥१०॥
वृहत्सेना तु तच्छ्रुत्वा दमयंत्याः प्रभाषितं ।
सूतमानाययामास पुरुषैराप्तकारिभिः ॥११॥
वार्ष्णेयं तु ततो भैमी सांत्वयन् श्लक्ष्णया गिरा ।
उवाच देशकालज्ञा प्राप्तकालमनिन्दिता ॥१२॥
जानीषे त्वं यथा राजा सम्यग्वृत्तः सदा त्वयि ।
तस्य त्वं विषमस्थस्य साहाय्यं कर्त्तुमर्हसि ॥१३॥
यथा यथा हि नृपतिः पुष्करेणैव जीयते ।
तथा तथास्य वै द्यूते भूयो रागोऽभिवर्द्धते ॥१४॥

Vrihatsènæ pergloriosæ, illi nutrici servæ,
4. Bonæ, omnium-rerum-peritæ, deditæ, facundæ:
" Vrihatsèna, i, consiliariis adductis Nali-jussu,
5. Memora quæ capta res, relictaque quæ gaza."
Deinde illi consiliarii cuncti, cognito Nali-jussu,
6. "An nostrum fatum sit?" sic locuti, Nalum adierunt;
Illi quoque omnes subditi secundùm aggressi (sunt).
7. Docuit Bhìmi-filia; non ille hoc attendit.
Sermonem non attendentem conjugem tuita ea,
8. Damayantia rursus domum pudica intravit.
Cùm percepit semperque talos a Punyasloco-aversos,
9. Nalumque privatum-omni-proprio, nutrici iterum dixit:
" Vrihatsèna, i iterum, ad Vàrshnèyum, Nali-jussu;
10. Aurigam adduc, fortunata; magnum negotium aggressum."
Vrihatsèna verò, hoc audito Damayantiæ dicto,
11. Aurigam adducendum curavit a viris aptè-agentibus. (71)
Vàrshnèyo verò tum Bhaimia blandiens leni voce,
12. Fata est loci-temporis-gnara ad aggressum-tempore (conveni-
ente) non-spreta:
Noscis tu sicut rex omnino fretus semper te;
13. Hujus tu in difficultate-stantis (72) auxilium facere velis.
Ut ut enim rex a Pushcaro nempe vincitur,
14. Ita ita illius sanè in ludo plùs cupido accrescit.

यथा च पुष्करस्याक्षाः पतंति वशवर्त्तिनः ।
तथा विपर्य्ययश्चापि नलस्याक्षेषु दृश्यते ॥१५॥
सुहृत्स्वजनवाक्यानि यथावन्न शृणोति च ।
मम चापि तथा वाक्यं नाभिनन्दति मोहितः ॥१६॥
नूनं मन्ये न दोषोऽस्ति नैषधस्य महात्मनः ।
यत्र मे वचनं राजा नाभिनन्दति मोहितः ॥१७॥
शरणं त्वां प्रपन्नास्मि शारथे कुरु मद्वचः ।
न हि मे शुध्यते भावः कदाचिद्विनशेदपि ॥१८॥
नलस्य दयितानश्वान् योजयित्वा मनोजवान् ।
इदमारोप्य मिथुनं कुंदिनं यातुमर्हसि ॥१९॥
मम ज्ञातिषु निक्षिप्य दारकौ स्यन्दनं तथा ।
अश्वांश्चेमान् यथाकामं वस वान्यत्र गच्छ वा ॥२०॥
दमयंत्यास्तु तद्वाक्यं वार्ष्णेयो नलशारथिः ।
न्यवेदयदशेषेण नलामात्येषु मुख्यशः ॥२१॥
तैःसमेत्य विनिश्चित्य सोऽनुज्ञातो महीपते ।
ययौ मिथुनमारोप्य विदर्भांस्तेन वाहिना ॥२२॥
हयांस्तत्र विनिक्षिप्य सूतो रथवरं च तं ।
इन्द्रसेनां च तां कन्यां इन्द्रसेनं च बालकं ॥२३॥
आमंत्र्य भीमं राजानं आर्त्तःशोचन् नलं नृपं ।
अटमानस्ततोऽयोध्यां जगाम नगरीं तदा ॥२४॥
ऋतुपर्णं स राजानं उपतस्थे सुदुःखितः ।
भृतिमुपययौ तस्य सारथ्येन महीपते ॥२५॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०९०॥

Sicutque Pushcari tali cadunt ad arbitrium-versantes,
15. Ita contrariumque etiam Nali in talis videtur.

Amicorum-familiæ-sermones sicut non auscultatque,
16. Meumque etiam ita sermonem non attendit stultus.

Certè, credo, non vitium est Naishadhi magnanimi,
17. Quòd meum sermonem rex non attendit stultus.

In refugium ad te profecta sum, auriga, fac meum verbum;
18. Non enim meus serenatur animus, aliquando *ne* pereat (73) forsan (paveo).

Nali caris equis junctis sicut mens-velocibus,
19. Hoc postquam ascendere feceris par (puerorum), Cundinum (74) ire velis.

Meos apud propinquos postquam tradideris pueros, vehiculum ita,
20. Equosque eos, ad-libidinem habitave, aliorsum vadeve.

Damayantiæ verò hunc sermonem Vàrshnèyus Nali-auriga
21. Denuntiavit planè Nali-consiliariis præcipuis. (75)

Cum iis congressus postquam perpenderat, is, assensum adeptus, terræ-domine,
22. Ivit, par (puerorum) postquam ascendere fecerat, in Vidarbhos illo curru.

Equos ibi postquam tradiderat auriga, curuum-decusque illud,
23. Indrasènamque puellam, Indrasènumque puerculum;

Salutato Bhìmo rege, moestus, miserans Nalum regnatorem,
24. Vadens illinc, Ayodhyam ivit urbem tum.

Rituparnum is regem adgressus est perafflictus,
25. Mercedem intravit hujus pro aurigatione terræ-domini.

बृहदश्व उवाच ॥

ततस्तु याने वार्ष्णेये पुण्यश्लोकस्य दीव्यतः ।
पुष्करेण हृतं राज्यं यच्चान्यद्वसु किंचन ॥१॥
हृतराज्यं नलं राजन् प्रहसन् पुष्करोऽब्रवीत् ।
द्यूतं प्रवर्त्ततां भूयः प्रतिपाणोऽस्ति कस्तव ॥२॥
शिष्टा ते दमयंत्येका सर्व्वमन्यज्जितं मया ।
दमयंत्याः पणः साधु वर्त्ततां यदि मन्यसे ॥३॥
पुष्करेणैवमुक्तस्य पुण्यश्लोकस्य मन्युना ।
व्यदीर्य्यतेव हृदयं न चैनं किंचिदब्रवीत् ॥४॥
ततः पुष्करमालोक्य नलः परममन्युमान् ।
उत्सृज्य सर्व्वगात्रेभ्यो भूषणानि महायशाः ॥५॥
एकवासा ह्यसंवीतः सुहृच्छोकविवर्द्धनः ।
निश्चक्राम ततो राजा त्यक्त्वा सुविपुलां श्रियं ॥६॥
दमयंत्येकवस्त्राथ गछंतं पृष्ठतोऽन्वयात् ।
स तया बाह्यतः सार्द्धं त्रिरात्रं नैषधोऽवसत् ॥७॥
पुष्करस्तु महाराज घोषयामास वै पुरे ।
नले यः सम्यगातिष्ठेत् स गछेद्वध्यतां मम ॥८॥
पुष्करस्य तु वाक्येन तस्य विद्वेषणेन च ।
पौरा न तस्य सत्कारं कृतवंतो युधिष्ठिर ॥९॥
स तथा नगराभ्यासे सत्कारार्हो न सत्कृतः ।
त्रिरात्रमुषितो राजा जलमात्रेण वर्त्तयन् ॥१०॥

LIBER NONUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Deinde verò, profecto Vàrshnèyo, Punyasloci ludentis
1. A Pushcaro captum regnum, quæque alia res ulla.
Privatum-regno ad Nalum, rex, ridens Pushcarus fatus est:
2. Ludus versator ampliùs! Contraposituin est quòd tuum?
Relicta tibi Damayantia una, omne aliud victum a me;
3. De Damayantia ludus, agedum! versator, si putas.
A Pushcaro sic compellati Punyasloci mœrore
4. Laceratum est quasi cor, neque illi quidpiam dixit.
Deinde Pushcarum intuitus Nalus, maximè-mœstus,
5. Postquam exuerat toto-corpore ornamenta magnâ-gloriâ *prœditus*,
Unâ-veste *indutus*, non-circumdatus, amicorum-mœroris-amplificator,
6. Egressus est tum rex, qui reliquit peringentem felicitatem.
Damayantia unâ-veste *induta* euntem a tergo secuta est.
7. Is cum eâ extrà simul tres-noctes Naishadhus habitavit.
Pushcarus verò, magne-rex, divulgavit in urbe:
8. "Cum Nalo qui simul adstet, is eat in occisionem mei." (i.e. *per me.*)
Ob Pushcari verò sermonem, ejus iramque,
9. Cives non illius hospitium fecerunt, Yudhishthire.
Ille ita in urbis-vicinitate, hospitio-dignus, non hospitio acceptus,
10. Tres-noctes moratus rex, aquâ-solâ vivens,

पीड्यमानः क्षुधा तत्र फलमूलानि कर्षयन् ।
प्रातिष्ठत ततो राजा दमयंती तमन्वगात् ॥११॥
क्षुधया पीड्यमानस्तु नलो वहुतिथेऽहनि ।
अपश्यच्छकुनान् कांश्चिद्धिरण्यसदृशच्छदान् ॥१२॥
स चिंतयामास तदा निषधाधिपतिर्बली ।
अस्ति भक्ष्यो ममाद्यायं वसु चेदं भविष्यति ॥१३॥
ततस्तान् परिधानेन वाससा स समावृणोत् ।
तस्य तद्वस्त्रमादाय सर्व्वे जग्मुर्विहायसा ॥१४॥
उत्पतंतः खगा वाक्यमेतदाहुस्ततो नलं ।
दृष्ट्वा दिग्वाससं भूमौ स्थितं दीनमधोमुखं ॥१५॥
वयमक्षाःसुदुर्बुद्धे तव वासो जिहीर्षवः ।
आगता न हि नः प्रीतिः सवाससि गते त्वयि ॥१६॥
तान् समीक्ष्य गतानक्षानात्मानं च विवाससं ।
पुण्यश्लोकस्तदा राजन् दमयंतीमथाब्रवीत् ॥१७॥
येषां प्रकोपादैश्वर्य्यात् प्रच्युतोऽहमनिन्दिते ।
प्राणयात्रां न विन्दे च दुःखितः क्षुधयान्वितः ॥१८॥
येषां कृते न सत्कारमकुर्व्वन् मयि नैषधाः ।
त इमे शकुना भूत्वा वासु भीरु हरंति मे ॥१९॥
वैषम्यं परमं प्राप्तो दुःखितो गतचेतनः ।
भर्त्ता तेऽहं निबोधेदं वचनं हितमात्मनः ॥२०॥
एते गछंति वहवःपन्थानो दक्षिणापथं ।
अवंतीमृक्षवंतं च समतिक्रम्य पर्व्वतं ॥२१॥

Afflictus fame ibi, fructus-radices avellens;
11. Processit deinde rex, Damayantia eum sequebatur.

Fame afflictus verò Nalus post multos dies
12. Vidit aves aliquas auro-similibus-alis.

Is cogitavit tum Naishadhorum-regnator validus:
13. Est cibus meus hodie hic, gazaque hæc erit.

Deinde illas interulâ veste is involvit;
14. Ejus hac veste captâ, omnes ierunt in aerem.

Evolantes aves sermonem hunc dixerunt tum Nalo,
15. Tuitæ nudum in terrâ stantem, miserum, ad imum *verso*-ore:

Nos tali, perinsane, tuam vestem capiendi cupidi
16. Aggressi; non enim nobis gaudium, cum-veste profecto te.

Hos tuitus profectos talos se ipsumque expertem-vestis,
17. Punyaslocus tum, rex, Damayantiæ dixit:

Quorum irâ e dominio lapsus ego, non-spreta,
18. Vitæ-victum non invenioque, afflictus, fame-affectus;

Quorum causâ non hospitium fecerunt mihi Naishadhi;
19. Hi, iidem, aves facti, vestem, pavida, capiunt meam.

In difficultatem eximiam profectus, afflictus, expers-mentis,
20. Conjux tuus ego; cognosce hunc sermonem salutarem tibi: (76)

Hæ eunt multæ viæ ad meridionalem-plagam,
21. Avantiam Ricshavantemque prætergressæ montem.

एष विंध्यो महाशैलः पयोष्णी च समुद्रगा ।
आश्रमाश्च महर्षीणां बहुमूलफलान्विताः ॥२२॥
एष पन्था विदर्भाणामसौ गच्छति कोशलान् ।
अतः परं च देशोऽयं दक्षिणे दक्षिणापथः ॥२३॥
एतद्वाक्यं नलो राजा दमयंती समाहितः ।
उवाचासकृदार्त्तो हि भैमीमुद्दिश्य भारत ॥२४॥
ततः सा वाष्पकलया वाचा दुःखेन कर्षिता ।
उवाच दमयंती तं नैषधं करुणं वचः ॥२५॥
उद्वेजने मे हृदयं सीदंत्यंगानि सर्व्वशः ।
तव पार्थिव संकल्पं चिंतयंत्याः पुनः पुनः ॥२६॥
हृतराज्यं हृतद्रव्यं विवस्त्रं क्षुत्तृषान्वितं ।
कथमुत्सृज्य गच्छेयमहं त्वां निर्ज्जने वने ॥२७॥
श्रांतस्य ते क्षुधार्त्तस्य चिंतयानस्य तत् सुखं ।
वने घोरे महाराज नाशयिष्याम्यहं क्लमं ॥२८॥
न च भार्य्यासमं किंचिद्विद्यते भिषजां मतं ।
औषधं सर्व्वदुःखेषु सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥२९॥

नल उवाच ॥

एवमेतद्यथात्थ त्वं दमयंति सुमध्यमे ।
नास्ति भार्य्यासमं मित्रं नरस्यार्त्तस्य भेषजं ॥३०॥
न चाहं त्यक्तुकामस्त्वां किमर्थं भीरु शंकसे ।
त्यजेयमहमात्मानं न चैवं त्वामनिन्दिते ॥३१॥

Hic Vindhyus altus-mons, Payoshnique ad mare-fluens.

22. Sedes solitariæque magnorum-vatum multis-radicibus-fructibus-instructæ;

Hæc via Vidarbhorum, illa it in Cosalos;

23. Illinc ulteriùsque regio illa, ad meridiem, meridionalis-plaga.

Hunc sermonem Nalus rex, Damayantiæ studiosus,

24. Dixit iterum iterumque, mœstus, Bhaimiæ, in monstrando, Bhàrate. (77)

Deinde illa, lacrymis-singultante voce, dolore-tracta,

25. Dixit Damayantia Naishadho miserandum sermonem:

Tremit mei cor, sidunt membra omnino,

26. Tuum, rex, consilium cogitantis iterum iterum.

Privatum-regno, privatum-opibus, orbum-veste, fame-siti-affectum,

27. Quomodo relinquens eam ego te in vacuâ-hominibus sylvâ?

Defessi tui, fame-afflicti, cogitantis illam voluptatem,

28. In sylvâ terribili, magne-rex, delebo ego lassitudinem.

Non enim uxori-æquale quidpiam noscitur medicorum putatum

29. Medicamentum in omnibus-doloribus; veritatem hanc dico tibi.

NALUS DIXIT:

Ita hoc, sicut dixisti tu, Damayantia gracili-medio.

30. Non est uxori-æquale amicum viri afflicti medicamentum.

Non quoque ego deserendi-cupidus (78) te. Quamobrem, pavida, times?

31. Desererem ego me ipsum, non verò sanè te, non-spreta.

दमयंत्युवाच ॥

यदि मां त्वं महाराज न विहातुमिहेच्छसि ।
तत् किमर्थं विदर्भाणां पन्थाः समुपदिश्यते ॥३२॥
अवैमि चाहं नृपते न तु मां त्यक्तुमर्हसि ।
चेतसा त्वपकृष्टेन मां त्यजेथा महीपते ॥३३॥
पन्थानं हि ममाभीक्ष्णमाख्यासि च नरोत्तम ।
अतो निमित्तं शोकं मे वर्धयस्यमरोपम ॥३४॥
यदि चायमभिप्रायस्तव ज्ञातीन् व्रजेदिति ।
सहितावेव गच्छावो विदर्भान् यदि मन्यसे ॥३५॥
विदर्भराजस्तत्र त्वां पूजयिष्यति मानद ।
तेन त्वं पूजितो राजन् सुखं वत्स्यसि नो गृहे ॥३६॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥०९०॥

नलोवाच ॥

यथा राज्यं तव पितुस्तथा मम न संशयः ।
न तु तत्र गमिष्यामि विषमस्थः कथंचन ॥१॥
कथं समृद्धो गत्वाहं तव हर्षविवर्द्धनः ।
परिच्युतो गमिष्यामि तव शोकविवर्द्धनः ॥२॥
इति ब्रुवन् नलो राजा दमयंती पुनः पुनः ।
सांत्वयामास कल्याणी वाससोऽर्धेन संवृतां ॥३॥
तावेकवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः ।
क्षुत्पिपासापरिश्रांतौ सभां कांचिदुपेयतुः ॥४॥

DAMAYANTIA DIXIT:

Si me tu, magne-rex, non deserere hìc vis,
32. Tamen quamobrem Vidarbhorum via monstratur?
Pereo verò ego, rex; non, quæso, me deserere velis?
33. Cum mente sanè detractâ me desereres, terræ-domine.
Viam enim meam iterum iterumque indicas, virorum-excellentissime;
34. Hujus causâ mœrorem meum amplificas, immortalibus-similis.
Si verò hoc consilium tuum, "ad propinquos eat;" ita;
35. Simul nempe imus in Vidarbhos, si putas.
Vidarbhorum-rex ibi te honorabit, honoris-dator;
36. Ab eo tu honoratus, rex, lætè habitabis non domi? (79)

LIBER DECIMUS.

NALUS DIXIT:

Sicut regnum tui patris, ita meum, non dubium;
1. Non tamen illuc ibo in difficultate-stans ullo modo.
Quomodo dives postquam ivi (illuc) ego, tui gaudii-amplificator,
2. Miser ibo, tui mœroris-amplificator?
Sic dicens Nalus rex Damayantiæ iterum iterum,
3. Solatus est fortunatam, vestis dimidio tectam.
Ii unâ-veste-induti, (80) vadentes huc illuc,
4. Fame-siti-fessi ad casam quampiam pervenerunt.

तां सभामुपसंप्राप्य तदा स निषधाधिपः ।
वैदर्भ्या सहितो राजा निषसाद महीतले ॥५॥
स वै विवस्त्रो विकटो मलिनः पांशुगुण्ठितः ।
दमयंत्या सह श्रांतः सुष्वाप धरणीतले ॥६॥
दमयंत्यपि कल्याणी निद्रयापहृता ततः ।
सहसा दुःखमासाद्य सुकुमारी तपस्विनी ॥७॥
सुप्तायां दमयंत्यां तु नलो राजा विशांपते ।
शोकोन्मथितचित्तात्मा न स्म शेते यथा पुरा ॥८॥
स तद्राज्यापहरणं सुहृत्त्यागं च सर्व्वशः ।
वने च तं परिध्वंसं प्रेक्ष्य चिंतामुपेयिवान् ॥९॥
किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्व्वतः ।
किं नु मे मरणं श्रेयः परित्यागो जनस्य वा ॥१०॥
मामियं ह्यनुरक्तैवं दुःखमाप्नोति मत्कृते ।
मद्विहीना त्वियं गच्छेत् कदाचित् स्वजनं प्रति ॥११॥
मयि निःशंसयं दुःखमियं प्राप्स्यत्यनुव्रता ।
उत्सर्गे शंसयः स्यात्तु विंदेतापि सुखं क्वचित् ॥१२॥
स विनिश्चित्य वहुधा विचार्य्य च पुनः पुनः ।
उत्सर्ग्गं मन्यते श्रेयो दमयंत्या नराधिपः ॥१३॥
न चैषा तेजसा शक्या कैश्चिद्धर्षयितुं पथि ।
यशस्विनी महाभागा मद्भक्तेयं पतिव्रता ॥१४॥
एवं तस्य तदा बुद्धिर्दमयंत्यां न्यवर्त्तत ।
कलिना दुष्टभावेन दमयंत्या विसर्ज्जने ॥१५॥

Ad hanc casam postquam profecti erant, tum is Nishadhorum-regnator,
5. Cum Damayantiâ simul rex, consedit in terræ-solo.
Is sine-veste, sine-toro gramineo, lutulentus, pulvere-obductus,
6. Cum Damayantiâ fessus, obdormivit in terræ-solo.
Damayantia quoque fortunata a somno capta (est) tum
7. Citò, dolorem aggressa, tenera, pia.
Dormiente Damayantiâ verò, Nalus rex, agricolarum domine,
8. Mœrore-quasso-animo, (81) non dormiebat sicut antea.
Is illum regni-raptum, amicorum-relictionemque omnino,
9. In sylvâque hunc circuitum intuitus, cogitationem aggressus:
Quidne mei sit hoc faciendo? quidne mei sit non facientis?
10. Utrùmne mihi mors melior, relictio hominumve? (82)
Mihi hæc enim devota certè dolorem habet mei causâ,
11. Me privata verò hæc *fieri potest ut* eat aliquando familiam versùs.
Apud me expertem-dubii dolorem ea adibit (mihi) devota,
12. In relictione dubium sit verò; *fieri potest ut* inveniat quoque gaudium alicubi.
Ille, postquam perpenderat multùm consideraveratque iterum iterum,
13. Relictionem putat meliorem Damayantiæ hominum-regnator.
" Non verò illa potest a quibuscunque opprimi in viâ, (83)
14. Gloriosa, perfortunata, mihi devota hæc, conjugi-dedita."
Sic illius tum mens circa Damayantiam versabatur,
15. Per Calem pravâ-indole, in Damayantiæ relictione.

सोऽवस्त्रतामात्मनश्च तस्याश्चाप्येकवस्त्रतां ।
चिंतयित्वाध्यगाद्राजा वस्त्रार्द्धस्यावकर्त्तनं ॥१६॥
कथं वासो विकर्त्तेयं न च बुध्येत मे प्रिया ।
विचिंत्यैवं नलो राजा सभां पर्य्यचरत् तदा ॥१७॥
परिधावनथ नल इतश्चेतश्च भारत ।
आससाद सभोद्देशे विकोशं खड्गमुत्तमं ॥१८॥
तेनार्द्धं वाससश्छित्वा निवस्य च परंतपः ।
सुप्तामुत्सृज्य वैदर्भी प्राद्रवद्गतचेतनः ॥१९॥
ततो निवृत्तहृदयः पुनरागम्य तां सभां ।
दमयंती तदा दृष्ट्वा रुरोद निषधाधिपः ॥२०॥
यां न वायुर्न चादित्यः पुरा पश्यति मे प्रियां ।
सेयमद्य सभामध्ये शेते भूमावनाथवत् ॥२१॥
इयं वस्त्रावकर्त्तेन संवीता चारुहासिनी ।
उन्मत्तेव वरारोहा कथं बुद्धा भविष्यति ॥२२॥
कथमेका सती भैमी मया विरहिता शुभा ।
चरिष्यति वने घोरे मृगव्यालनिषेविते ॥२३॥
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ समरुद्गणौ ।
रक्षंतु त्वां महाभागे धर्म्मेणासि समावृता ॥२४॥
एवमुक्त्वा प्रियां भार्य्यां रूपेणाप्रतिमां भुवि ।
कलिनापहृतज्ञानो नलो प्रातिष्ठदुद्यतः ॥२५॥
गत्वा गत्वा नलो राजा पुनरेति सभां मुहुः ।
आकृष्यमाणः कलिना सौहृदेनावकृष्यते ॥२६॥

Iste vestis-defectum suique illiusque etiam unius-vestis-possessionem (84)

16. Postquam cogitaverat, adiit rex vestis-dimidii abscissionem.

"Quomodo vestem abscindam, neque sentiat mea amata?"

17. Postquam cogitaverat sic Nalus rex, casam circumivit tum.

Circumcurrens autem Nalus hìcque illicque, Bhàrate,

18. Accessit in casæ-regione ad vacuum-vaginâ gladium excellentissimum.

Eo dimidium vestis postquam sciderat indueratque hostium-vexator,

19. Dormientem relinquens Vaidarbhiam aufugit expers-mentis.

Deinde reverso-corde rursus aggressus ad illam casam,

20. Damayantiam tum tuitus, flevit Nishadhorum-rex.

"Quam non ventus neque sol antè videbat (85) meam amatam,

21. Ea ipsa hodie in casæ-medio dormit humi, tutore-carentis-instar.

Ea, vestis-abscissione affecta, pulchrè-ridens,

22. Amens quasi, venusta, quomodo experrecta erit.

Quomodo sola (86) Bhaimia, a me relicta, fausta,

23. Ambulabit in sylvâ terribili, a feris-*et* serpentibus-cultâ?

Àdityi, Vasavi, Rudri, Asvini cum-Marutorum-turbâ, (87)

24. Custodiunto te, perfortunata, virtute es circumdata!

Sic fatus ad amatam uxorem formâ incomparabilem in terrâ,

25. A Cale erepto-intellectu Nalus processit festinans.

Profectus, profectus, Nalus rex rursus it ad casam iterum iterumque;

26. Protractus a Cale, ab amicitiâ abstrahitur. (88)

द्विधेव हृदयं तस्य दुःखितस्याभवत् तदा ।
दोलेव मुहुरायाति याति चैव सभां प्रति ॥२७॥
अवकृष्टस्तु कलिना मोहितःप्राद्रवन्नलः ।
सुप्तामुत्सृज्य तां भार्य्यां विलप्य करुणं बहु ॥२८॥
नष्टात्मा कलिना स्पृष्टस्तन्नद्विगणयन् नृपः ।
जगामैकां वने शून्ये भार्य्यामुत्सृज्य दुःखितः ॥२९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १० ०॥

वृहदश्व उवाच ॥

अपक्रांते नले राजन् दमयंती गतक्लमा ।
अबुध्यत वरारोहा संत्रस्ता विजने वने ॥१॥
अपश्यमाना भर्तारं शोकदुःखसमन्विता ।
प्राक्रोशदुच्चैः संत्रस्ता महाराजेति नैषधं ॥२॥
हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन् किं जहासि मां ।
हा हतास्मि विनष्टास्मि भीतास्मि विजने वने ॥३॥
ननु नाम महाराज धर्म्मज्ञः सत्यवागसि ।
कथमुक्त्वा तथा सत्यं सुप्तामुत्सृज्य कानने ॥४॥
कथमुत्सृज्य गंतासि दक्षां भार्य्यामनुव्रतां ।
विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥५॥
शक्यसे ता गिरः संयक् कर्त्तुं मयि नरेश्वर ।
यास्तेषां लोकपालानां सन्निधौ कथिताः पुरा ॥६॥

Duplex (89) veluti cor ejus, afflicti, erat tum ;
27. Oscillum veluti iterum iterumque procedit, ceditque etiam
casam versùs.

Abstractus verò a Cale, amens aufugit Nalus,
28. Dormientem relinquens uxorem, lamentans miserabiliter
multùm.

Perdito-animo, a Cale tactus, illud illud considerans rex,
29. Ivit, solam in sylvâ desertâ uxorem relinquens, afflictus.

LIBER UNDECIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Profecto Nalo, rex, Damayantia expers-lassitudinis (90)
1. Experrecta est venusta, perterrita, in desertâ sylvâ.

Non-videns conjugem, mœrore-dolore-affecta,
2. Acclamavit clarâ voce perterrita, magne-rex ! sic Naishadho,

Heus tutor ! heus magne rex ! heus domine ! quid deseris me ?
3. Heu occisa sum ! heu perdita sum ! timida sum in desertâ
sylvâ !

Nonne nempe, magne rex, officiorum-gnarus, veridicus es ?
4. Quomodo, *quod* dixisti, ita verum, dormientem cùm reliquisti in sylvâ ? (91)

Quomodo, relictâ, ibis, rectâ conjuge, deditâ,
5. Præsertim, non-offensione, per alium offensione existente ? (92)

An sustines illas loquelas omnino facere mihi, hominum-domine,
6. Quæ illorum mundi-custodum in præsentiâ dictæ olim ?

नाकाले विहितो मृत्युर्मर्त्यानां पुरुषर्षभ ।
यत्र कांता त्वयोत्सृष्टा मुहूर्तमपि जीवति ॥७॥
पर्य्याप्तः परिहासो ऽयमेतावत् पुरुषर्षभ ।
भीताहमतिदुर्द्धर्ष दर्शयात्मानमीश्वर ॥८॥
दृश्यसे दृश्यसे राजन्नेष दृष्टो ऽसि नैषध ।
आवार्य्य गुल्मैरात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥९॥
नृशंसवत राजेन्द्र यन्मामेव गतामिह ।
विलपंतीं समागम्य नाश्वासयसि पार्थिव ॥१०॥
न शोचाम्यहमात्मानं न चान्यदपि किंचन ।
कथं तु भवितास्येक इति त्वां नृप शोचिमि ॥११॥
कथं तु राजंस्तृषितः क्षुधितः श्रमकर्षितः ।
सायाह्ने वृक्षमूलेषु मामपश्यन् भविष्यषि ॥१२॥
ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीप्तेव च मन्युना ।
इतश्चेतश्च रुदती पर्य्यधावत दुःखिता ॥१३॥
मुहुरुत्पतते बाला मुहुः पतति विह्वला ।
मुहुरालीयते भीता मुहुः क्रोशति रोदिति ॥१४॥
अतीवशोकसंतप्ता मुहुर्निःश्वस्य दुःखिता ।
उवाच भैमी निःश्वस्य रुदत्यथ पतिव्रता ॥१५॥
यस्याभिशापाद्दुःखार्तो दुःखं विंदति नैषधः ।
तस्य भूतस्य नो दुःखाद्दुःखमप्यधिकं भवेत् ॥१६॥
अपापचेतसं पापो य एवं कृतवान् नलं ।
तस्माद्दुःखतरं प्राप्य जीवत्वसुखजीविकां ॥१७॥

Non in intempestivitate (93) constituta mors mortalium,
hominum-princeps,
7. Quia amata, a te relicta, momentum solùm vivit.——
Voluntarius jocus hic, attamen, hominum-princeps,
8. Timida ego, perdifficilis-oppressu (tu), ostende te, domine !—
Videris ! Videris, rex ! Is visus es, Naishadhe !
9. Cùm circumdedisti fruticibus te, quid mihi non respondes ?
Improbi-instar, regum-princeps, cur me sic profectam huc,
10. Lamentantem, congressus, non solaris, rex ?
Non miseror ego me, non aliud quoque quidpiam;
11. Quomodo verò eris solus ? sic te, rex, miseror.
Quomodo, rex, sitiens, famelicus, lassitudine-captus,
12. Vesperè ad arborum-radices, me non-videns, eris ?
Deinde illa, aspero-mœrore-afflicta, flagrans velutique sollicitudine,
13. Hìcque illicque flens circumcurrebat mœsta.
Modò exsilit puella, modò cadit invalida,
14. Mòdò tabescit timida, modò clamat, flet.
Maximè mœrore-usta, postquam iterum iterumque suspiraverat afflicta,
15. Dixit Bhaimia cum gemitu flens tum conjugi-dedita :
Per cujus exsecrationem dolore-afflictus dolorem invenit Naishadhus,
16. Hujus animantis nostro dolore dolor quoque superior sit.
Non-pravâ-mente *prœditum* pravus qui sic reddidit Nalum,
17. Quàm hoc dolorosius nactus, vivito carentem-gaudio vitam.

एवं तु विलपंती सा राज्ञो भार्य्या महात्मनः ।
अन्वेषमाणा भर्त्तारं वने श्वापदसेविते ॥१८॥
उन्मत्तवद्भीमसुता विलपंती ततस्ततः ।
हा हा राजन्निति मुहु इतश्चेतश्च धावति ॥१९॥
तां क्रन्दमानामत्यर्थं कुररीमिव वाशतीं ।
करुणं वहु शोचंतीं विलपंतीं मुहुर्मुहुः ॥२०॥
सहसाभ्यागतां भैमीमभ्याशपरिवर्त्तिनीं ।
जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः क्षुधान्वितः ॥२१॥
सा ग्रस्यमाणा ग्राहेण शोकेन च परिप्लुता ।
नात्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैषधं ॥२२॥
हा नाथ मामिह वने ग्रस्यमानामनाथवत् ।
ग्राहेणानेन विजने किमर्थं नानुधावसि ॥२३॥
कथं भविष्यसि पुनर्मामनुस्मृत्य नैषध ।
कथं भवान् जगामाद्य मामुत्सृज्य वने प्रभो ॥२४॥
शापान्मुक्तः पुनर्लब्ध्वा बुद्धिं चेतो धनानि च ।
श्रांतस्य ते क्षुधार्त्तस्य परिग्लानस्य नैषध ।
कः श्रमं राजशार्दूल नाशयिष्यति तेऽनघ ॥२५॥
ततः कश्चिन्मृगव्याधो विचरन् गहने वने ।
आक्रन्दमानां संश्रुत्य जवेनाभिससार ह ॥२६॥
तां तु दृष्ट्वा तथा ग्रस्तामुरगेणायतेक्षणां ।
त्वरमानो मृगव्याधः समभिक्रम्य वेगतः ॥२७॥
मुखतः पाटयामास शस्त्रेण विशितेन च ।
निर्विचेष्टं भुजगं तं विशस्य मृगजीवनः ॥२८॥

Sic verò lamentans illa regis conjux magnanimi,
18. Quærens conjugem in sylvâ a caninam carnem-captantibus-cultâ, (94)

Amentis-instar Bhìmi-filia, lamentans iterum iterumque, (95)
19. "Heu! heu! rex!" sic (exclamans), frequenter hucque illucque currit.

Eam flentem supra-modum, haliæetum veluti ululantem,
20. Miserabiliter multùm querentem, lamentantem iterum iterum,

Citò adgressam Bhaimiam, in proprinquitate-versantem,
21. Cepit serpens (96) magno corpore, fame-affectus.

Ea capta a serpente, mœroreque circumfusa,
22. Non se ipsam miseratur ita, sicut miseratur Naishadhum:

"O tutor! ad me hìc in sylvâ captam, tutore-carentis-instar,
23. A serpente hoc in deserto *loco*, (97) quamobrem non accuris?

Quomodo eris, rursus me postquam recordatus fueris, Naishadhe?
24. (Quomodo tu ivisti hodie me relinquens in sylvâ, egregie?)

Exsecratione solutus, rursus adeptus intellectum, mentem, divitiasque? (98)

Fessi tui, fame-afflicti, solliciti, Naishadhe,
25. Quis lassitudinem, regum-princeps, delebit tibi, pure-a peccatis?"

Deinde quispiam ferarum-venator, ambulans in densâ sylvâ,
26. Flentem qui audivit, cum velocitate advenit.

Eamque tuitus ita captam a serpente longis-oculis *præditam*,
27. Festinans ferarum-venator, adgressus velociter,

E regione instruxit (arcum) telo acuto.
28. Non-renitentem serpentem illum occidendo feris-vivens

मोक्षयित्वा स तां व्याधः प्रक्षाल्य सलिलेन च ।
समाश्वास्य कृताहारामथ पप्रच्छ भारत ॥२९॥
कस्य त्वं मृगशावाक्षि कथं चाभ्यागता वनं ।
कथं चेदं महत् कृच्छ्रं प्राप्नवत्यसि भाविनि ॥३०॥
दमयंती तथा तेन पृच्छमाना विशांपते ।
सर्व्वमेतद्यथा वृत्तमाचचक्षेऽस्य भारत ॥३१॥
तामर्द्धवस्त्रसंवीतां पीनश्रोणिपयोधरां ।
सुकुमारानवद्यांगीं पूर्णचंद्रनिभाननां ॥३२॥
अरालपक्ष्मनयनां तथा मधुरभाषिणीं ।
लक्षयित्वा मृगव्याधः कामस्य वशमीयिवान् ॥३३॥
तामेवं श्लक्ष्णया वाचा लुब्धको मृदुपूर्व्वया ।
सांत्वयामास कामार्त्तस्तदबुध्यत भाविनी ॥३४॥
दमयंत्यपि तं दुष्टमुपलभ्य पतिव्रता ।
तीव्ररोषसमाविष्टा प्रजज्वालेव मन्युना ॥३५॥
स तु पापमतिः क्षुद्रः प्रधर्षयितुमातुरः ।
दुर्धर्षां तर्कयामास दीप्तामग्निशिखामिव ॥३६॥
दमयंती तु दुःखार्त्ता पतिराज्यविनाकृता ।
अतीतवाक्पथे काले शशापैनं रुषान्विता ॥३७॥
यथाहं नैषधादन्यं मनसापि न चिंतये ।
तथायं पततां क्षुद्रो परासुर्मृगजीवनः ॥३८॥
उक्तमात्रे तु वचने तथा स मृगजीवनः ।
व्यसुः पपात मेदिन्यामग्निदग्ध इव द्रुमः ॥३९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० ११ ०॥

Postquam solverat hic illam venator, abluerat lymphâque,
29. Consolatus instructam-cibo tum, interrogavit, Bhàrate:
Cujus tu, cervini-vituli-oculis *prædita*, quomodoque adgressa sylvam?
30. Quomodoque ad hoc magnum tormentum profecta es, egregia?
Damayantia sic ab illo interrogata, agricolarum domine,
31. Omne illud sicut factum enarravit ei, Bhàrate.
Eam dimidiâ-veste-indutam, *cum* arctis-lumbis-*et* mammis,
32. Teneris-pulchris-membris, plenæ-lunæ-simili-vultu,
Curvis-ciliis (cinctis)-oculis, tam dulce-loquentem,
33. Tuitus ferarum-venator, in amoris-potestatem profectus *est*.
Eam itaque leni-voce venator suaviter-incipiente (99)
34. Solatus est desiderio-afflictus; hoc intellexit egregia.
Damayantia verò, hunc improbum postquam comprehenderat, conjugi-devota,
35. Acri-irâ-capta flagrabat quasi indignatione.
Ille verò *cum* pravâ-mente, vilis, opprimendi impotens,
36. Difficilem-oppressu allocutus est, fulgentem ignis-flammæ instar.
Damayantia verò dolore-afflicta, conjuge-regno-orbata,
37. Præterito-loquelæ-conveniente tempore, exsecrata est illum irâ-affecta:
"Sicut ego Naishadho alium mente quoque non cogito,
38. Ita hic cadito vilis inanimis venator."
Dictoque sermone, ita ille venator
39. Inanimis cecidit in terram, igne-combusta veluti arbor.

बृहदश्व उवाच ॥

सा निहत्य मृगयाधं प्रतस्थे कमलेक्षणा ।
वनं प्रतिभयं शून्यं झिल्लिकागणनादितं ॥१॥
सिंहद्वीपरुरुव्याघ्रमहिषार्क्षगणैर्युतं ।
नानापक्षिगणाकीर्णं म्लेछतस्करसेवितं ॥२॥
शालवेणुधवाश्वत्थतिंगुदेंगुदकिंशुकैः ।
अर्ज्जुनारिष्टसंछन्नं स्यन्दनैश्च सशाल्मकैः ॥३॥
जंबूाम्रलोध्रखदिरसालवेत्रसमाकुलं ।
पद्मकामलकप्लक्षकदंबोदुंबरावृतं ॥४॥
वदरीविल्वसंछन्नं न्यग्रोधैश्च समाकुलं ।
प्रियालतालखर्ज्जूरहरीतकिविभीतकैः ॥५॥
नानाधातुशतैर्नद्धान् विविधानपि चाचलान् ।
निकुंजान् परिसंघुष्टान् दरीश्चाद्भुतदर्शनाः ॥६॥
नदीः सरांसि वाप्यश्च विविधांश्च मृगद्विजान् ।
सा वहून् भीमरूपांश्च पिशाचोरगराक्षसान् ॥७॥
पल्वलानि तडागानि गिरिकूटानि सर्व्वशः ।
सरितो निर्झरांश्चैव ददर्शाद्भुतदर्शनान् ॥८॥
यूथशो ददृशे चात्र विदर्भाधिपनन्दिनी ।
महिषांश्च वराहांश्च ऋक्षांश्च वनपन्नगान् ॥९॥
तेजसा यशसा लक्ष्म्या स्थित्या च परया युता ।
वैदर्भी विचरत्येका नलमन्वेषती तदा ॥१०॥

LIBER DUODECIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Illa, postquam occiderat ferarum-venatorem, processit loto
(similibus)-oculis *prædita*.

1. In sylvam terribilem, desertam, agryllorum-turbis-personitam,
Leonum-pardorum-cervorum-tigrium-bubalorum-ursorum-
turbis-instructam,

2. Variarum-avium-turbis-plenam, a Mlechis-furibus-cultam, (100)
Sàlis-vènibus-dhavis-asvatthis, *tingudis-ingudis-cinsucis*,

3. *Arjunis-arishtis* tectam, *syandanis*que etiam cum-*sàlmacis*,
Jambibus-àmris-lodhris-*khadiris*, *sàlavètris*-plenam,

4. *Padmacis-amalacis-placshis-cadambis-udumbaris*-instructam,
Vadariis-vilvis-tectam, *nyagrodhis*que-plenam,

5. *Priyàlis-tàlis-kharjùris-harìtacìbus-vibhìtacis*. (101)
Variorum-metallorum-millibus (102) instructos varios etiamque montes,

6. Virgulta circumsonita, specusque miros-visu,
Amnes, stagna, lacusque, variasque feras (et)-aves,

7. Illa, multos terribili-formâque Pisàchos-serpentes-Ràcshasos, (103)
Paludes, piscinas, montium-cacumina omnino,

8. Flumina, catarractasque, videbat, miras-visu;
Gregatim videbatque ibi Vidarbhorum-regnatoris-filia

9. Bubalosque, aprosque, ursosque, sylvæ-serpentes.
Splendori, gloriæ, felicitati, constantiæque eximiæ juncta

10. Vaidarbhia, ambulans sola, Nalum quærens tum,

नाबिभ्यत् सा नृपसुता भैमी तत्राथ कस्यचित् ।
दारुणामटवीं प्राप्य भर्तृव्यसनपीडिता ॥११॥
विदर्भतनया राजन् विललाप सुदुःखिता ।
भर्तृशोकपरीतांगी शिलातलमथाश्रिता ॥१२॥
व्यूढोरस्क महाबाहो नैषधानां जनाधिप ।
क्व नु राजन् गतोऽसीह त्यक्त्वा मां विजने वने ॥१३॥
अश्वमेधादिभिर्वीर क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
कथमिष्ट्वा नरव्याघ्र मयि मिथ्या प्रवर्तसे ॥१४॥
यत् त्वयोक्तं नरश्रेष्ठ मत्समक्षं महाद्युते ।
स्मर्तुमर्हसि कल्याण वचनं पार्थिवर्षभ ॥१५॥
यच्चोक्तं विहगैर्हंसैः समीपे तव भूमिप ।
मत्समक्षं यदुक्तं च तदवेक्षितुमर्हसि ॥१६॥
चत्वार एकतो वेदाः सांगोपांगाः सविस्तराः ।
स्वधीता मनुजव्याघ्र सत्यमेकं किलैकतः ॥१७॥
तस्मादर्हसि शत्रुघ्न सत्यं कर्तुं नरेश्वर ।
उक्तवानसि यद्वीर मत्सकाशे पुरा वचः ॥१८॥
हा वीर ननु नामाहमिष्टा किल तवानघ ।
अस्यामटव्यां घोरायां किं मां न प्रतिभाषसे ॥१९॥
भक्षयत्येष मां रौद्रो व्यात्तास्यो दारुणाकृतिः ।
अरण्यराट् क्षुधाविष्टः किं मां न त्रातुमर्हसि ॥२०॥
न मे त्वदन्या काचिद्धि प्रियास्तीत्यब्रवीः सदा ।
तामृतां कुरु कल्याण पुरोक्तां भारतीं नृप ॥२१॥

Non timebat ea regis-filia Bhaimia ibi quidpiam.

11. In horribilem sylvam profecta, conjugis-calamitate-vexata, Vidarbhi-filia, rex, lamentabatur perafflicta,

12. De conjuge-mœrore-affectis-membris, ad rupis-ambitum tum *quæ* refugit:

Ingente-pectore, magnis-brachiis, Nishadhorum regnator,

13. Quòne, rex, profectus es, hìc relictâ me in desertâ sylvâ?

Asvamèdho et aliis, heros, sacrificiis valde-rectis,

14. Quomodo, postquam sacrificasti, virorum-princeps, in me fallaciter agis?

Qui a te dictum, virorum-optime, in meo conspectu, magno-splendore *prædite*,

15. Recordari velis, fortunate, sermonem, regum-princeps!

Quodque dictum a volucribus anseribus in propinquitate tuâ, terræ-regnator,

16. In meo conspectu quod dictumque, hoc respicere velis.

Quatuor unicè *Vèdi* cum-*Angis-Upangis*, extensi,

17. Benè-perlecti, hominum-princeps, veritas una, profecto unicè. (104)

Ideo velis, hostium-occisor, verum reddere, hominum-domine,

18. Fatus es quem, heros, in meâ præsentiâ antè sermonem.

O heros! nonne nempe ego amata profecto tua, pure-a peccatis?

19. In hac sylvâ terribili quid mihi non respondes?——

Devorat hic me atrox, ingente-ore, (105) horrendâ-formâ,

20. Sylvæ-rex (106) fame-captus; quid me non servare vis?

"Non mihi te alia quæpiam cara est;" sic dixisti semper;

21. Hanc veram redde, fortunate, olim dictam loquelam, rex.

उन्मत्तां विलपंती मां भार्य्यामिष्टां नराधिप ।
ईप्सितामीप्सितो नाथ किं मां न प्रतिभाषसे ॥२२॥
कृशां दीणां विवर्णां च मलिनां वसुधाधिप ।
वस्त्रार्द्धप्रावृतामेकां विलपंतीमनाथवत् ॥२३॥
यूथभ्रष्टामिवैकां मां हरिणीं पृथुलोचनां ।
न मानयसि मामार्य्य रुदतीमरिकर्षन ॥२४॥
महाराज महारण्ये अहमेकाकिनी सती ।
दमयंत्यभिभाषे त्वां किं मां न प्रतिभाषसे ॥२५॥
कुलशीलोपसंपन्न चारुसर्व्वांगदर्शन ।
नाद्य त्वां प्रतिपश्यामि गिरावस्मिन् नरोत्तम ॥२६॥
वने चास्मिन् महाघोरे सिंहव्याघ्रनिषेविते ।
शयानमुपविष्टं वा स्थितं वा निषधाधिप ॥२७॥
प्रस्थितं वा नरश्रेष्ठ मम शोकविवर्द्धन ।
कं नु पृच्छामि दुःखार्त्ता त्वदर्थे शोककर्शिता ॥२८॥
कच्चिद् दृष्टस्त्वयारण्ये संगत्येह नलो नृपः ।
को नु मे कथयेदद्य वनेऽस्मिन् विष्ठितं नृपं ॥२९॥
अभिरूपं महात्मानं परव्यूहविनाशनं ।
यमन्वेषसि राजानं नलं पद्मनिभेक्षणं ॥३०॥
अयं स इति कस्याद्य श्रोष्यामि मधुरां गिरं ।
अरण्यराडयं श्रीमांश्चतुर्द्दंष्ट्रो महाहनुः ॥३१॥
शार्दूलोऽभिमुखोऽभ्येति व्रजाम्येनमशंकिता ।
भवान् मृगाणामधिपस्त्वमस्मिन् कानने प्रभुः ॥३२॥

Dementi, lamentanti mihi, uxori amatæ, hominum-regnator,
22. Desideratæ desideratus, tutor, quid mihi non respondes?
Macram, miseram, pallidamque, lutulentam, terræ-regnator,
23. Vestis-dimidio-indutam, solam, lamentantem tutore-carentis-instar,
A grege-separatam veluti solam, me, cervam magnis-oculis,
24. Non honoras me, venerande, flentem, hostium-vexator.
Magne-rex, in magnâ-sylvâ ego unica versans
25. Damayantia alloquor te; quid mihi non reloqueris?
Genere (nobili)-bonâ indole-*prædite*, *cum* pulchro-omnium-membrorum-aspectu,
26. Non hodie te video in monte hoc, virorum-excellentissime,
In sylvâque hac perterribili, a leonibus-tigribus-cultâ,
27. Iacentem, (107) sedentemve, stantemve, Nishadhorum-regnator,
Procedentemve, virorum-optime, mei mœroris-amplificator.
28. Quemne interrogem, dolorore-afflicta tui causâ, mœrore-attenuata:
An visus a te in sylvâ, congressus hic, Nalus rex?——
29. Quisne mihi indicet hodie in sylvâ hac versantem regem?
"Formosum, magnanimum, hostium-turbæ-destructorem
30. Quem quæris, regem Nalum loto-similibus-oculis,
Hic iste;" sic cujus hodie audiam dulcem vocem?——
31. Sylvæ-rex hic, felix, quatuor-dentibus, magnis-maxillis,
Tigris, adverso-ore advenit, accedam ad eum non-pavens.
32. "Tu (es) ferarum-rex, tu in hac sylvâ præcellens;

विदर्भराजतनयां दमयंतीति विद्धि मां ।
निषधाधिपतेर्भार्य्यां नलस्यामित्रघातिनः ॥३३॥
पतिमन्वेषतीमेकां कृपणां शोककर्षितां ।
आश्वासय मृगेन्द्रेह यदि दृष्टस्त्वया नलः ॥३४॥
अथवारण्यनृपते नलं यदि न शंससि ।
मां खादय मृगश्रेष्ठ दुःखादस्माद्विमोचय ॥३५॥
श्रुत्वारण्ये विलपितं ममैष मृगराट् स्वयं ।
यात्येतां मृष्टसलिलामापगां सागरंगमां ॥३६॥
इमं शिलोच्चयं पुण्यं शृंगैर्बहुभिरुच्छ्रितैः ।
विराजद्भिर्दिवास्पृग्भिर्नैकवर्णैर्मनोहरैः ॥३७॥
नानाधातुसमाकीर्णं विविधोपलभूषितं ।
अस्यारण्यस्य महतः केतुभूतमिवोत्थितं ॥३८॥
सिंहशार्दूलमातंगवराहार्क्षमृगायुतं ।
पतत्रिभिर्बहुविधैः समंतादनुनादितं ॥३९॥
किंशुकाशोकवकुलपुन्नागैरुपशोभितं ।
कर्णिकारधवलक्षैः सुपुष्पैरुपशोभितं ॥४०॥
सरिद्भिः सविहंगाभिः शिखरैश्च समाकुलं ।
गिरिराजमिमं तावत् प्रक्ष्यामि नृपतिं प्रति ॥४१॥
भगवन्नचलश्रेष्ठ दिव्यदर्शनविश्रुत ।
शरण्य बहुकल्यान नमस्तेऽस्तु महीधर ॥४२॥
प्रणमे त्वाभिगम्याहं राजपुत्री निबोध मां ।
राज्ञः स्नुषां राजभार्य्यां दमयंतीति विश्रुतां ॥४३॥

Vidarbhorum-regis-filiam, 'Damayantia,' sic nosce me,
33. Nishadhorum-regis uxorem, Nali, inimicorum-occisoris,
Conjugem quærentem, solam, miserandam, mœrore-tractam.
34. Consolare (me), ferarum-rex hic, si visus a te Nalus;
Aut, sylvæ-domine, Nalum si non indicas,
35. Me devora, ferarum-optime, mœrore hoc solve."
Audito in sylvâ lamento meo, hic ferarum-rex ipse
36. It ad illum clarâ-lymphâ amnem ad mare-fluentem. (108)
Hunc montem purum cacuminibus multis erectis,
37. Splendentibus, cœlum-attingentibus, multicoloribus, cor-rapientibus,
Variorum-metallorum-plenum, variis-saxis-ornatum,
38. Hujus sylvæ magnæ vexillum (109) quasi erectum,
Leonibus-tigribus-elephantis-apris-ursis-cervis-instructum,
39. Ab avibus multigenis ubique personitum,
Cinsucis-asocis-vaculis-punnàgis-exornatum,
40. *Carnicàris-dhavis-placshis* pulchris-floribus *præditis* exornatum, (110)
Fluviorum cum-volucribus, cacuminumque, plenum;
41. Montium-regem hunc interea interrogabo de regnatore:
Beate, montium-optime, cœlesti-aspectu-celebrate,
42. Refugium præbens, multùm-fortunate, salutatio tibi esto, terræ-sustentor!
Saluto te, adgressa, ego; regis-filiam nosce me,
43. Regis-nurum, regis-uxorem, 'Damayantia,' sic celebratam.

विदर्भराजाधिपतिः पिता मम महारथः ।
भीमो नाम क्षितिपतिश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ॥४४॥
राजसूयाश्वमेधानां क्रतूनां दक्षिणावतां ।
आहर्ता पार्थिवश्रेष्ठः पृथुचार्वञ्चितेक्षणः ॥४५॥
ब्रह्मण्यः साधुवृत्तश्च सत्यवागनसूयकः ।
शीलवान् वीर्य्यसंपन्नः पृथुश्रीर्धर्म्मविच्छुचिः ॥४६॥
सम्यग्गोप्ता विदर्भाणां निर्ज्जितारिगणः प्रभुः ।
तस्य मां विद्धि तनयां भगवंस्त्वामुपस्थितां ॥४७॥
निषधेषु महाशैल श्वशुरो मे नरोत्तमः ।
गृहीतनामा विख्यातो वीरसेन इति स्म ह ॥४८॥
तस्य राज्ञः सुतो वीरः श्रीमान् सत्यपराक्रमः ।
क्रमप्राप्तं पितुः स्वं यो राज्यं समनुशास्ति ह ॥४९॥
नलो नामारिहा श्यामः पुण्यश्लोक इति श्रुतः ।
ब्रह्मण्यो वेदविद्वाग्मी पुण्यकृत् सोमपो ऽग्निमान् ॥५०॥
यष्टा दाता च योद्धा च सम्यक् चैव प्रशासिता ।
तस्य मामचलश्रेष्ठ विद्धि भार्य्यामिहागतां ॥५१॥
त्यक्तश्रियं भर्तृहीनामनाथां व्यसनान्वितां ।
अन्वेषमाणां भर्तारं तं वै नरवरोत्तमं ॥५२॥
खमुल्लिखद्भिरेतैर्हि त्वया शृंगशतैर्नृप ।
कच्चिद् दृष्टो ऽचलश्रेष्ठ वने ऽस्मिन् दारुणे नलः ॥५३॥
गजेन्द्रविक्रमो धीमान् दीर्घबाहुरमर्षणः ।
विक्रांतः सत्यवाग्वीरो भर्ता मम महायशाः ॥५४॥

Vidarbhorum-rex-regnator (111) pater meus, magnus-heros,
44. Bhìmus nomine, terræ-dominus, quatuor-tribuum servator,
Rajasùyorum-Asvamèdhorum sacrificiorum rectorum (112)
45. Apparator, regum-optimus, magnis-pulchris-veneratis-oculis,
Religiosus, bonâ vitâque, veridicus, non-maledicus,
46. Bonâ indole, fortitudine-præditus, magnâ-felicitate, officiorum-gnarus, purus,
Omnino custos Vidarbhorum, *cujus* victa-hostium-turba, præcellens;
47. Hujus me nosce filiam, beate, te adgressam.
In Nishadhis, magne-mons, socer meus virorum-excellentissimus,
48. Qui cepit-nomen, (112)* celebratus, Vìrasènus, sic (nominatus);
Hujus regis filius, heros, felix, verè-fortis,
49. Præcepto-impetratum patris suum qui regnum regit,
Nalus nomine, hostium-occisor, niger, Punyaslòcus, sic auditus,
50. Religiosus, *vèdorum*-gnarus, facundus, purè-agens, asclepiadis acidæ *succum*-bibens, (113) ignis studiosus;
Sacrificator, datorque, pugnatorque, omninoque etiam regnator;
51. Hujus me, montium-optime, nosce uxorem, huc adgressam,
Desertam-afelicitate, conjuge-privatam, carentem-tutore, calamitate-affectam,
52. Quærentem conjugem, illum nempe virorum-egregiorum-excellentissimum.
In aerem *se* erigentibus a te cacuminum-millibus (114) rex
53. An visus, montium-optime, in sylvâ hac terribili Nalus?
Elephantorum-principis-fortitudine *præditus*, sapiens, longis-brachiis, iracundus,
54. Fortis, veridicus, heros, conjux meus magnâ-gloriâ,

निषधानामधिपतिः कच्चिद्द्रृष्टस्त्वया नलः ।
किं मां विलपंतीमेकां पर्व्वतश्रेष्ठ विह्वलां ॥५५॥
गिरा नाश्वासयस्यद्य स्वां सुतामिव दुःखितां ।
वीर विक्रांत धर्म्मज्ञ सत्यसन्ध महीपते ॥५६॥
यद्यस्यस्मिन् वने राजन् दर्शयात्मानमात्मना ।
कदा सुस्निग्धगंभीरां जीमूतस्वनसन्निभां ॥५७॥
श्रोष्यामि नैषधस्याहं वाचं ताममृतोपमां ।
वैदर्भीत्येव विस्पष्टां शुभां राज्ञो महात्मनः ॥५८॥
आम्नायसारिणीमृद्धी मम शोकविनाशिनीं ।
भीतामाश्वासयत मां नृपते धर्म्मवत्सल ॥५९॥
इति सा तं गिरिश्रेष्ठमुक्त्वा पार्थिवनन्दिनी ।
दमयंती ततो भूयो जगाम दिशमुत्तरां ॥६०॥
सा गत्वा त्रीनहोरात्रान् ददर्श परमांगना ।
तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननदर्शनं ॥६१॥
वशिष्ठभृगुत्रिसमैस्तापसैरुपशोभितं ।
नियतैः संयताहारैर्दमशौचसमन्वितैः ॥६२॥
अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च पत्राहारैस्तथैव च ।
जितेन्द्रियैर्महाभागैः स्वर्गमार्गदिदृक्षुभिः ॥६३॥
वल्कलाजिनसंवीतैर्मुनिभिः संयतेन्द्रियैः ।
तापसाध्युषितं रम्यं ददर्शाश्रममण्डलं ॥६४॥
नानामृगगणैर्जुष्टं शाखामृगगणायुतं ।
तापसैः समुपेतं च सा दृष्ट्वैव समाश्वसत् ॥६५॥

Nishadhorum regnator an visus a te Nalus?

55. Quid me querentem, solam, montium-optime, perterritam,
Voce non consolaris nunc, tuam (115) filiam veluti afflictam?——

56. Heros (Nale), fortis, officiorum-gnare, stans-promissis, (116) terræ-domine!
Si es in hac sylvâ, rex, ostende te per te!

57. Quando persuaviter-profundam, tonitrûs-sono-similem,
Audiam Naishadhi ego vocem illam *amrito*-parem, (117)

58. "Vaidarbhia!" sic nempe apertam, faustam, regis magnanimi,
Vèdos-sequentem, uberem, mei mœroris deletricem?

59. Timidam consolare me, rex, virtuti-dedite! (118)
Sic illa ad illum montium-optimum fata regis-filia,

60. Damayantia tum plùs ivit plagam septentrionalem versùs.
Ea, postquam iverat tres dies-*et* noctes, vidit eximiis-membris *prædita*

61. Anachoretarum-sylvam sine-pari, *cum* cœlestis-luci-aspectu,
Vasishtho-Bhrigui-Atri-paribus anachoretis ornatum,

62. Moderatis, moderato-victu, temperantiâ-puritate-affectis,
Aquâ-vescentibus, vento-vescentibusque, foliis-viventibus (119) ita etiamque,

63. Oppressis-sensibus *affectis*, perfortunatis, cœli-viam-videndi cupidis,
Corticibus-pellibus-indutis vatibus (120) cohibitis-sensibus;

64. Ab anachoretis-habitatum amœnum vidit sedium solitariarum-orbem,
A variarum-ferarum turbis-cultum, simiarum-turbis-instructum, (121)

65. Ab anachoretis aditumque. Illa, postquam viderat nempe, respiravit.

सुभ्रूः सुकेशी सुश्रोणी सुकुचा सुद्विजानना ।
वर्च्चस्विनी सुप्रतिष्ठा स्वसितायतलोचना ॥६६॥
सा विवेशाश्रमपदं वीरसेनसुतप्रिया ।
योषिद्रत्नं महाभागा दमयंती तपस्विनी ॥६७॥
साभिवाद्य तपोवृद्धान् विनयावनता स्थिता ।
स्वागतं त इति प्रोक्ता तैः सर्व्वैस्तापसैश्च सा ॥६८॥
पूजां चास्या यथा न्यायं कृत्वा तत्र तपोधनाः ।
आस्यतामित्यथोचुस्ते ब्रूहि किं करवामहे ॥६९॥
तानुवाच वरारोहा कच्चिद्भगवतामिह ।
तपस्यग्निषु धर्म्मेषु मृगपक्षिषु चानघाः ॥७०॥
कुशलं वो महाभागाः स्वधर्म्मचरणेषु च ।
तैरुक्ता कुशलं भद्रे सर्व्वत्रेति यशस्विनि ॥७१॥
ब्रूहि सर्व्वानवद्यांगि का त्वं किं च चिकीर्षसि ।
दृष्ट्वैव ते परं रूपं द्युतिं च परमामिह ॥७२॥
विस्मयो नः समुत्पन्नः समाश्वासिहि मा शुचः ।
अस्यारण्यस्य देवी त्वं उताहोऽस्य महीभृतः ॥७३॥
अस्याश्च नद्याः कल्याणि वद सत्यमनिन्दिते ।
साब्रवीत् तानृषीन् नाहमरण्यस्यास्य देवता ॥७४॥
न चाप्यस्य गिरेर्विप्रा नैव नद्याश्च देवता ।
मानुषी मां विजानीत यूयं सर्व्वे तपोधनाः ॥७५॥
विस्तरेणाभिधास्यामि तन्मे शृणुत सर्व्वशः ।
विदर्भेषु महीपालो भीमो नाम महीपतिः ॥७६॥

Pulchris-superciliis *prædita*, pulchris-comis, pulchris-lumbis, pulchrâ-cute, pulchris-dentibus-ore,

66. Splendens, percelebris, (122) pulchris-nigris-longis-oculis *prædita*,

Illa intravit sedium solitariarum-locum Vìrasèni-filio-cara,

67. Feminarum-margarita, perfortunata, Damayantia pia.

Ea, inclinato corpore postquam salutaverat devotionis-divites, (123) cum humilitate-inclinata stabat.

68. "Salutatio tibi!" sic compellata ab illis cunctis anachoretisque ea.

Honorationemque ejus sicut dignum postquam fecerant ibi devotionis-divites,

69. Sedeatur, sic tum dixerunt illi, dic, quid faciamus?

Illis dixit venusta: An fortunatorum hìc

70. In devotionis-ignibus, officiis, feris-*et* avibusque, puri-a peccatis,

Salus vestrî, (124) perfortunati, in vestrorum-officiorum-effectionibusque?

71. Ab illis dictum ei: "Salus, beata, ubique," sic, "gloriosa!

Dic, planè-pulchris-membris *prædita*, quæ tu? quidque facere cupis?

72. Videndo sanè tuam eximiam formam, splendoremque eximium hìc,

Admiratio nobis orta; respira, non mœre!

73. Hujus sylvæ dea tu? an hujus montis,

Hujusque amnis, fortunata? Dic veritatem, non-spreta!"

74. Illa dixit his vatibus: Non ego sylvæ hujus divinitas,

Neque etiam hujus montis, Bràhmani, non etiam amnisque divinitas;

75. Humanam me noscite, cuncti devotionis-divites! (125)

Fusè referam; id a me audite cuncti. (126)

76. In Vidarbhis terræ-custos, Bhìmus nomine, terræ-dominus;

तस्य मां तनयां सर्व्वे जानीत द्विजसत्तमाः ।
निषधाधिपतिर्धीमान् नलो नाम महायशाः ॥७७॥
वीरः संग्रामजिद्विद्वान् मम भर्त्ता विशांपतिः ।
देवताभ्यर्च्चनपरो द्विजातिजनवत्सलः ॥७८॥
गोप्ता निषधवंशस्य महातेजा महाबलः ।
सत्यवान् धर्म्मवित् प्राज्ञः सत्यसंधोऽरिमर्द्दनः ॥७९॥
ब्रह्मण्यो दैवतपरः श्रीमान् परपुरंजयः ।
नलो नाम नृपश्रेष्ठो देवराजसमद्युतिः ॥८०॥
मम भर्त्ता विशालाक्षः पूर्णेन्दुवदनोऽरिहा ।
आहर्त्ता क्रतुमुख्यानां वेदवेदांगपारगः ॥८१॥
सपत्नानां मृधे हन्ता रविसोमसमप्रभः ।
स कैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरनार्य्यैरकृतात्मभिः ॥८२॥
आहूय पृथिवीपालः सत्यधर्म्मपरायणः ।
देवनकुशलैर्जिह्मैर्जितो राज्यं वसूनि च ॥८३॥
तस्य मामवगच्छध्वं भार्य्यां राजर्षभस्य वै ।
दमयंतीति विख्यातां भर्त्तुर्दर्शनलालसां ॥८४॥
सा वनानि गिरींश्चैव सरांसि सरितस्तथा ।
पल्वलानि च सर्व्वाणि तथारण्यानि सर्व्वशः ॥८५॥
अन्वेषमाणा भर्त्तारं नलं रणविशारदं ।
महात्मानं कृतास्त्रं च विचरामीह दुःखिता ॥८६॥
कच्चिद्भगवतां रम्यं तपोवनमिदं नृपः ।
भवेत् प्राप्तो नलो राजा निषधानां जनाधिपः ॥८७॥

Hujus me filiam cuncti noscite, Bràhmanorum-excellentissimi!

77. Nishadhorum-regnator, sapiens, Nalus nomine, magnâ-gloriâ,
Heros, in pugnâ-victor, gnarus, meus conjux, agricolarum dominus,

78. Deorum-cultûs-studiosus, Bràhmanorum-genti-amicus,
Custos Nishadhorum-generis, magno-splendore, magnâ-vi,

79. Veridicus, officiorum-gnarus, intelligens, stans-promissis, (127) hostium-contritor,
Religiosus, Diis-addictus, felix, hostium-oppidorum-expugnator,

80. Nalus nomine, regnatorum-optimus, Deorum-regi-similis-splendore,
Meus conjux magnis-oculis, plenæ-lunæ (simili)-vultu-hostium-occisor,

81. Apparator sacrificiorum-præcipuorum, Vèdos-Vèdàngos-perlegens, (128)
Hostium in pugnâ occisor, soli-lunæ-simili-splendore;

82. Is a quibuspiam, *cum* deformi-intellectu, non-venerandis, improbis,
Post provocationem, terræ-custos, veritatis-virtutis-studiosus,

83. Ludi-peritis, pravis, victus, regnum divitiæque;
Hujus me noscite uxorem regum-principis,

84. "Damayantia," sic nominatam, conjugis visum-desiderantem.
Ea, sylvas, montesque etiam, stagna, flumina ita,

85. Paludesque omnes, ita lucos omnino,
Quærens conjugem Nalum, pugnæ-peritum,

86. Magnanimum, gnarum-armorumque, obeo hic afflicta.
An fortunatorum amœnam in devotionis-sylvam hanc princeps

87. Sit profectus, Nalus rex, Nishadhorum-regnator,

यत्कृतेऽहमिदं दुर्गं प्रपन्ना भृशदारुणं ।
वनं प्रतिभयं घोरं शार्दूलमृगसेवितं ॥८८॥
यदि कैश्चिदहोरात्रैर्न द्रक्ष्यामि नलं नृपं ।
आत्मानं श्रेयसा योक्ष्ये देहस्यास्य विमोचनात् ॥८९॥
को नु मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुषर्षभं ।
कथं भविष्याम्यद्याहं भर्तृशोकाभिपीडिता ॥९०॥
तथा विलपंतीमेकामरण्ये भीमनन्दिनीं ।
दमयंतीमथोचुस्ते तापसाः सत्यदर्शिनः ॥९१॥
उदर्कस्तव कल्याणि कल्याणो भविता शुभे ।
वयं पश्यामस्तपसा क्षिप्रं द्रक्ष्यसि नैषधं ॥९२॥
निषधानामधिपतिं नलं रिपुनिपातिनं ।
भैमि धर्म्मभृतां श्रेष्ठं द्रक्ष्यसे विगतज्वरं ॥९३॥
विमुक्तं सर्व्वपापेभ्यः सर्व्वरत्नसमन्वितं ।
तदेव नगरं भूयः प्रशासतमरिंदमं ॥९४॥
द्विषतां भयकर्त्तारं सुहृदां शोकनाशनं ।
पतिं द्रक्ष्यसि कल्याणि कल्याणाभिजनं नृपं ॥९५॥
एवमुक्त्वा नलस्येष्टां महिषीं पार्थिवात्मजां ।
तापसाऽन्तर्हिताः सर्व्वे साग्निहोत्राश्रमास्तदा ॥९६॥
सा दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं विस्मिता ह्यभवत् तदा ।
दमयंत्यनवद्यांगी वीरसेननृपस्नुषा ॥९७॥
किं नु स्वप्नो मया दृष्टः कोऽयं विधिरिहाभवत् ।
क्व नु ते तापसाः सर्व्वे क्व तदाश्रममण्डलं ॥९८॥

Cujus-causâ ego hanc inviam profecta valde-horrendam
88. In sylvam, timendam, terribilem, a tigribus-cervis-cultam?
Si intra aliquos dies-*et* noctes non videbo Nalum regem,
89. Me felicitati jungam corporis hujus liberatione.
Quæne mihi cum vitâ res illo sine hominum-principe?
90. Quomodo existam nunc ego de conjuge-mœrore-afflicta?
Sic querenti, soli in sylvâ Bhimi-filiæ
91. Damayantiæ, tum dixerunt illi anachoretæ veritatem-cernentes:
Tempus futurum tuum, fortunata, fortunatum erit, fausta,
92. Nos videmus per devotionem; citò videbis Naishadhum,
Nishadhorum regnatorem, Nalum, hostium-occisorem,
93. Bhaimia, jura-sustinentium optimum videbis, expertem-difficultatis,
Solutum omnibus-peccatis, omnibus-gemmis-præditum,
94. Illam quoque urbem porro regentem, hostis-domitorem,
Inimicorum timoris-creatorem, amicorum mœroris-exstinctorem,
95. Conjugem videbis, fortunata, fortunatâ-stirpe regem.
Sic fati Nali amatam ad uxorem, regis-filiam,
96. Anachoretæ evanuerunt cuncti cum-igne-supellectilibus sacrificis-sedibus solitariis tum.
Illa, tuita magnum miraculum, stupefacta erat tum
97. Damayantia pulchris-membris, Vîraséni-regis-nurus.
" An somnium a me visum? Quæ hæc fors hic fuit?
98. Ubine illi anachoretæ cuncti? ubi ille sedium solitariarum-orbis?

क्व सा पुण्यजला रम्या नदी द्विजनिषेविता ।
क्व नु ते ह नगा हृद्याः फलपुष्पोपशोभिताः ॥९९॥
ध्यात्वा चिरं भीमसुता दमयंती शुचिस्मिता ।
भर्तृशोकपरा दीना विवर्णवदनाभवत् ॥१००॥
सा गत्वाथापरां भूमिं वाष्पसंदिग्धया गिरा ।
विललापाश्रुपूर्णाक्षी दृष्ट्वाशोकतरुं ततः ॥१०१॥
उपगम्य तरुश्रेष्ठमशोकं पुष्पितं वने ।
पल्लवापीडितं हृद्यं विहंगैरनुनादितं ॥१०२॥
अहो वतायमगमः श्रीमानस्मिन् वनान्तरे ।
आपीडैर्बहुभिर्भाति श्रीमान् पर्व्वतराडिव ॥१०३॥
विशोकां कुरु मां क्षिप्रमशोक प्रियदर्शन ।
वीतशोक भयावाधं कच्चित् त्वं दृष्टवान् नृपं ॥१०४॥
नलं नामारिमर्द्दनं दमयंत्याः प्रियं पतिं ।
निषधानामधिपतिं दृष्टवानसि मे प्रियं ॥१०५॥
एकवस्त्रार्द्धसंवीतं सुकुमारतनुत्वचं ।
व्यसनेनार्द्दितं वीरमरण्यमिदमागतं ॥१०६॥
यथा विशोका गच्छेयमशोकनग तत् कुरु ।
सत्यनामा भवाशोक अशोकः शोकनाशनः ॥१०७॥
एवं साशोकवृक्षं तमार्त्ता वै परिगम्य ह ।
जगाम दारुणतरं देशं भैमी वरांगना ॥१०८॥
सा ददर्श नगान् नैकान् नैकाश्च सरितस्तथा ।
नैकांश्च पर्व्वतान् रम्यान् नैकांश्च मृगपक्षिणः ॥१०९॥

Ubi ille clarâ lymphâ amœnus amnis ab avibus-cultus?
99. Ubine illæ arbores jucundæ, fructibus-floribus-ornatæ."
Meditata diu Bhîmi-filia Damayantia sereno-risu,
100. De conjuge-mœrori-dedita, misera, pallido-vultu erat.
Ea profecta tum in aliam regionem, lacrymis-balbutiente (129) voce
101. Questa est *cum* lacrymarum-plenis-oculis, tuita *Asocum* arborem tum, (130)
Adgressa arborum-optimam, *Asocum* florentem in sylvâ,
102. Gemmis-ornatum, jucundum, ab avibus personitum:
"Eheu! proh! hæc arbor felix in hoc sylvæ-medio
103. Sertis multis splendet, felix montis-rex veluti.
Expertem-mœroris redde me citò, *Asoce* jucundo-aspectu!
104. Vîtasoce, (131) intrepidum an tu tuitus regem,
Nalum nomine, hostium-contritorem, Damayantiæ amatum conjugem?
105. Nishadhorum regnatorem tuitus es meum carum,
Unius-vestis-dimidio-indutum, tenerâ-corporis-cute,
106. Calamitate-afflictum, heroem, sylvam hanc aggressum.
Ut expers-mœroris eam, *Asoce*-arbor, hoc fac!
107. Vero-nomine esto, *Asoce! Asocus* (est) mœroris-exstinctor."
Sic ea *Asocum*-arborem illam afflicta sanè circumgressa,
108. Ivit in terribiliorem regionem Bhaimia eximiis-membris.
Ea vidit arbores multas, multosque amnes ita,
109. Multosque montes amœnos, multasque feras-*et* aves,

कंदरांश्च नितंबांश्च नदीश्चाद्भुतदर्शनाः ।
ददर्श तान् भीमसुता पतिमन्वेषती तदा ॥११०॥
गत्वा प्रकृष्टमध्वानं दमयंती शुचिस्मिता ।
ददर्शाथ महासार्थं हस्त्यश्वरथसंकुलं ॥१११॥
उत्तरं तं नदीं रम्यां प्रसन्नसलिलां शुभां ।
सुशांततोयां विस्तीर्णां ह्रदिनीं वेतसैर्वृतां ॥११२॥
प्रोद्घुष्टां क्रौंचकुररैश्चक्रवाकोपकूजितं ।
कूर्म्मग्राहझषाकीर्णां विपुलद्वीपशोभितां ॥११३॥
सा दृष्ट्वैव महासार्थं नलपत्नी यशस्विनी ।
उपसर्प्य वरारोहा जनमध्यं विवेश ह ॥११४॥
उन्मत्तरूपा शोकार्त्ता तथा वस्त्रार्द्धसंवृता ।
कृशा विवर्णा मलिना पांशुध्वस्तशिरोरुहा ॥११५॥
तां दृष्ट्वा तत्र मनुजाः केचिद्भीताः प्रदुद्रुवुः ।
केचिच्चिंतापरास्तस्थुर्केचित् तत्र प्रचुक्रुशुः ॥११६॥
प्रहसंति च तां केचिदभ्यसूयंति चापरे ।
अकुर्व्वत दयां केचित् पप्रच्छुश्चापि भारत ॥११७॥
कासि कस्यासि कल्याणि किं वा मृगयसे वने ।
त्वां दृष्ट्वा व्यथिताः स्मेह कच्चित् त्वमसि मानुषी ॥११८॥
वद सत्यं वनस्यास्य पर्व्वतस्याथ वा दिशः ।
देवता त्वं हि कल्याणि त्वां वयं शरणं गताः ॥११९॥
यक्षी वा राक्षसी वा त्वमुताहोऽसि वरांगना ।
सर्व्वथा कुरु नः स्वस्ति रक्ष चास्माननिन्दिते ॥१२०॥

Specusque, collesque, fluminaque mira-visu;
110. Vidit ea Bhìmi-filia conjugem quærens tum.
Emensa protractam viam Damayantia sereno-risu,
111. Vidit tum magnum-comitatum elephantos-equos-currus-continentem,
Ultra eum, amnem amœnum, clarâ-lymphâ, faustum,
112. Perplacidâ-aquâ extensum fluvium, *vètasis*-circumdatum, (132)
Personitum a cuculis-haliæetis, ab anatibus circumsonitum,
113. Testudinum-serpentum-piscium-plenum, magnis-insulis-ornatum.
Illa tuita ita magnum-comitatum Nali-uxor gloriosa,
114. Adgressa venusta, hominum-medium intravit,
Cum demente-formâ, mœrore-afflicta, ita vestis-dimidio-induta,
115. Macra, pallida, lutulenta, *cum* pulverulentis-solutis-capillis. (133)
Eam tuiti ibi homines, alii timidi aufugiebant,
116. Alii cogitationi-dediti stabant, alii ibi exclamabant,
Irridentque eam alii, maledicuntque alii,
117. Exercebant misericordiam alii, interrogabantque etiam, Bhàrate:
Quæ es, cujus es, fortunata? Quidve quæris in sylvâ?
118. Te tuiti perturbati hìc. An tu es humana?
Dic veritatem! Sylvæ hujus, montis, aut plagæ
119. Divinitas tu, fortunata? Ad te nos in refugium profecti.
Yacshìve, Ràcshasìve tu forte es, (134) eximiis-membris *prædita*?
120. Omnimodo fac nostram salutem, tuereque nos, non-spreta!

यथायं सर्व्वथा सार्थः क्षेमी शीघ्रमितो व्रजेत् ।
तथा विधत्स्व कल्याणि यथा श्रेयो हि नो भवेत् ॥१२१॥
तथोक्ता नेन सार्थेन दमयंती नृपात्मजा ।
प्रत्युवाच ततः साध्वी भर्तृव्यसनपीडिता ॥१२२॥
सार्थवाहं च सार्थं च जना ये तत्र केचन ।
युवस्थविरबालाश्च सार्थस्य च पुरोगमाः ॥१२३॥
मानुषीं मां विजानीत मनुजाधिपतेः सुतां ।
नृपस्नुषां राजभार्य्यां भर्तृदर्शनलालसां ॥१२४॥
विदर्भराट् मम पिता भर्त्ता राजा च नैषधः ।
नलो नाम महाभागस्तं मार्ग्गाम्यपराजितं ॥१२५॥
यदि जानीथ नृपतिं क्षिप्रं शंसत मे प्रियं ।
नलं पुरुषशार्दूलममित्रगणसूदनं ॥१२६॥
तामुवाचानवद्यांगी सार्थस्य महतः प्रभुः ।
सार्थवाहः शुचिर्नाम शृणु कल्याणि मद्वचः ॥१२७॥
अहं सार्थस्य नेता वै सार्थवाहः शुचिस्मिते ।
मनुष्यं नलनामानं न पश्यामि यशस्विनि ॥१२८॥
कुंजरद्वीपमहिषशार्दूलर्क्षमृगानपि ।
पश्याम्यस्मिन् वने कृत्स्ने ह्यमनुष्यनिषेविते ॥१२९॥
ऋते त्वां मानुषीं मर्त्यं न पश्यामि महावने ।
तथा नो यक्षराडद्य मणिभद्रः प्रसीदतु ॥१३०॥
साब्रवीद्वणिजः सर्व्वान् सार्थवाहं च तं ततः ।
क्व नु यास्यति सार्थोऽयमेतदाख्यातुमर्हसि ॥१३१॥

Ut hic planè comitatus incolumis citò hinc eat,
121. Sic constitue, fortunata, ut felicitas nempe nostra sit.

Sic compellata ab illo comitatu, Damayantia regis-filia
122. Respondit tum, bona, conjugis-calamitate-afflicta,

Comitatûs-ducique, comitatuique, homines qui ibi ulli,
123. Juvenes-senes-puerique, comitatûsque præcessores, (iis respondit):

Humanam me noscite, hominum-regnatoris-filiam,
124. Regis-nurum, regis-uxorem, conjugis-visum-desiderantem.

Vidarbhorum-rex meus pater, conjux rexque Naishadhus,
125. Nalus nomine, perfortunatus; eum quæro invictum.

Si scitis de rege, citò indicate meum carum,
126. Nalum, hominum-principem, inimicorum-turbæ-occisorem.

Ei dixit pulchris-membris *præditæ* comitatûs magni dominus,
127. Mercator, (135) Suchis nòmine: "Audi, fortunata, meum sermonem!

Ego comitatûs dux mercator, *cum* sereno-risu (tu)!
128. Hominem Nalum-nomine non video, gloriosa.

Elephantos-pardos-bubalos-tigres-ursos-cervos quoque
129. Video in hac sylvâ totâ, non-ab hominibus-cultâ.

Præter te humanam, mortalem non video in magnâ-sylvâ.
130. Ita nobis nunc Yacshorum-rex Manibhadrus faveto."

Illa dixit mercatoribus cunctis, comitatûs-ducique illi tum:
131. Quòne ibit comitatus hic? id indicare velis.

सार्थवाह उवाच ॥

सार्थो ऽयं चेदिराजस्य सुवाहोः सत्यदर्शिनः ।
क्षिप्रं जनपदं गंता लाभाय मनुजात्मजा ॥१३२॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १२ ०॥

वृहदश्व उवाच ॥

सा तच्छ्रुत्वानवद्यांगी सार्थवाहवचस्तदा ।
जगाम सह तेनैव सार्थेन पतिलालसा ॥१॥
अथ काले वहुतिथे वने महति दारुणे ।
तडागं सर्व्वतोभद्रं पद्मसौगन्धिकं महत् ॥२॥
ददृशुर्वनिजो रम्यं प्रभूतयवसेंधनं ।
वहुपुष्पफलोपेतं नानापक्षिनिषेवितं ॥३॥
निर्मलस्वादुसलिलं मनोहारि सुशीतलं ।
सुपरिश्रांतवाहास्ते निवेशाय मनो दधुः ॥४॥
संमते सार्थवाहस्य विविशुर्वनमुत्तमं ।
उवास सार्थः स महान् वेलामासाद्य पश्चिमां ॥५॥
अथार्द्धरात्रसमये निःशब्दस्तिमिते तदा ।
सुप्ते सार्थे परिश्रांते हस्तियूथमुपागमत् ॥६॥
पानीयार्थं गिरिनदीं मदप्रस्रवणाविलां ।
अथापश्यत सार्थं तं सार्थजान् सुवहून् गजान् ॥७॥
ते तान् ग्राम्यगजान् दृष्ट्वा सर्व्वे वनगजास्तदा ।
समाद्रवंत वेगेन जिघांसंतो मदोत्कटाः ॥८॥

COMITATÛS-DUX DIXIT:

Comitatus hic Chèdis-regis, Suvâhûs veritatem-cernentis,
132. Citò in terram ibit, lucri causâ, hominis-filia.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Illa hunc postquam audierat pulchris-membris *prædita* comitatûs-ducis-sermonem tum,
1. Ivit cum hoc nempe comitatu, conjugem-desiderans.
At post tempus multum (136) in sylvâ magnâ terribili
2. Lacum ubique-faustum, lotis-bene odorum, magnum,
Viderunt mercatores, amœnum, copioso-gramine-*et* ligno,
3. Multis-floribus-fructibus-præditum, a variis-avibus-cultum,
Clarâ-dulci-aquâ, cor-rapientem, perfrigidum.
4. *Quorum* perdefessi equi, illi ingressui animum adhibuerunt.
Cum assensu comitatûs-ducis intrarunt sylvam excellentissimam.
5. Pernoctavit comitatus ille magnus, ripam adgressus posticam.
At mediæ-noctis-tempore, tacito, silente, tum,
6. Dormiente comitatu defesso, elephantorum-grex accessit,
Bibendi causâ, ad montanum-amnem temporum suorum succi-fluxu-turbidum. (137)
7. Tum vidit comitatum illum, *et* comitatûs-natos permultos elephantos.
Isti istos vicanos-elephantos tuiti cuncti sylvæ-elephanti tum,
8. Accurrerunt cum velocitate, occidendi cupidi, temporalem succum-stillantes.

तेषामापततां वेगः करिणां दुःसहो ऽभवत् ।
नगाग्रादिव शीर्णानां शृंगाणां पततां क्षितौ ॥९॥
स्यंदतामपि नागानां मार्गा नष्टा वनोद्भवैः ।
मार्गं संरुध्य संसुप्तं पद्मिन्याः सार्थमुत्तमं ॥१०॥
स तं ममर्द सहसा चेष्टमानं महीतले ।
हाहाकारं प्रमुंचंतः सार्थिकाः शरणार्थिनः ॥११॥
वनगुल्मांश्च धावंतो निद्रान्धा वहवो ऽभवन् ।
केचिद्दंतैः करैः केचित् केचित् पद्भ्यां हता गजैः ॥१२॥
निहतोष्ट्राश्च वहुलाः पदातिजनसंकुलाः ।
भयादाधावमानाश्च परस्परहतास्तदा ॥१३॥
घोरान् नादान् विमुचंतो निपेतुर्धरणीतले ।
वृक्षेष्वारुह्य संरब्धाः पतिता विषमेषु च ॥१४॥
एवं प्रकारैर्वहुभिर्दैवेनाक्रम्य हस्तिभिः ।
राजन् विनिहतं सर्वं समृद्धं सार्थमण्डलं ॥१५॥
आरावः सुमहांश्चासीत् त्रैलोक्यभयकारकः ।
एषो ऽग्निरुत्थितः कष्टस्त्रायध्वं धावताधुना ॥१६॥
रत्नराशिर्विशीर्णो ऽयं गृह्णीध्वं किं प्रधावथ ।
सामान्यमेतद् द्रविणं न मिथ्या वचनं मम ॥१७॥
एवमेवाभिभाषंतो विद्रवंति भयात् तदा ।
पुनरेवाभिधास्यामि चिंतयध्वं सकातराः ॥१८॥
तस्मिंस्तथा वर्तमाने दारुणे जनसंक्षये ।
दमयंती च बुबुधे भयसंत्रस्तमानसा ॥१९॥

Horum accurrentium impetus elephantorum difficilis-sustentu fuit,

9. E montis vertice veluti eruptorum cacuminum labentium in terram.

Currentibus elephantis, viæ dirutæ arboribus. (138)

10. Viâ obstructâ, dormientem lotorum-lacûs comitatum excellentissimum

Ille (grex) illum contrivit citò, non-renitentem, in terræ-solo.

11. Heu-heu-vocem edentes mercatores, refugium-petentes,

Ad sylvæ-fruticesque currentes, somno-cæci multi erant.

12. Alii dentibus, proboscidibus alii, alii pedibus occisi ab elephantis.

Quorum occisi-camelique, multi, pedestribus-hominibus-intermixti,

13. Timore currentesque, (139) alter-per alterum occisi tum.

Terribiles clamores edentes cadebant in terræ-solum,

14. In arbores enisi perturbati, lapsi in iniquisque *locis*. (140)

Sic modis multis, fato qui accesserant, ab elephantis,

15. Rex, occisus totus opulentus comitatûs-orbis.

Tumultus permagnusque erat, trium mundorum timorem creans.

16. " Hic ignis ortus ærumnosus, servate (vos), currite nunc!

Gemmarum-cumulus contritus hic; sumite! Quid aufugitis?

17. Communis hæc gaza; non falsus meus sermo!"

Sic nempe vociferantes currunt timore tum.

18. " Iterum sanè memorabo; cogitate, stulti!"

Hac ita versante terribili hominum-clade,

19. Damayantia experrecta est, timore-perterritâ-mente;

अपश्यद्वैशसं तत्र सर्व्वलोकभयंकरं ।
अदृष्टपूर्व्वं तद् दृष्ट्वा बाला पद्मनिभेक्षणा ॥२०॥
संसक्तवदनाश्वासा उत्तस्थौ भयविह्वला ।
ये तु तत्र विनिर्मुक्ताः सार्थात् केचिद् विक्षताः ॥२१॥
ते ऽब्रुवन् सहिताः सर्व्वे कस्येदं कर्म्मणः फलं ।
नूनं न पूजितो ऽस्माभिर्मणिभद्रो महायशाः ॥२२॥
तथा यक्षाधिपः श्रीमान् न वै वैश्रवणः प्रभुः ।
न पूजा विघ्नकर्त्तॄणामथवा प्रथमं कृता ॥२३॥
शकुनानां फलं वाथ विपरीतमिदं ध्रुवं ।
ग्रहा न विपरीतास्तु किमन्यदिदमागतं ॥२४॥
अपरे त्वब्रुवन् दीना ज्ञातिद्रव्यविनाकृताः ।
यासावद्य महासार्थे नारी ह्युन्मत्तदर्शना ॥२५॥
प्रविष्टा विकृताकारा कृत्वा रूपममानुषं ।
तयेयं विहिता पूर्व्वं माया परमदारुणा ॥२६॥
राक्षसी वा ध्रुवं यक्षी पिशाची वा भयंकरी ।
तस्याः सर्व्वमिदं पापं नात्र कार्य्या विचारणा ॥२७॥
यदि पश्येम तां पापां सार्थघ्नीं नैकदुःखदां ।
लोष्टभिः पांशुभिश्चैव तृणैः काष्ठैश्च मुष्टिभिः ॥२८॥
अवश्यमेव हन्याम सार्थस्य किल कृत्यकां ।
दमयंती तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं तेषां सुदारुणं ॥२९॥
ह्रीता भीता च संविग्ना प्राद्रवद्यत्र काननं ।
आशंकमाना तत् पापमात्मानं पर्य्यदेवयत् ॥३०॥

Vidit cædem ibi totius-mundi-timorem-creantem.
20. Non-visum-antè hoc tuita puella loto-similibus-oculis,
Confestim expers-solatio (141) surrexit timore-invalida.
21. Qui verò ibi liberati e comitatu, aliqui illæsi,
Hi dixerunt simul cuncti: "Cujus hic facti fructus?
22. Certè non cultus a nobis Manibhadrus magnâ-gloriâ,
Ita Yacshorum rex felix non (cultus) sanè, Vaisravanus præcellens. (142)
23. Non cultus interruptionem-facientium, aut primùm factus.—(143)
Avium fructus aut adversus hic certè.—
24. Planetæ non adversi etiam? Quod aliud hoc eventum?"—(144)
Alii verò dixerunt miseri, familiâ-opibus-orbati:
25. "Quæ illa hodie magnum-comitatum femina demente-visu
Ingressa, deformi-aspectu, factâ formâ non-humanâ,
26. Ab eâ hæc constituta antè species maximè-terribilis;
Ràcshasìve certè, Yacshì, Pisàchìve timorem-creans,
27. Hujus omne hoc peccatum, non in eo facienda deliberatio.
Si videremus hanc improbam, comitatûs-necatricem, multum-dolorem-dantem,
28. Glebis, (144*) pulveribusque etiam, arundinibus, lignisque, pugnis,
Certè sanè occideremus, comitatûs profecto vexatricem."
29. Damayantia verò, hoc audito sermone illorum perterribili,
Pudibunda, timidaque, perterrita, aufugit ubi sylva.
30. Timens illud peccatum, se lamentabatur:

अहो ममोपरि विधेः संरंभो दारुणो महान् ।
नानुबध्नाति कुशलं कस्येदं कर्म्मणः फलं ॥३१॥
न स्मराम्यशुभं किंचित् कृतं कस्यचिदण्वपि ।
कर्म्मणा मनसा वाचा कस्येदं कर्म्मणः फलं ॥३२॥
नूनं जन्मान्तरकृतं पापमापतितं महत् ।
अपश्चिमामिमां कष्टामापदं प्राप्नवत्यहं ॥३३॥
भर्तृराज्यापहरणं स्वजनाच्च पराजयः ।
भर्त्रा सह वियोगश्च तनयाभ्यां च विच्युतिः ॥३४॥
निर्नाथता वने वासो वहुव्यालनिषेविने ।
अथापरेद्युः संप्राप्ते हतशिष्टजनास्तदा ॥३५॥
देशात् तस्माद्विनिष्क्रम्य शोचंते वैशसं कृतं ।
भ्रातरं पितरं पुत्रं सखायं च नराधिप ॥३६॥
अशोचत् तत्र वैदर्भी किं नु मे दुष्कृतं कृतं ।
यो ऽपि मे निर्जने ऽरण्ये संप्राप्तो ऽयं जनार्णवः ॥३७॥
स हतो हस्तियूथेन मन्दभाग्यान्ममैव तत् ।
प्राप्तव्यं सुचिरं दुःखं नूनमद्यापि वै मया ॥३८॥
नाप्राप्तकालं म्रियते श्रुतं वृद्धानुशासनं ।
या नाहमद्य मृदिता हस्तियूथेन दुःखिता ॥३९॥
न ह्यदैवं कृतं किंचिन्नराणामिह विद्यते ।
न च मे बालभावे ऽपि किंचित् पापकृतं कृतं ॥४०॥
कर्म्मणा मनसा वाचा यदिदं दुःखमागतं ।
मन्ये स्वयंवरकृते लोकपालाः समागताः ॥४१॥

"Eheu! me super fati ira, terribilis, magna.
31. Non durat fortuna.—Cujus hic facti fructus?
Non recordor iniquum quodpiam commissum, quempiam circa quoque,
32. Facto, mente, voce. Cujus hic facti fructus?
Certè in vitâ-aliâ-commissum peccatum allapsum magnum!
33. Ad infinitum hoc ærumnosum infortunium profecta ego:
Conjugis-regni-raptus, a familiâque depulsio
34. Cum conjuge, disjunctioque, a liberisque separatio,
Tutoris-privatio, in sylvâ habitatio a multis-serpentibus-cultâ."
35. At postero die exorto, occisorum-reliqui-homines tum
E regione hac egressi, lugent cædem factam,
36. Fratrem, patrem, filium, amicumque, hominum-regnator.
Querebatur ibi Vaidarbhia: "Quodne a me peccatum commissum?
37. Quod nempe mihi in desertâ sylvâ congressum, hoc hominum-mare,
Id occisum ab elephantorum-grege; adversâ fortunâ meâ certè hoc.
38. Adeundus perlongus dolor certè nunc quoque a me.
'Non, non-adgresso-tempore, moriuntur;' (145) (auditum senum-dictum;)
39. Quòd non ego hodie contrita ab elephantorum-grege, afflicta. (146)
Non enim sine-fato factum quodpiam hominum hic noscitur.
40. Non tamen a me in infantiâ quoque quodpiam peccatum commissum,
Facto, mente, voce, quòd hic dolor adgressus.
41. Puto, in conjugis electione-factâ, mundi-custodes adgressi

प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्यार्थाय देवताः ।
नूनं तेषां प्रभावेण वियोगं प्राप्नवत्यहं ॥४२॥
एवमादीनि दुःखार्ता सा विलप्य वरांगना ।
प्रलापानि तदा तानि दमयंती पतिव्रता ॥४३॥
हतशिष्टैः सह तदा ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
अगच्छद्राजशार्दूल चंद्रलेखेव शारदी ॥४४॥
गच्छंती साचिराद्बाला पुरमासादयन्महत् ।
सायाह्ने चेदिराजस्य सुबाहोः सत्यदर्शिनः ॥४५॥
अथ वस्त्रार्द्धसंवीता प्रविवेश पुरोत्तमं ।
तां विह्वलां कृशां दीनां मुक्तकेशीममार्ज्जितां ॥४६॥
उन्मत्तामिव गच्छंती ददृशुः पुरवासिनः ।
प्रविशंती तु तां दृष्ट्वा चेदिराजपुरीं तदा ॥४७॥
अनुजग्मुस्तत्र बाला ग्रामिपुत्राः कुतूहलात् ।
सा तैः परिवृतागच्छत् समीपं राजवेश्मनः ॥४८॥
तां प्रासादगतापश्यद्राजमाता जनैर्वृतां ।
धात्रीमुवाच गच्छैनामानयेह ममान्तिकं ॥४९॥
जनेन क्लिश्यते बाला दुःखिता शरणार्थिनी ।
तादृग्रूपं च पश्यामि विद्योतयति मे गृहं ॥५०॥
उन्मत्तवेशा कल्याणी श्रीरिवायतलोचना ।
सा जनं वारयित्वा तं प्रासादतलमुत्तमं ॥५१॥
आरोप्य विस्मिता राजन् दमयंतीमपृच्छत ।
एवमप्यसुखाविष्टा बिभर्षि परमं वपुः ॥५२॥

Repudiati a me ibi, Nali causâ, Dii;
42. Certè horum præpotentiâ disjunctionem adgressa ego."
Sic-incipientibus dolore-afflicta ea lamentata, eximiis-membris *prædita*,
43. Lamentis tum illis, Damayantia conjugi-devota,
Cum occisorum-reliquis tum Bràhmanis *Vèdos*-perlegentibus
44. Ivit, regum-princeps, lunæ-virga veluti nova.
Iens ea brevi puella ad urbem accessit magnam,
45. Vesperè, Chèdis-regis, Suvàhûs veritatem-cernentis.
Tum vestis-dimidio-induta intravit urbem excellentissimam.
46. Eam, invalidam, macram, miseram, *cum* solutis-comis, inornatam,
Dementis instar euntem, viderunt urbis-habitatores;
47. Intrantemque eam tuiti Chèdis-regis-urbem tum,
Sequebantur ibi pueri, vicanorum-filii, cum voluptate.
48. Illa ab his circumdata ivit in propinquitatem regis-domûs.
Eam in palatium-profecta vidit regis-mater ab hominibus septam.
49. Nutrici dixit: "I, illam adduc hìc ad me! (147)
A populo vexatur puella, afflicta, refugio-egena;
50. Tali-formâque, (148) video, splendentem reddit meam domum,
Ridiculâ-veste *induta*, fortunata, *Srì* veluti longis-oculis *prædita*."
51. Illa, populum arceri postquam jusserat illum, palatii-superiorem partem excellentissimam (149)
Quam ascendere fecerat, stupefacta, rex, Damayantiam interrogavit:
52. "Sic quoque dolore-capta geris eximium corpus,

भासि विद्युदिवाभ्रेषु शंस मे कासि कस्य वा ।
न हि ते मानुषं रूपं भूषणैरपि वर्ज्जितं ॥५३॥
असहाया नरेभ्यश्च नोद्विजस्यमरप्रभे ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या भैमी वचनमब्रवीत् ॥५४॥
मानुषीं मां विजानीहि भर्त्तारं समनुव्रतां ।
सैरंध्री जातिसंपन्नां भुजिष्यां कामवासिनीं ॥५५॥
फलमूलाशनामेकां यत्रसायंप्रतिश्रयां ।
असंख्येयगुणो भर्त्ता मां च नित्यमनुव्रतः ॥५६॥
भक्ताहमपि तं वीरं छायेवानुगता पथि ।
तस्य दैवात् प्रसंगोऽभूदतिमात्रं सुदेवने ॥५७॥
द्यूते स निर्जितश्चैव वनमेक उपेयिवान् ।
तमेकवसनं वीरमुन्मत्तमिव विह्वलं ॥५८॥
आश्वासयंती भर्त्तारमहमप्यगमं वनं ।
स कदाचिद्वने वीरः कस्मिंश्चित् कारणान्तरे ॥५९॥
क्षुत्परीतस्तु विमनास्तदप्येकं व्यसर्ज्जयत् ।
तमेकवसनं नग्नमुन्मत्तवदचेतनं ॥६०॥
अनुव्रजंती वहुला न स्वपामि निशास्तदा ।
ततो वहुतिथे काले सुप्तामुत्सृज्य मां क्वचित् ॥६१॥
वाससोऽर्द्धं परिछिद्य त्यक्तवान् मामनागसं ।
तं मार्ग्गमाणा भर्त्तारं दह्यमाना दिवानिशं ॥६२॥
साहं कमलगर्भाभमपश्यंती हृदि प्रियं ।
न विन्दाम्यमरप्रख्यं प्रियं प्राणेश्वरं प्रभुं ॥६३॥

Nites fulgur veluti in nubibus; dic mihi! quæ es, cujusve?
53. Non enim tua humana forma, ornamentis quanquam orbata;
Expers-comitum hominesque non times, immortalium-splendore *prædita!*"
54. Hoc audito sermone illius, Bhaimia sermonem dixit:
"Humanam me nosce, conjugi-devotam,
55. Opificem generosam, famulam ad arbitrium-habitantem,
Fructibus-radicibus-vescentem, solam, ubi-vesper-domum habentem. (149*)
56. Innumerabilibus-virtutibus *præditus* conjux, mihique semper devotus;
Colensque ego quoque illum heroem, umbra veluti secuta in viâ.
57. Hujus, fato, sententia fuit, supra-modum, pulchro-splendore *prædita;*
In ludo is victusque etiam, sylvam solus adgressus.
58. Eum unâ-veste *indutum,* heroem, dementem quasi, invalidum,
Consolans, conjugem, ego quoque ivi in sylvam.
59. Iste aliquando in sylvâ heros, quâpiam rei-occasione,
Fame-affectusque, expers-mentis, illam quoque unam reliquit.
60. Eum, *qui* unâ-veste *indutus fuerat,* nudum, dementis-instar, expertem-mentis,
Sequens, multas non dormio noctes tum.
61. Deinde post multum tempus, dormientem in reliquendo me alicubi,
Vestis dimidium postquam absciderat, deseruit me expertem-peccatorum.
62. Eum quærens conjugem, uror die-*et* nocte.
Ea ego *sicut* loti-calyx-splendentem non-videns cordi carum,
63. Non invenio immortalibus-similem, carum, vitæ-dominum præcellentem."

ताम् अश्रुपरिपूर्णाक्षीं विलपंतीं तथा बहु ।
राजमाताब्रवीदार्तां भैमीमार्त्ततरा स्वयं ॥६४॥
वसस्व मयि कल्याणि प्रीतिर्मे परमा त्वयि ।
मृगयिष्यंति ते भद्रे भर्त्तारं पुरुषा मम ॥६५॥
अपि वा स्वयमागच्छेत् परिधावनितस्ततः ।
इहैव वसती भद्रे भर्त्तारमुपलप्स्यसे ॥६६॥
राजमातुर्वचः श्रुत्वा दमयंती वचोऽब्रवीत् ।
समयेनोत्सहे वस्तुं त्वयि वीरप्रजायिनि ॥६७॥
उच्छिष्टं नैव भुंजीयां न कुर्य्यां पादधावनं ।
न चाहं पुरुषानन्यान् प्रभाषेयं कथंचन ॥६८॥
प्रार्थयेद्यदि मां कश्चिद्दंड्यस्ते स पुमान् भवेत् ।
वध्यश्च तेऽसकृन्मंद इति मे व्रतमाहितं ॥६९॥
भर्त्तुरन्वेषणार्थं तु पश्येयं ब्राह्मणानहं ।
यद्येवमिह कर्त्तव्यं वत्स्याम्यहमशंसयः ॥७०॥
अतोऽन्यथा न मे वासो वर्त्तते हृदये क्वचित् ।
तां प्रहृष्टेन मनसा राजमातेदमब्रवीत् ॥७१॥
सर्व्वमेतत् करिष्यामि दिष्ट्या ते व्रतमीदृशं ।
एवमुक्त्वा ततो भैमीं राजमाता विशांपते ॥७२॥
उवाचेदं दुहितरं सुनन्दां नाम भारत ।
सैरंध्रीमभिजानीष्व सुनन्दे देवरूपिणीं ॥७३॥
वयसा तुल्यतां प्राप्ता सखी तव भवत्वियं ।
एतया सह मोदस्व निरुद्विग्नमनाः सदा ॥७४॥

Ei *cum* lacrymarum-plenis-oculis, lamentanti ita multùm,

64. Regis-mater dixit, tristi Bhaimiæ, tristior ipsa:

Habita apud me, fortunata, gaudium mihi eximium in te.

65. Quærent tuum, beata, conjugem homines mei,

Etiamve ipse adveniat, circumcurrens, hìc, illic.

66. Hìc sanè habitans, beata, conjugem adipisceris.

Regis-matris sermone audito, Damayantia sermonem dixit:

67. Sub conditione possum habitare apud te, heroum-genitrix;

Relictum non nempe edam, non faciam pedibus-cursum,

68. Neque ego viros alios alloquar ullo modo.

Petat si me quispiam, puniendus tibi iste vir sit,

69. Occidendusque tibi, planè stultus; sic meum votum susceptum;

Conjugis investigationis-causâque videam Bràhmanos ego.

70. Si ita hìc faciendum, habitabo ego, non-dubium;

Quàm hoc aliter non mihi habitatio versatur in corde alicubi.

71. Ei cum læto animo regis mater hoc dixit:

Omne hoc faciam; benedictum sit tuum votum tale.

72. Sic fata tum ad Bhaimiam regis-mater, agricolarum domine,

Dixit hoc filiæ, Sunandæ nomine, Bhàrate:

73. Opificem nosce, Sunanda, divinâ-formâ *præditam!*

Ætate ad æqualitatem profecta amica tua esto ea;

74. Cum hac lætare, non-perterritâ-mente, semper.

ततः परमसंहृष्टा सुनन्दा गृहमागमत् ।
दमयंतीमुपादाय सखीभिः परिवारिता ॥७५॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १३ ०॥

वृहदश्व उवाच ॥

उत्सृज्य दमयंती तु नलो राजा विशांपते ।
ददर्श दावं दह्यंतं महांतं गहने वने ॥१॥
तत्र शुश्राव शब्दं वै मध्ये भूतस्य कस्यचित् ।
अभिधाव नलेत्युच्चैः पुण्यश्लोकेति चासकृत् ॥२॥
मा भैरिति नलश्चोक्त्वा मध्यमग्नेः प्रविश्य तं ।
ददर्श नागराजानं शयानं कुण्डलीकृतं ॥३॥
स नागः प्रांजलिर्भूत्वा वेपमानो नलं तदा ।
उवाच मां विद्धि राजन् नागं कर्कोटकं नृप ॥४॥
मया प्रलब्धो महर्षिर्नारदः स महातपाः ।
तेन मन्युपरीतेन शप्तोऽस्मि मनुजाधिप ॥५॥
तिष्ठ त्वं स्थावर इव यावदेव नलः क्वचित् ।
इतो नेता हि तत्र त्वं शापान्मोक्ष्यसि मत्कृतात् ॥६॥
तस्य शापान्न शक्तोऽस्मि पदाद्विचलितुं पदं ।
उपदेक्ष्यामि ते श्रेयस्त्रातुमर्हति मां भवान् ॥७॥
सखा च ते भविष्यामि मत्समो नास्ति पन्नगः ।
लघुश्च ते भविष्यामि शीघ्रमादाय गच्छ मां ॥८॥

Deinde maximè-læta Sunanda domum adivit,
75. Damayantiam tollens, ab amicis circumdata.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Relictâ Damayantiâ verò, Nalus rex, agricolarum domine,
1. Vidit ignem flagrantem magnum in densâ sylvâ.
Ibi audivit clamorem, in medio, animantis cujuspiam:
2. Accurre, Nale!" sic clarâ voce, "Punyasloce!" sicque iterum iterumque.
"Non time!" sic Nalusque fatus, medium ignis ingressus illud,
3. Vidit serpentum-regem, jacentem, annulum factum.
Hic serpens, conjunctis manibus dum erat, tremens Nalo tum
4. Dixit: Me nosce, rex, serpentem Carcotacum, regnator.
A me deceptus magnus-vates Nàradus, ille magnus-anachoreta; (150)
5. Ab eo, irâ-affecto, devotus sum, hominum-regnator:
"Sta tu, immobilis veluti, donec nempe Nalus aliquando
6. Hinc ducet; in hoc tu ab exsecratione evades a me factâ."
Illius exsecratione non potens sum pede movendi pedem.
7. Ostendam tibi felicitatem, servare velis me tu;
Amicusque tibi ero, mei similis non est serpens;
8. Levisque tibi ero, citò, postquam sustuleris, i, me!

एवमुक्त्वा स नागेन्द्रो बभूवांगुष्ठमात्रकः ।
तं गृहीत्वा नलः प्रायाद्देशं दावविवर्ज्जितं ॥९॥
आकाशदेशमासाद्य विमुक्तं कृष्णवर्त्मना ।
उत्स्रष्टुकामं तं नागः पुनः कर्कोटको ऽब्रवीत् ॥१०॥
पदानि गणयन् गच्छ स्वानि नैषध कानिचित् ।
तत्र ते ऽहं महाबाहो श्रेयो धास्यामि यत् परं ॥११॥
ततः संख्यातुमारब्धमदशद्दशमे पदे ।
तस्य दष्टस्य तद्रूपं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥१२॥
स दृष्ट्वा विस्मितस्तस्थावात्मानं विकृतं नलः ।
स्वरूपधारिणं नागं ददर्श च महीपतिः ॥१३॥
ततः कर्कोटको नागः सांत्वयन् नलमब्रवीत् ।
मया ते ऽन्तर्हितं रूपं न त्वां विद्युर्जना इति ॥१४॥
यत्कृते चासि निकृतो दुःखेन महता नल ।
विषेन स मदीयेन त्वयि दुःखं निवत्स्यति ॥१५॥
विषेण संवृतैर्गात्रैर्यावत् त्वां न विमोक्ष्यति ।
तावत् त्वयि महाराज दुःखं वै स निवत्स्यति ॥१६॥
अनागा येन निकृतस्त्वमनर्हो जनाधिप ।
क्रोधादसूययित्वा तं रक्षा मे भवतः कृता ॥१७॥
न ते भयं महावीर दंष्ट्रिभ्यो शत्रुतो ऽपि वा ।
ब्रह्मर्षिभ्यश्च भविता मत्प्रसादान्नराधिप ॥१८॥
राजन् विषनिमित्ता च न ते पीडा भविष्यति ।
संयमेषु च राजेन्द्र शश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥१९॥

Sic fatus hic serpentum-princeps, factus est digiti-modo.
9. Eum postquam sumserat Nalus, ivit in regionem ignis-expertem.
Aeris-regionem adgressus solutam flammâ,
10. Deponendi cupido ei serpens iterum Carcotacus dixit:
Pedum numerans, i, meorum, Naishadhe, aliquos,
11. In hoc tibi ego, magnis-brachiis *prædite*, felicitatem tribuâm, quæ eximia.
Deinde numerare exorsum momordit decimo (numerato) pede. (150*)
12. Hujus morsi ipsius-forma citò interiit.
Is, tuitus, stupefactus stetit, se deformatum, Nalus;
13. Ipsius-formam-gerentem serpentem viditque terræ-dominus.
Deinde Carcotacus serpens, consolans, Nalo dixit:
14. Per me tua interiit forma, "Non te noscant homines," sic (cogitantem).
Cujus causâque es afflictus dolore magno, Nale,
15. Veneno is meo in te dolorosè habitabit.
Veneno circumdato corpore, quam diu te non solvet,
16. Tam diu in te, magne-rex, dolorosè sanè is habitabit.
Innocens a quo offensus tu indignus, hominum-regnator,
17. Irâ exsecrando eum, servatio a me tui facta.
Non tibi metus, magne-heros, ab apris, ab hostibus etiamve, (151)
18. A *brahmànicis* vatibusque, erit, meâ gratiâ, hominum-regnator.
Rex, veneno-effectumque non tibi tormentum erit,
19. In pugnisque, regum-princeps, semper victoriam adipisceris.

P 2

गच्छ राजन्नितः सूतो वाहुको ऽहमिति ब्रुवन् ।
समीपे ऋतुपर्णस्य स हि वेदाक्षनैपुणं ॥२०॥
अयोध्यां नगरीं रम्यामद्य वै निषधेश्वर ।
स ते ऽक्षहृदयं दाता राजाश्वहृदयेन वै ॥२१॥
इक्ष्वाकुकुलजः श्रीमान् मित्रं चैव भविष्यति ।
भविष्यसि यदाक्षज्ञः श्रेयसा योक्ष्यसे तदा ॥२२॥
समेष्यसि च दारैस्त्वं मास्म शोके मनः कृथाः ।
राज्येन तनयाभ्यां च सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥२३॥
स्वरूपं च यदा द्रष्टुमिच्छेथास्त्वं नराधिप ।
संस्मर्तव्यस्तदा ते ऽहं वासश्चेदं निवासयेः ॥२४॥
अनेन वाससा छन्नः स्वरूपं प्रतिपत्स्यसे ।
इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै दिव्यं वासोयुगं तदा ॥२५॥
एवं नलं च संदिश्य वासो दत्वा च कौरव ।
नागराजस्ततो राजंस्तत्रैवान्तरधीयत ॥२६॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १४ ०॥

वृहदश्व उवाच ॥

तस्मिनन्तर्हिते नागे प्रययौ नैषधो नलः ।
ऋतुपर्णस्य नगरं प्राविशद्दशमे ऽहनि ॥१॥
स राजानमुपातिष्ठद्वाहुको ऽहमिति ब्रुवन् ।
अश्वानां वाहने युक्तः पृथिव्यां नास्ति मत्समः ॥२॥

I, rex, hinc, (auriga Vàhucus ego, sic dicens,
20. Coram Rituparno, is enim noscit talorum-scientiam),
In Ayodhyam (152) urbem amœnam nunc, Nishadhorum-domine.
21. Is tibi talorum-scientiam dabit rex, pro equorum-scientiâ,
Ex Icshvàcûs-stirpe-natus, felix, amicusque etiam erit.
22. Eris quando talorum-gnarus, felicitati jungeris tum,
Congredierisque cum uxore tu, non mœrori animum adhibeas,
23. Cum regno, liberisque; veritatem hanc dico tibi.
Tuam-formamque quando videre cupias tu, hominum-regnator,
24. Recordandus tum tibi ego, vestemque hanc induas.
Hac veste indutus tuam-formam recuperabis.
25. Sic fatus, dedit ei cœleste vestium-par tum.
Sic Nalumque postquam edocuerat, vestem dederatque, Caurave,
26. Serpentum-rex tum, rex, ibi nempe evanuit.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Hic postquam evanuerat serpens, ivit Naishadhus Nalus
1. In Rituparni urbem, intravit decimo die.
Is regem adiit, Vàhucus ego, sic dicens,
2. Equis regendis aptus in terrâ non est mei similis,

अर्थकृच्छ्रेषु चैवाहं प्रष्टव्यो नैपुणेषु च ।
अन्नसंस्कारमपि च जानाम्यन्यैर्विशेषतः ॥३॥
यानि शिल्पानि लोकेऽस्मिन् यच्चैवान्यत् सुदुष्करं ।
सर्व्वं यतिष्ये तत् कर्त्तुमृतुपर्ण भरस्व मां ॥४॥

ऋतुपर्ण उवाच ॥

वस वाहुक भद्रं ते सर्व्वमेतत् करिष्यसि ।
शीघ्रयाने सदा बुद्धिर्ध्रियते मे विशेषतः ॥५॥
स त्वमातिष्ठ योगं तं येन शीघ्रा हया मम ।
भवेयुरश्वाध्यक्षोऽसि वेतनं ते शतं शताः ॥६॥
त्वामुपस्थास्यतश्चैव नित्यं वार्ष्णेयजीवलौ ।
एताभ्यां रंस्यसे सार्द्धं वस वै मयि वाहुक ॥७॥
एवमुक्तो नलस्तेन न्यवसत् तत्र पूजितः ।
ऋतुपर्णस्य नगरे सहवार्ष्णेयजीवलः ॥८॥
स वै तत्रावसद्राजा वैदर्भीमनुचिंतयन् ।
सायं सायं सदा चेमं श्लोकमेकं जगाद ह ॥९॥
क्व नु सा क्षुत्पिपासार्त्ता श्रांता शेते तपस्विनी ।
स्मरंती तस्य मन्दस्य कं वा साद्योपतिष्ठति ॥१०॥
एवं ब्रुवंतं राजानं निशायां जीवलोऽब्रवीत् ।
कामेनां शोचसे नित्यं श्रोतुमिच्छामि वाहुक ॥११॥
आयुष्मन् कस्य वा नारी यामेवमनुशोचसि ।
तमुवाच नलो राजा मन्दप्रज्ञस्य कस्यचित् ॥१२॥

In rerum-difficultatibusque etiam ego interrogandus, in scientiisque;

3. Ciborum-paratum etiamque nosco ante alios præcipuè.

Quæ artes in mundo hoc, quodque etiam aliud perdifficile-factu,

4. Omne tendam hoc facere, Rituparne, conduc me!

RITUPARNUS DIXIT:

Habita, Vàhuce, salus tibi! omne hoc facies.

5. In veloce-cursu semper animus tenetur meus præcipuè.

Is tu cura jugum hoc; quo veloces equi mei

6. Sint, equorum-præfectus es; merces tua centies centum.(153)

Tibi succurrentque etiam semper Vàrshnèyus-*et* Jìvalus,

7. Cum iis ludes simul; habita apud me Vàhuce!

Sic compellatus Nalus ab illo, habitavit ibi honoratus,

8. In Rituparni urbe, cum-Vàrshnèyo-*et* Jìvalo.

Is ibi habitavit rex, Vaidarbhiam cogitans;

9. Vesperè, vesperè semperque, hoc distichon unum pronuntiavit:

"Ubine illa, fame-siti-afflicta, defessa, jacet, pia?

10. Recordans hujus stulti? Cuive ea nunc adstat?"

Sic dicenti regi, nocte, Jìvalus dixit:

11. Quam illam miseraris semper? Audire cupio, Vàhuce;

Longam vitam promittens, cujusve femina, quam sic miseraris?

12. Ei dixit Nalus rex: Stultâ-mente *prædití* (154) cujuspiam

आसीद्बहुमता नारी तस्याद्दढतरं वचः ।
स वै केनचिदर्थेन तया मन्दो व्ययुज्यत ॥१३॥
विप्रयुक्तः स मन्दात्मा भ्रमत्यसुखपीडितः ।
दह्यमानः स शोकेन दिवारात्रमतन्द्रितः ॥१४॥
निशाकाले स्मरंस्तस्याः श्लोकमेकं स्म गायति ।
स विभ्रमन् महीं सर्व्वां क्वचिदासाद्य किंचन ॥१५॥
वसत्यनर्हस्तद्दुःखं पुनरेवानुसंस्मरन् ।
सा तु तं पुरुषं नारी कृच्छ्रे ऽप्यनुगता वने ॥१६॥
त्यक्ता तेनाल्पपुण्येन दुष्करं यदि जीवति ।
एका बालानभिज्ञा च मार्ग्गाणामतथोचिता ॥१७॥
क्षुत्पिपासापरीतांगी दुष्करं यदि जीवति ।
श्वापदाचरिते नित्यं वने महति दारुणे ॥१८॥
त्यक्ता तेनाल्पभाग्येन मन्दप्रज्ञेन मारिष ।
इत्येवं नैषधो राजा दमयंतीमनुस्मरन् ।
अज्ञातवासं न्यवसद्राज्ञस्तस्य निवेशने ॥१९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १५ ०॥

वृहदश्व उवाच ॥

हृतराज्ये नले भीमः सभार्य्ये प्रेष्यतां गते ।
द्विजान् प्रस्थापयामास नलदर्शनकांक्षया ॥१॥
संदिदेश च तान् भीमो वसु दत्वा च पुष्कलं ।
मृगयध्वं नलं यूयं दमयंतीं च मे सुतां ॥२॥

Fuit multi-æstimata femina; illius non valdè-stabile dictum. (155)

13. Is, quâpiam causâ, ab illâ stultus disjunctus est;

Disjunctus is stulto-animo *prœditus* errat dolore-afflictus.

14. Ustus is mœrore, die-nocte perpetuò,

Noctis-tempore, recordans illius, distichon unum canit.

15. Is peragrans terram totam, alicubi adgressus uspiam

Habitat indignus, illius-dolorem rursus quoque recordans.

16. Illa verò illum virum femina in miseriâ quoque secuta, in sylvâ,

Deserta ab eo parvâ-virtute *prœdito*, difficile-factu, si vivit;

17. Sola puella, ignaraque viarum, non-sic-merita,

Fame-siti-affecta, (156) difficile-factu, si vivit;

18. A caninam carnem-captantibus-aditâ (157) semper in sylvâ, magnâ, terribili,

Deserta ab illo, parvâ-fortunâ, stultâ-mente *prœdito*, venerande.

Sic nempe Naishadhus rex, Damayantiam recordans,

19. Ignotâ-habitatione, habitabat in regis illius domo.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Privato-regni Nalo, Bhìmus, cum-conjuge in servitudinem profecto,

1. Bhràhmanos misit, Nali-visûs-cupiditate,

Mandavitque iis Bhìmus, gazam postquam dederat eximiam:

2. Quærite Nalum vos, Damayantiamque meam filiam!

अस्मिन् कर्म्मणि संपन्ने विज्ञाते निषधाधिपे ।
गवां सहस्रं दास्यामि यो वस्तावानेयिष्यति ॥३॥
अग्रहारांश्च दास्यामि ग्रामं नगरसंमितं ।
न चेत् शक्याविहानेतुं दमयंती नलोऽपि वा ॥४॥
ज्ञातमात्रेऽपि दास्यामि गवां दश शतं धनं ।
इत्युक्तास्ते ययुर्हृष्टा ब्राह्मणाः सर्व्वतोदिशं ॥५॥
पुरराष्ट्राणि चिन्वंतो नैषधं सह भार्य्यया ।
नैव क्वापि प्रपश्यंति नलं वा भीमपुत्रिकां ॥६॥
ततश्चेदिपुरीं रम्यां सुदेवो नाम वै द्विजः ।
विचिन्वानोऽथ वैदर्भीमपश्यद्राजवेश्मनि ॥७॥
पुण्याहवाचने राज्ञः सुनन्दासहितां स्थितां ।
मंदं प्रख्यायमानेन रूपेणाप्रतिमेन तां ।
निबद्धां धूमजालेन प्रभामिव विभावसोः ॥८॥
तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशां ।
तर्कयामास भैमीति कारणैरुपपादयन् ॥९॥

सुदेवोवाच ।

यथेयं मे पुरा दृष्टा तथारूपेयमंगना ।
कृतार्थोऽस्म्यद्य दृष्ट्वेमां लोककांतामिव श्रियं ॥१०॥
पूर्णचंद्रनिभां श्यामां चारुवृत्तपयोधरां ।
कुर्व्वंती प्रभया देवी सर्व्वा वितिमिरा दिशः ॥११॥
चारुपद्मविशालाक्षी मन्मथस्य रतीमिव ।
इष्टां समस्तलोकस्य पूर्णचंद्रप्रभामिव ॥१२॥

Hoc negotio successo, cognito Nishadhorum-regnatore,
3. Vaccarum mille dabo, qui vestrûm eos adducet,
Victuales resque (158) dabo, vicum oppido-parem.
4. Nisi possunt huc adduci Damayantia Nalus etiamve,
Cognito etiam, (159) dabo vaccas decies centum, gazam.
5. Sic compellati illi ierunt læti Bràhmani, omnes-plagas versùs,
In oppida-terras, quærentes Naishadhum cum conjuge;
6. Non verò alicubi etiam vident Nalum aut Bhìmi-filiolam.
Deinde Chèdi-purem amœnam Sudèvus nomine Bràhmanus
7. Perscrutans tum, Vaidarbhiam vidit in regis-domo,
In puri-diei-indictione (160) regis, cum Sunandâ-simul stantem,
Parum notatâ formâ, incomparabili, eam
8. Involutam, nebulæ-reti veluti lucem solis.
Eam tuitus magnis-oculis *præditam,* supra modum lutulentam, (161) macram,
9. Dixit, " Bhaimia," sic, rationibus colligens.

SUDÈVUS DIXIT:

Sicut ea a me antè visa, tali-formâ *prædita* hæc venusta.
10. Factâ-re sum nunc, tuitus eam, mundi-dilectam veluti *Srì* (deam), (162)
Plenæ-lunæ-similem, nigram, *cum* pulchris-rotundis-mammis,
11. Reddentem splendore reginam omnes expertes-tenebrarum plagas,
Pulchris-loto (similibus)-magnis-oculis *præditam,* Manmathi (163) maritam quasi,
12. Amatam universi-mundi, plenæ-lunæ-splendorem quasi,

विदर्भसरसस्तस्माद्दैवदोषादिवोद्धृतां ।
मलपंकानुलिप्तांगी मृणालीमिव चोद्धृतां ॥१३॥
पौर्णमासीमिव निशां राहुग्रस्तनिशाकरां ।
पतिशोकाकुलां दीनां शुष्कस्रोतां नदीमिव ॥१४॥
विध्वस्तपर्णकमलां वित्रासितविहंगमां ।
हस्तिहस्तपरामृष्टां व्याकुलामिव पद्मिनीं ॥१५॥
सुकुमारीं सुजातांगीं रत्नगर्भगृहोचितां ।
दह्यमानामिवार्केण मृणालीमिव चोद्धृतां ॥१६॥
रूपौदार्य्यगुणोपेतां मण्डनार्हाममण्डितां ।
चंद्रलेखामिव नवां व्योम्नि नीलाभ्रसंवृतां ॥१७॥
कामभोगैः प्रियैर्हीनां हीनां बन्धुजनेन च ।
देहं धारयतीं दीनां भर्तृदर्शनकांक्षया ॥१८॥
भर्ता नाम परं नार्य्या भूषणं भूषणैर्विना ।
एषा हि रहिता तेन शोभमाणा न शोभते ॥१९॥
दुष्करं कुरुते ऽत्यन्तं हीनो यदनया नलः ।
धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनापि सीदति ॥२०॥
इमामसितकेशान्तां शतपत्रायतेक्षणां ।
सुखार्हां दुःखितां दृष्ट्वा ममापि व्यथते मनः ॥२१॥
कदा नु खलु दुःखस्य पारं यास्यति वै शुभा ।
भर्तुः समागमात् साध्वी रोहिणी शशिनो यथा ॥२२॥
अस्या नूनं पुनर्लाभान्नैषधो प्रीतिमेष्यति ।
राजा राज्यपरिभ्रष्टः पुनर्लब्ध्वा च मेदिनीं ॥२३॥

E Vidarbhorum-lacu illo fati-culpâ veluti avulsam,
13. Luto-cœno-obductam loti fibram velutique avulsam,
Plenilunii veluti noctem, a Rahu-voratâ-lunâ, (164)
14. De conjuge-mœrore-affectam, miseram, siccato-fluctu amnem quasi,
Lapsis-foliis-lotum, perterritam-avem,
15. Ab elephanti-proboscide-adspersum confusum veluti lotorum-acervum,
Perteneram, pulchris-membris *præditam*, gemmarum-cuniculi-domum-merentem,
16. Ustam veluti sole, loti fibram velutique avulsam,
Formâ-dignitate-virtute-præditam, ornatu-dignam, inornatam,
17. Lunæ-virgam veluti novam, in cœlo, nigris-nubibus-tectam,
Amoris-voluptatibus caris orbatam, orbatam propinquorum-turbâque,
18. Corpus sustinentem, miseram, conjugis-visûs-cupiditate.
Conjux nempe eximium feminæ ornamentum sine ornamentis,
19. Hæc enim relicta ab illo splendens non splendet.
Difficile-factu facit, infinitum, privatus quòd hac Nalus
20. Sustinet suum corpus, non mœrore verò considit.
Hanc nigris-comis *præditam*, (165) loto *similibus*-longis-oculis,
21. Gaudio-dignam, afflictam, videndo, meus quoque laborat animus.
Quandone tandem doloris ad ulteriorem ripam ibit fausta,
22. Conjugis congressu, bona, Rohinì lunæ sicut *(congressu)*? (166)
Hujus certè recuperatione Naishadhus ad gaudium ibit,
23. Rex privatus regno, (166*) rursus adeptusque terram.

तुल्यशीलवयोयुक्तां तुल्याभिजनसंवृतां ।
नैषधोऽर्हति वैदर्भीं तं चेयमसितेक्षणा ॥२४॥
युक्तं तस्याप्रमेयस्य वीर्य्यसत्ववतो मया ।
समाश्वासयितुं भार्य्यां पतिदर्शनलालसां ॥२५॥
अहमाश्वासयाम्येनां पूर्णचंद्रनिभाननां ।
अदृष्टपूर्व्वां दुःखस्य दुःखार्त्तां ध्यानतत्परां ॥२६॥

वृहदश्व उवाच ॥

एवं विमृश्य विविधैःकारणैर्लक्षणैश्च तां ।
उपागम्य ततो भैमीं सुदेवो ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥२७॥
अहं सुदेवो वैदर्भि भ्रातुस्ते दयितः सखा ।
भीमस्य वचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः ॥२८॥
कुशलो ते पिता राज्ञी जननी भ्रातरश्च ते ।
आयुष्मन्तौ कुशलिनौ तत्रस्थौ दारकौ च तौ ॥२९॥
त्वत्कृते बन्धुवर्गाश्च गतसत्वा इवासते ।
अन्वेष्टारो ब्राह्मणाश्च भ्रमंति शतशो महीं ॥३०॥
अभिज्ञाय सुदेवं तं दमयंती युधिष्ठिर ।
पर्य्यपृच्छत तान् सर्व्वान् क्रमेन सुहृदः स्वकान् ॥३१॥
रुरोद च भृशं राजन् वैदर्भी शोककर्षिता ।
दृष्ट्वा सुदेवं सहसा भ्रातुरिष्टं द्विजोत्तमं ॥३२॥
ततो रुदंतीं तां दृष्ट्वा सुनन्दा शोककर्शितां ।
सुदेवेन सहैकान्ते कथयंतीं च भारत ॥३३॥

Pari-virtuti-ætati-junctam, pari-familiâ-instructam,
24. Naishadhus meretur Vaidarbhiam, eumque illa *cum* nigris-oculis.
Conveniens, illius incomparabilis, fortitudine-vi præditi, mihi, (167)
25. Consolari conjugem, conjugis-visum-desiderantem.
Ego consolor eam, plenæ-lunæ-simili-vultu *præditam*,
26. Quæ non vidit antè dolorem, afflictam, meditationi-addictam.

VRIHADASVUS DIXIT.

Sic postquam agnoverat variis rationibus notisque eam,
27. Adgressus tum Bhaimiam, Sudèvus Bràhmanus dixit:
Ego Sudèvus, Vaidarbhia, fratris tui dilectus amicus,
28. Bhîmi dicto regis te quæsitum huc adgressus.
Salvus tuus pater, regina genitrix, fratresque tui;
29. Longam vitam promittentes, salvi, ibi-morantes puerique illi.
Tui causâ propinquorum-turbæ verò expertes-spiritu veluti sedent,
30. Quærentes Bràhmanique peragrant catervatim terram.
Cognito Sudèvo illo, Damayantia, Yudhishthire,
31. Interrogavit illos omnes, gradatim, amicos suos;
Flevitque valdè, rex, Vaidarbhia dolore-capta,
32. Tuita Sudèvum subitò, fratris dilectum, Bràhmanorum-excellentissimum.
Deinde flentem eam tuita Sunanda, mœrore-attenuatam,
33. Cum Sudèvo secretò loquentemque, Bhàrate,

जनित्र्याः कथयामास सैरंध्री रुदते भृशं ।
ब्राह्मणेन सहागम्य तां वेद यदि मन्यसे ॥३४॥
अथ चेदिपतेर्माता राज्ञश्चान्तःपुरात् तदा ।
जगाम यत्र सा बाला ब्राह्मणेन सहाभवत् ॥३५॥
ततः सुदेवमानाय्य राजमाता विशांपते ।
पप्रछ भार्य्या कस्येयं सुता वा कस्य भाविनी ॥३६॥
कथं च भ्रष्टा ज्ञातिभ्यो भर्तुर्वा वामलोचना ।
त्वया च विदिता विप्र कथमेवं गता सती ॥३७॥
एतदिछाम्यहं श्रोतुं त्वत्तः सर्व्वमशेषतः ।
तत्वेन हि ममाचक्ष्व पृछंत्या देवरूपिणी ॥३८॥
एवमुक्तस्तया राजन् सुदेवो द्विजसत्तमः ।
सुखोपविष्ट आचष्टे दमयंत्या यथातथं ॥३९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १६ ०॥

सुदेव उवाच ॥

विदर्भराजो धर्म्मात्मा भीमो नाम महाद्युतिः ।
सुतेयं तस्य कल्याणी दमयंतीति विश्रुता ॥१॥
राजा तु नैषधो नाम वीरसेनसुतो नलः ।
भार्य्येयं तस्य कल्याणी पुण्यश्लोकस्य धीमतः ॥२॥
स वै द्यूते जितो भ्रात्रा हृतराज्यो महीपतिः ।
दमयंत्या गतः सार्द्धं न प्राज्ञायत कर्हिचित् ॥३॥

Genitrici dixit: Opifex flet valdè,

34. Cum Bràhmano congressa; eam cognoscitis, si putas.

At Chèdis-domini mater e regis gynæceo tum

35. Ivit ubi illa puella cum Bràhmano erat.

Deinde, Sudèvo adducto, regis-mater, agricolarum-domine,

36. Interrogavit: Uxor cujus ista, filiave cujus, egregia?

Quomodoque separata a propinquis, a conjugeve, pulchris-oculis *prædita?*

37. A teque cognita, Bràhmane, quomodo, sic profecta quæ est?

Hoc cupio ego audire a te totum planè;

38. Accuratè mihi memora interroganti divinâ-formâ *præditam.*

Sic compellatus ab illâ, rex, Sudèvus Bràhmanorum-optimus,

39. *Cum* voluptate-sedens memoravit, Damayantiæ sicut-verum.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

SUDÈVUS DIXIT:

Vidarbhorum-rex æquanimus, Bhîmus nomine, magno-splendore;

1. Filia ea hujus fortunata, Damayantia, sic celebrata.

Rexque Naishadhus nomine, Vîraséni-filius Nalus;

2. Uxor ea hujus fortunata, Punyaslòci sapientis.

Is in ludo victus a fratre, privatus-regno terræ-dominus,

3. Cum Damayantiâ profectus simul, non cognoscebatur unquam.

ते वयं दमयंत्यर्थे चरामः पृथिवीमिमां ।
सेयमासादिता बाला तव पुत्रनिवेशने ॥४॥
अस्या रूपेण सदृशी मानुषी न हि विद्यते ।
अस्या ह्येष भ्रुवोर्मध्ये सहजः पिप्लुरुत्तमः ॥५॥
श्यामायाः पद्मसंकाशो लक्षितो ऽन्तर्हितो मया ।
मलेन संवृतो ह्यस्याश्छन्नो ऽभ्रेणेव चंद्रमाः ॥६॥
चिह्नभूतो विभूत्यर्थमयं धात्रा विनिर्म्मितः ।
प्रतिपत्कलुषस्येन्दोर्लेखा नाति विराजते ॥७॥
न चास्या नश्यते रूपं वपुर्मलसमाचितं ।
असंस्कृतमभिव्यक्तं भाति कांचनसन्निभं ॥८॥
अनेन वपुषा बाला पिप्लुनानेन सूचिता ।
लक्षितेयं मया देवी निभृतो ऽग्निरिवोष्मणा ॥९॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सुदेवस्य विशांपते ।
सुनन्दा शोधयामास पिप्लुप्रच्छादनं मलं ॥१०॥
स मलेनापकृष्टेन पिप्लुस्तस्या व्यरोचत ।
दमयंत्यास्तदा व्यभ्रे नभसीव निशाकरः ॥११॥
पिप्लुं दृष्ट्वा सुनन्दा च राजमाता च भारत ।
रुदंत्यौ तां परिष्वज्य मुहूर्तमिव तस्थतुः ॥१२॥
उत्सृज्य वाष्पं शनकै राजमातेदमब्रवीत् ।
भगिन्या दुहिता मे ऽसि पिप्लुनानेन सूचिता ॥१३॥
अहं च तव माता च राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
सुते दशार्णाधिपतेः सुदाम्नश्चारुदर्शने ॥१४॥

Ii nos, Damayantiæ-causâ, peragramus terram hanc;

4. Ea hæc adita puella, in tui filii-domo.

Hujus formâ similis humana non enim noscitur.

5. Ejus hic in superciliorum medio ingenitus nævus pulcherrimus,

Nigræ, loto-similis, conspectus, qui interiit, a me,

6. Sudore obductus, illius, tecta nube veluti luna.

Macula-existens præcellentiæ-causâ hæc a Brahmane (168) formata,

7. Interlunii-pallidæ-lunæ virga non valdè splendet.

Non verò illius *(Damayantiæ)* perit forma, corporis-sudore-obducta,

8. Inornata visibilis splendet auro-similis.

Isto corpore puella, nævo isto prædita,

9. Animadversa ea a me regina, occultus ignis veluti calore.—

Hoc audito sermone illius Sudèvi, agricolarum-domine,

10. Sunanda abluit nævum-tegentem sudorem.

Is, sudore detracto, nævus illius splendebat

11. Damayantiæ tum, experte-nubium in cœlo veluti luna.

Nævum tuitæ, Sunandaque, regis-materque, Bhàrate,

12. Flentes, illam amplexæ, momentum quasi stabant.

Relictis lacrymis, paulatim regis-mater hoc dixit:

13. Sororis filia meæ es, nævo hoc prædita.

Egoque tua materque regis illius magnanimi

14. Filiæ, Dasàrnorum-regnatoris Sudàmanis, pulchro-visu *prædita.*

भीमस्य राज्ञः सा दत्ता वीरवाहोरहं पुनः ।
त्वं तु जाता मया दृष्टा दशार्णेषु पितुर्गृहे ॥१५॥
यथैव ते पितुर्गेहं तथैव मम भाविनि ।
यथैव च ममैश्वर्य्यं दमयंति तथा तव ॥१६॥
तां प्रहृष्टेन मनसा दमयंती विशांपते ।
प्रणम्य मातुर्भगिनीमिदं वचनमब्रवीत् ॥१७॥
अज्ञायमाणापि सती सुखमस्म्युषिता त्वयि ।
सर्व्वकामैः सुविहिता रक्ष्यमाणा सदा त्वया ॥१८॥
सुखात् सुखतरो वासो भविष्यति न संशयः ।
चिरविप्रोषितां मातर्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥१९॥
दारकौ च हि मे नीतौ वसतस्तत्र बालकौ ।
पित्रा विहीनौ शोकार्त्तौ मया चैव कथं नु तौ ॥२०॥
यदि चापि प्रियं किंचिन्मयि कर्त्तुमिहेच्छसि ।
विदर्भान् यातुमिच्छामि शीघ्रं मे यानमादिश ॥२१॥
वाढमित्येव तामुक्त्वा हृष्टा मातृष्वसा नृप ।
गुप्तां बलेन महता पुत्रस्यानुमते ततः ॥२२॥
प्रास्थापयद्राजमाता श्रीमती नरवाहिना ।
यानेन भरतश्रेष्ठ ह्यन्नपानपरिच्छदां ॥२३॥
ततः सा नचिरादेव विदर्भानगमत् पुनः ।
तां तु बन्धुजनः सर्व्वः प्रहृष्टः समपूजयत् ॥२४॥
सर्व्वान् कुशलिनो दृष्ट्वा बान्धवान् दारकौ च तौ ।
मातरं पितरं चोभौ सर्व्वं चैव सखीजनं ॥२५॥

Bhìmo regi illa data, Vìravahui ego verò.

15. Tu verò nata a me visa, in Dasàrnis, in patris domo.

Sicut sanè tui patris domus, ita quoque mea, eximia!

16. Sicut etiamque meum dominium, Damayantia, ita tuum.

Ei cum lætâ mente Damayantia, agricolarum-domine,

17. Inclinato corpore postquam salutaverat matris sororem, hunc sermonem dixit:

Incognita quoque dum eram, lætè sum morata apud te,

18. Omnibus-optatis benè-instructa, custodita semper a te.

Jucundâ jucundior habitatio erit, non dubium;

19. Diu-exsulem, mater, me dimittere velis.

Liberi enim mei traducti habitant ibi parvuli,

20. Patre orbati, mœrore-afflicti, meque etiam quomodone ii *(sint orbati)*?

Sique verò carum quodpiam mihi facere hìc vis,

21. In Vidarbhos ire cupio, citò mihi vehiculum manda,

"Ita;" sic nempe ad eam fata læta matris-soror, rex,

22. Custoditam ab exercitu magno, cum filii assensu, tum

Misit regis-mater felicem, a viris-vecto (169)

23. Vehiculo, Bharatorum-optime, cibo-potu-instructam.

Deinde illa brevi quoque in Vidarbhos ivit retro;

24. Eamque propinquorum-turba omnis læta honoravit.

Omnes salvos tuita proquinquos, liberosque illos,

25. Matrem patremque, ambos, totamque etiam amicarum-turbam,

देवताः पूजयामास ब्राह्मणांश्च यशस्विनी ।
परेन विधिना देवी दमयंती विशांपते ॥२६॥
अतर्पयत् सुदेवं च गोसहस्रेण पार्थिवः ।
प्रीतो दृष्ट्वैव तनयां ग्रामेण द्रविणेन च ॥२७॥
सा व्युष्टा रजनीं तत्र पितुर्वेश्मनि भाविनी ।
विश्रांता मातरं राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥२८॥
मां चेदिच्छसि जीवंतीं मातः सत्यं ब्रवीमि ते ।
नरवीरस्य चैतस्य नलस्यानयने यत ॥२९॥
दमयंत्या तथोक्ता तु सा देवी भृशदुःखिता ।
वाष्पेनापिहिता राजन् नोत्तरं किंचिदब्रवीत् ॥३०॥
तदवस्थां तु तां दृष्ट्वा सर्व्वमन्तःपुरं तदा ।
हाहाभूतमतीवासीद्भृशं च प्ररुरोद ह ॥३१॥
ततो भीमं महाराजं भार्य्या वचनमब्रवीत् ।
दमयंती तव सुता भर्त्तारमनुशोचति ॥३२॥
अपकृष्य च लज्जां सा स्वयमुक्तवती नृप ।
प्रयतंतु तव प्रेष्याः पुण्यश्लोकस्य मार्गणे ॥३३॥
तया प्रदेशितो राजा ब्राह्मणान् वशवर्त्तिनः ।
प्रास्थापयद्दिशः सर्व्वा यतध्वं नलमार्गणे ॥३४॥
ततो विदर्भाधिपतेर्नियोगाद्ब्राह्मणास्तदा ।
दमयंतीमथो मृत्वा प्रस्थितास्ते तथाब्रुवन् ॥३५॥
अथ तानब्रवीद्भैमी सर्व्वराष्ट्रेष्विदं वचः ।
ब्रूयास्त जनसंसत्सु तत्र तत्र पुनः पुनः ॥३६॥

Deos coluit Bràhmanosque gloriosa,

26\. Eximio modo, regina Damayantia, agricolarum domine.

Exhilaravit Sudèvumque vaccarum-milli rex,

27\. Lætus, tuitus nempe filiam, vico, opibusque.

Illa, morata noctem ibi in patris domo, egregia,

28\. Requieta, matri, rex, hunc sermonem dixit:

Me si cupis viventem, mater, veritatem dico tibi,

29\. Ad virorum-heroem illum, Nalum, adducendum tende.

A Damayantiâ sic compellata verò illa regina, valdè-afflicta,

30\. Lacrymis obducta, rex, non responsum quodpiam dixit.

Tali-statu *affectam* verò illam tuitum omne gynæceum tum,

31\. Heu! heu! clamans (170) maximè fuit, valdèque flevit.

Deinde Bhìmo magno-regi uxor sermonem dixit:

32\. Damayantia tua filia de conjuge dolet,

Exutoque pudore, ea ipsa fata, rex:

33\. Tendunto tui servi ad Punyaslòcum quærendum,

Ab illâ incitatus rex, Bràhmanos voluntatem-agentes

34\. Misit plagas omnes versùs: "Tendite ad Nalum quærendum!"

Deinde, Vidarbhorum-regnatoris jussu, Bràhmani tum,

35\. Damayantiam adgressi, proficiscentes *(sumus)*; illi sic dixerunt.

Tum illis dixit Bhaimia: In omnibus-terris hunc sermonem

36\. Dicatis, in hominum-cœtibus, ubique, iterum iterum:

क्व नु त्वं कितव च्छित्वा वस्त्रार्द्धं प्रस्थितो मम ।
उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ॥३७॥
सा वै यथा समादिष्टा तथास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी ।
दह्यमाना भृशं बाला वस्त्रार्द्धेनापि संवृता ॥३८॥
तस्या रुदंत्याः सततं तेन शोकेन पार्थिव ।
प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं वदस्व च ॥३९॥
एवमन्यच्च वक्तव्यं कृपां कुर्य्याद्यथा मयि ।
वायुना धूयमानो हि वनं दहति पावकः ॥४०॥
भर्त्तव्या रक्षणीया च पत्नी हि पतिना सदा ।
तन्नष्टमुभयं कस्माद्धर्म्मज्ञस्य सतस्तव ॥४१॥
ख्यातः प्राज्ञः कुलीनश्च सानुक्रोशो भवान् सदा ।
संवृत्तो निरनुक्रोशः शंके मद्भाग्यसंक्षयात् ॥४२॥
तत् कुरुष्व नरव्याघ्र दयां मयि नरेश्वर ।
आनृशंस्यं परो धर्म्मस्त्वत्त एव मया श्रुतं ॥४३॥
एवं ब्रुवाणान् यदि वः प्रतिब्रूयाद्धि कश्चन ।
स नलः सर्व्वथा ज्ञेयः कश्चासौ क्व च वर्त्तते ॥४४॥
यश्चैवं वचनं श्रुत्वा ब्रूयात् प्रतिवचो नरः ।
तदादाय वचस्तस्य ममावेद्यं द्विजोत्तमाः ॥४५॥
यथा च वो न जानीयाद्ब्रुवतो मम शासनात् ।
पुनरागमनं चैव तथा कार्य्यमतन्द्रितैः ॥४६॥
यदिवासौ समृद्धः स्याद्यदिवाप्यधनो भवेत् ।
यदिवाप्यर्थकामः स्याज्ज्ञेयं तस्य चिकीर्षितं ॥४७॥

Quòne tu, lusor, abscisso vestis-dimidio, profectus, meo.

37. Relictâ in sylvâ dormiente, deditâ, amatâ, amate?

Illa sanè, sicut jussa, ita sedet te exspectans, (170*)

38. Usta valdè puella, vestis-dimidio quoque induta.

Illi flenti semper, ob hunc mœrorem, rex,

39. Benignitatem impertire, heros, responsum dicque.—

Hoc aliudque dicendum, misericordiam impertiatur ut mihi,

40. A vento agitatus enim sylvam comburit ignis.—

Sustentanda tuendaque conjux a conjuge semper.

41. Hæc perdita ambo cur officiorum-gnari tui? (171)

Appellatus sapiens, nobilisque, misericors, tu semper,

42. Conversus expers-misericordiâ, paveo, meo fortunæ-occasu.

Ideo impertire, hominum-princeps, misericordiam mihi, hominum-domine.

43. Pietas eximia virtus; e te sic a me auditum.—

Sic dicentibus si vobis respondeat quispiam,

44. Is Nalus, omnino cognoscendus, et quis iste, et ubi versetur.

Quique nempe, sermone audito, dicat responsum vir,

45. Hunc postquam perceperitis sermonem ejus, mihi annuntiandus, Brâhmanorum-excellentissimi.

Utque vos non cognoscat dicentes meo jussu,

46. Rursus adgressusque etiam *(ut sit)*, sic faciendum a non cunctantibus.

Utrùm ille opulentus sit, an quoque pauper sit,

47. An quoque divitiarum-cupidus sit, cognoscendum ejus propositum.

एवमुक्तास्त्वगच्छंस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वतोदिशः ।
नलं मृगयितुं राजंस्तदा व्यसनिनं तथा ॥४८॥
ते पुराणि सराष्ट्राणि ग्रामान् घोषांस्तथाश्रमान् ।
अन्वेषन्तो नलं राजन् नाधिजग्मुर्द्विजातयः ॥४९॥
तच्च वाक्यं तथा सर्व्वे तत्र तत्र विशांपते ।
श्रावयां चक्रिरे विप्रा दमयंत्या यथेरितं ॥५०॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १७ ०॥

वृहदश्व उवाच ॥
अथ दीर्घस्य कालस्य पर्णादो नाम वै द्विजः ।
प्रत्येत्य नगरं भैमीमिदं वचनमब्रवीत् ॥१॥
नैषधं मृगयानेन दमयंति मया नलं ।
अयोध्यां नगरीं गत्वा भांगासुरिरुपस्थितः ॥२॥
श्रावितश्च मया वाक्यं त्वदीयं स महाजने ।
ऋतुपर्णो महाभागो यथोक्तं वरवर्णिनि ॥३॥
तच्छ्रुत्वा नाब्रवीत् किंचिदृतुपर्णो नराधिपः ।
न च पारिषदः कश्चिद्भाष्यमाणो मयासकृत् ॥४॥
अनुज्ञातं तु मां राज्ञा विजने कश्चिदब्रवीत् ।
ऋतुपर्णस्य पुरुषो वाहुको नाम नामतः ॥५॥
सूतस्तस्य नरेन्द्रस्य विरूपो ह्रस्वबाहुकः ।
शीघ्रयानेषु कुशलो मिष्टकर्त्ता च भोजने ॥६॥

Sic compellatique ierunt Bràhmani omnes-plagas versùs,
48. Nalum quæsitum, rex, tum, ærumnosum, ita.
Ii oppida cum-regionibus, vicos, pastorales sedes, ita anachoretarum sedes,
49. Quærentes Nalum, rex, non præterierunt Bràhmani.
Illumque sermonem ita cuncti ubique, agricolarum domine,
50. Audiendum curarunt Bràhmani, a Damayantiâ sicut emissus.

LIBER DUODEVICESIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

At post longum tempus Parnàdus nomine Bràhmanus,
1. Postquam redierat in urbem, Bhaimiæ hunc sermonem dixit:
Naishadhum quærente, Damayantia, a me, Nalum,
2. In Ayodhyam urbem profecto, Bhàngàsuris (172) aditus,
Audiens factusque a me sermonem tuum is, illustri-familiâ *prædita*,
3. Rituparnus magnâ-fortunâ *præditus*, sicut dictum, nobilis! (173)
Hoc audito, non dixit quidpiam Rituparnus hominum-regnator,
4. Neque e cœtu quispiam, compellatus a me frequenter.
Dimissum verò me a rege in experte-hominum *loco* quidam allocutus est,
5. Rituparni homo, Vàhucus nempe nomine,
Auriga illius hominum-regnatoris, deformis, brevibus-brachiis,
6. Velocium-cursuum peritus, suave-paransque in victu.

स विनिश्वस्य बहुशो रुदित्वा च पुनः पुनः ।
कुशलं चैव मां दृष्ट्वा पश्चादिदमभाषत ॥७॥
वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायंति कुलस्त्रियः ।
आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः ॥८॥
रहिता भर्तृभिश्चैव न क्रुध्यंति कदाचन ।
प्राणांश्चारित्रकवचान् धारयंति वरस्त्रियः ॥९॥
विषमस्थेन मूढेन परिभ्रष्टसुखेन च ।
यत् सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोद्धुमर्हति ॥१०॥
प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हृतवाससः ।
आधिभिर्दह्यमानस्य श्यामा न क्रोद्धुमर्हति ॥११॥
सत्कृतासत्कृता वापि पतिं दृष्ट्वा तथागतं ।
भ्रष्टराज्यं श्रिया हीनं क्षुधितं व्यसनाप्लुतं ॥१२॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा त्वरितोऽहमिहागतः
श्रुत्वा प्रमाणं भवति राज्ञश्चैव निवेदय ॥१३॥
एतच्छ्रुत्वाश्रुपूर्णाक्षी पर्णादस्य विशांपते ।
दमयंती रहोऽभ्येत्य मातरं प्रत्यभाषत ॥१४॥
अयमर्थो न संवेद्यो भीमे मातः कथंचन ।
त्वत्सन्निधौ नियोक्ष्येऽहं सुदेवं द्विजसत्तमं ॥१५॥
यथा न नृपतिर्भीमः प्रतिपद्येत मे मतिं ।
तथा त्वया प्रयतव्यं मम चेत् प्रियमिच्छसि ॥१६॥
यथा चाहं समानीता सुदेवेनाशु बान्धवान् ।
तेनैव मंगलेनाशु सुदेवो यातु माचिरं ॥१७॥

Iste, postquam suspiraverat multùm, fleveratque iterum iterum,

7. Salutemque etiam me postquam interrogaverat, deinde hoc dixit:

In miseriam quoque profectæ custodiunt generosæ-feminæ

8. Se per se, bonæ, meritæ-cœlum, (173) non dubium;

Desertæ a conjugibusque etiam non irascuntur unquam,

9. Vitam virtutis-loricâ *instructam* gerunt eximiæ-feminæ.

Ærumnoso, (174) stulto, privato-gaudiique, (175)

10. Quòd illa ab illo relicta, idcirco non irasci velit.

Ad vitæ-victum tendenti, ab avibus cujus capta vestis,

11. Sollicitudinibus usto, nigra non irasci velit,

Bene-tractata, non-bene-tractatave, conjugem in videndo sic-adgressum,

12. Privatum-regno, felicitate orbatum, famelicum, calamitate-affectum.—

Hujus hoc sermone audito, festinans ego huc adgressus.

13. Audito nuntio, egregia, regique etiam memora.—

Hoc postquam audierat, *cum* lacrymarum-plenis-oculis, e Parnàdo, agricolarum domine,

14. Damayantia, clam adgressa, matrem allocuta est:

Hæc res non memoranda Bhìmo, mater, ullo modo;

15. In tuâ præsentiâ mandabo ego Sudèvo, Bràhmanorum-optimo.

Ut non regnator Bhìmus comperiat meum consilium,

16. Sic tibi nitendum, meum si commodum cupis.

Sicutque ego adducta a Sudèvo citò ad propinquos,

17. Ob hanc nempe fortunam citò Sudèvus ito sine morâ,

समानेतुं नलं मातरयोध्यां नगरीमितः ।
विश्रान्तं तु ततः पश्चात् पर्णादं द्विजसत्तमं ॥१८॥
अर्च्चयामास वैदर्भी धनेनातीव भाविनी ।
नले चेहागते विप्र भूयो दास्याम्यहं वसु ॥१९॥
त्वया हि मे वहु कृतं यथा नान्यः करिष्यति ।
यद्भर्त्राहं समेष्यामि शीघ्रमेव द्विजोत्तम ॥२०॥
एवमुक्तो ऽर्च्चयित्वा तामाशीर्वादैः समंगलैः ।
गृहानुपययौ चापि कृतार्थः सुमहामनाः ॥२१॥
ततः सुदेवमाभाष्य दमयंती युधिष्ठिर ।
अब्रवीत् सन्निधौ मातुर्दुःखशोकसमन्विता ॥२२॥
गत्वा सुदेव नगरीमयोध्यावासिनं नृपं ।
ऋतुपर्णं वचो ब्रूहि संपतन्निव कामगः ॥२३॥
आस्थास्यति पुनर्भैमी दमयंती स्वयंवरं ।
तत्र गच्छंति राजानो राजपुत्राश्च सर्व्वशः ॥२४॥
तथा च गणितः कालः श्वोभूते स भविष्यति ।
यदि संभावनीयस्ते गच्छ शीघ्रमरिंदम ॥२५॥
सूर्य्योदये द्वितीयं सा भर्त्तारं वरयिष्यति ।
न हि स ज्ञायते वीरो नलो जीवति वा न वा ॥२६॥
एवं तया यथोक्तो वै गत्वा राजानमब्रवीत् ।
ऋतुपर्णं महाराज सुदेवो ब्राह्मणस्तदा ॥२७॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १८ ०॥

Adductum Nalum, mater, in Ayodhyam urbem hinc.

18. Requietum verò postea (175*) Parnàdum, Bràhmanorum-optimum,

Coluit Vaidarbhia divitiis maximè egregia:

19. "Naloque huc adgresso, Bràhmane, plus dabo ego gazæ.

A te enim mihi multum factum, sicut non alius faciet,

20. Quòd cum conjuge ego congrediar citò nempe, Bràhmanorum-excellentissime."

Sic compellatus, postquam coluerat eam benedictionibus felicibus,

21. Domicilia adivitque etiam, factâ-re, per magnâ-mente *prœditus.*

Deinde Sudèvum alloquens Damayantia, Yudhishthire,

22. Dixit, in præsentiâ matris, dolore-mœrore-affecta:

Profectus, Sudève, in urbem, Ayodhyam-habitanti regnatori

23. Rituparno sermonem dic, congrediens veluti ad arbitrium-iens: (176)

"Parabit iterum Bhaimia Damayantia conjugis electionem;

24. Illuc eunt reges regum-filiique omnino.

Sicque numeratum tempus: crastino *die*-facto, ea erit.

25. Si adeunda tibi, i citò, hostis-domitor!

Solis-ortu secundum illa conjugem eliget;

26. Non enim ille noscitur heros Nalus, utrùm vivat, an non."

Sic, ab illâ sicut dictum ei, profectus regi dixit

27. Rituparno, magne-rex, Sudèvus Bràhmanus tum.

वृहदश्व उवाच ॥

श्रुत्वा वचः सुदेवस्य ऋतुपर्णो नराधिपः ।
सांत्वयन् श्लक्ष्णया वाचा वाहुकं प्रत्यभाषत ॥१॥
विदर्भां यातुमिच्छामि दमयंत्याः स्वयंवरं ।
एकाह्ना हयतत्त्वज्ञ मन्यसे यदि वाहुक ॥२॥
एवमुक्तस्य कौन्तेय तेन राज्ञा नलस्य ह ।
व्यदीर्य्यत मनो दुःखात् प्रदध्यौ च महामनाः ॥३॥
दमयंती वदेदेतत् कुर्य्याद्दुःखेन मोहिता ।
अस्मदर्थे भवेद्वायमुपायो चिन्तितो महान् ॥४॥
नृशंसं वत वैदर्भी कर्तुकामा तपस्विनी ।
मया क्षुद्रेण निकृता कृपणा पापबुद्धिना ॥५॥
स्त्रीस्वभावश्चलो लोके मम दोषश्च दारुणः ।
स्यादेवमपि कुर्य्यात् सा विवासाद्गतसौहृदा ॥६॥
मम शोकेन संविग्ना नैराश्यात् तनुमध्यमा ।
नैवं सा कर्हिचित् कुर्य्यात् सापत्या च विशेषतः ॥७॥
यदत्र सत्यं वासत्यं गत्वा वेत्स्यामि निश्चयं ।
ऋतुपर्णस्य वै काममात्मार्थं च करोम्यहं ॥८॥
इति निश्चित्य मनसा वाहुको दीनमानसः ।
कृतांजलिरुवाचेदमृतुपर्णं नराधिपं ॥९॥
प्रतिजानामि ते वाक्यं गमिष्यामि नराधिप ।
एकाह्ना पुरुषव्याघ्र विदर्भनगरीं नृप ॥१०॥

LIBER UNDEVICESIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Postquam audierat sermonem Sudèvi Rituparnus hominum-regnator,

1. Blandiens suavi voce Vàhuco dixit:
Vidarbham ire cupio, ad Damayantiæ conjugis electionem,

2. Uno-die, equorum-scientiæ-gnare, si putas, Vàhuce.
Sic compellati, Cauntèye, ab illo rege, Nali,

3. Laceratum est cor mœrore, cogitavitque magnanimus:
Damayantia dicat hoc, faciat dolore infatuata?

4. Nostrî-causâ sitve hic dolus excogitatus magnus?
Impietatem, proh! Vaidarbhia faciendi-cupida, pia,

5. A me, vili, offensa, miseranda, pravâ-mente *prædito*?
Feminarum-indoles vacillans in mundo, meum vitiumque horrendum.

6. Sit ita quoque, *ut* faciat illa disjunctione expers-amicitiæ,
Meo mœrore perturbata, desperatione, tenui-medio *prædita*.—

7. Non sic ea unquam faciat, habens-prolem etiam præcipuè!—
Quod in hoc verum aut non-verum, profectus cognoscam certè,

8. Rituparni optatum mei causâque facio ego.
Sic postquam constituerat mente Vàhucus miserâ-mente,

9. *Cum* conjunctis manibus dixit hoc Rituparno hominum-regnatori:
Respondeo tuo sermoni; ibo, hominum-regnator,

10. Uno-die, hominum-princeps, Vidarbha-nagarem, rex.

ततः परीक्षामश्वानां चक्रे राजन् स वाहुकः ।
अश्वशालामुपागम्य भांगासुरिनृपाज्ञया ॥११॥
स त्वर्य्यमाणो वहुशो ऋतुपर्णेन वाहुकः ।
अध्यगछत् कृशानश्वान् समर्थानध्वनिक्षमान् ॥१२॥
तेजोबलसमायुक्तान् कुलशीलसमन्वितान् ।
वर्ज्जितांल्लक्षणैर्हीनैः पृथुप्रोथान् महाहनून् ॥१३॥
शुद्धान् दशभिरावर्तैः सिन्धुजान् वातरंहसः ।
दृष्ट्वा तानब्रवीद्राजा किंचित् कोपसमन्वितः ॥१४॥
किमिदं प्रार्थितं कर्तुं प्रलब्धव्या न ते वयं ।
कथमल्पबलप्राणा वक्ष्यंतीमे हया मम ।
महदध्वानमपि च गंतव्यं कथमीदृशैः ॥१५॥

वाहुक उवाच ॥

एको ललाटे द्वौ मूर्द्ध्नि द्वौ द्वौ पार्श्वोपपार्श्वयोः ।
द्वौ द्वौ वक्षसि विज्ञेयौ प्रयाणे चैक एव तु ॥१६॥
एते हया गमिष्यंति विदर्भान् नात्र संशयः ।
यानन्यान् मन्यसे राजन् ब्रूहि तान् योजयामि ते ॥१७॥

ऋतुपर्ण उवाच ॥

त्वमेव हयतत्वज्ञः कुशलो ह्यसि वाहुक ।
यान् मन्यसे समर्थांस्त्वं क्षिप्रं तानेव योजय ॥१८॥
ततः सदश्वांश्चतुरः कुलशीलसमन्वितान् ।
योजयामास कुशलो जवयुक्तान् रथे नलः ॥१९॥

Deinde inspectionem equorum fecit, rex, ille Vàhucus,

11. Equorum-stabulum adgressus, Bhàngàsuris-regis-jussu.

Ille incitatus multùm a Rituparno Vàhucus

12. Adiit macros equos, capaces, in viâ-potentes,

Ardori-robori-junctos, genere-virtute-præditos,

13. Liberos a notis malis, ingentibus-nasis, magnis-maxillis,

Puros a decem notis *malis*, (177) in Sindhu-natos, *sicut* ventus-veloces.

14. Tuitus hos, dixit rex paululum irâ-affectus:

Quid hoc petitum facere? Decipiendi non tibi nos.

Quomodo parvâ-vi-velocitate vehent hi equi mei?

15. Longè via etiamque eunda (178) quomodo talibus?

VÀHUCUS DIXIT:

Una in fronte, duæ in capite, bis duæ in lateribus,

16. Bis duæ in pectore cognoscendæ, in tergoque una sic etiam; (179)

Hi equi ibunt in Vidarbhos, non in hoc dubium.

17. Quos alios putas, rex? dic; eos jungam tibi.

RITUPARNUS DIXIT:

Tu sanè equorum-scientiæ-gnarus, peritus es, Vahuce;

18. Quos putas capaces tu, citò eos nempe junge.

Deinde bonos-equos quatuor, genere-virtute-præditos,

19. Junxit peritus, velocitati-junctos, currui Nalus.

ततो युक्तं रथं राजा समारोहत् त्वरान्वितः ।
ततः पर्य्यपतन् भूमौ जानुभिस्ते हयोत्तमाः ॥२०॥
ततो नरवरः श्रीमान् नलो राजा विशांपते ।
सांत्वयामास तानश्वांस्तेजोबलसमन्वितान् ॥२१॥
रश्मिभिश्च समुद्यम्य नलो यातुमियेष सः ।
सूतमारोप्य वार्ष्णेयं जवमास्थाय वै परं ॥२२॥
तेनोद्यमाना विधिवद्वाहुकेन हयोत्तमाः ।
समुत्पेतुरथाकाशं रथिनं मोहयन्निव ॥२३॥
तथा तु दृष्ट्वा तानश्वान् वहतो वातरंहसः ।
अयोध्याधिपतिः श्रीमान् विस्मयं परमं ययौ ॥२४॥
रथघोषं तु तं श्रुत्वा हयसंग्रहणं च तत् ।
वार्ष्णेयश्चिंतयामास वाहुकस्य हयज्ञतां ॥२५॥
किं नु स्यान्मातलिरयं देवराजस्य सारथिः ।
तथा तल्लक्षणं वीरे वाहुके दृश्यते महत् ॥२६॥
शालिहोत्रोऽथ किं नु स्याद्धयानां कुलतत्त्ववित् ।
मानुषं समनुप्राप्तो वपुः परमशोभनं ॥२७॥
उताहोस्विद्भवेद्राजा नलः परपुरंजयः ।
सोऽयं नृपतिरायात इत्येव समचिंतयत् ॥२८॥
अथ वा यां नलो वेद विद्यां तामेव वाहुकः ।
तुल्यं हि लक्षये ज्ञानं वाहुकस्य नलस्य च ॥२९॥
अपि चेदं वयस्तुल्यं वाहुकस्य नलस्य च ।
नायं नलो महावीर्य्यस्तद्विद्यश्च भविष्यति ॥३०॥

Deinde junctum currum rex ascendit festinatione-affectus,

20. Tum ceciderunt humi genibus illi equorum-excellentissimi.

Deinde virorum-decus, felix Nalus rex, agricolarum domine,

21. Blanditus est illis equis ardore-robore-præditis,

Habenisque postquam incitaverat Nalus, ire cupivit is,

22. Aurigam postquam ascendere fecerat Vàrschnèyum, velocitatem curans eximiam.

Ab illo incitati ad normam Vàhuco equorum-excellentissimi

23. Exsilierunt in aerem, aurigam stupefacientes (179*) quasi.

Sic verò tuitus illos equos vehentes, *ut* ventus-veloces,

24. Ayodhyæ-regnator felix admirationem eximiam adiit.

Currûs-strepitumque illum postquam perceperat equorum rectionemque illam,

25. Vàrshnèyus cogitavit de Vàhuci equorum-scientiâ:

" Anne sit Màtalis iste, Deorum-regis auriga?

26. Sic illius-nota in heroe Vahuco videtur magna.

Sàlihòtrus anne sit equorum generis-scientiæ-gnarus,

27. Humanum nactus corpus eximiè-pulchrum?

An sit rex Nalus hostium-urbis-expugnator,

28. Is ille hominum-dominus adgressus?" Sic nempe cogitavit;

" Aut, quam Nalus noscit scientiam, eam quoque Vàhucus;

29. Æqualem enim conspicio notitiam Vàhuci Nalique;

Etiamque hæc ætas æqualis Vàhuci Nalique.—

30. Non hic Nalus magnâ-fortitudine? Ideo cognoscendusque erit;

प्रच्छन्ना हि महात्मानश्चरंति पृथिवीमिमां ।
दैवेन विधिना युक्ताः शास्त्रोक्तैश्च निरूपणैः ॥३१॥
भवेन्न मतिभेदो मे गात्रवैरूप्यतां प्रति ।
प्रमाणात् परिहीणस्तु भवेदिति मतिर्मम ॥३२॥
वयःप्रमाणं तत् तुल्यं रूपेण तु विपर्य्ययः ।
नलं सर्व्वगुणैर्युक्तं मन्ये वाहुकमन्ततः ॥३३॥
एवं विचार्य्य वहुशो वार्ष्णेयः पर्यचिंतयत् ।
हृदयेन महाराज पुण्यश्लोकस्य सारथिः ॥३४॥
ऋतुपर्णस्तु राजेन्द्रो वाहुकस्य हयज्ञतां ।
चिन्तयन् मुमुदे राजा सहवार्ष्णेयसारथिः ॥३५॥
एकाग्र्यं च यथोत्साहं हयसंग्रहणे च तत् ।
परं यत्नं च संप्रेक्ष्य परां मुदामवाप ह ॥३६॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० १९ ०॥

वृहदश्व उवाच ॥

स नदीः पर्व्वतांश्चैव वनानि च सरांसि च ।
अचिरेणातिचक्राम खेचरः खे चरन्निव ॥१॥
तथा प्रयाते तु रथे तदा भांगासुरिर्नृपः ।
उत्तरीयमधोऽपश्यद्भ्रष्टं परपुरंजयः ॥२॥
ततः स त्वरमानस्तु पटे निपतिते तदा ।
ग्रहिष्यामीति तं राजा नलमाह महामनाः ॥३॥

Occulti enim magnanimi peragrant terram hanc,

31. Fato, sorti juncti, in libris-dictisque transformationibus.

Sit non opinionis discrimen mihi? Corporis deformitatem circa

32. Documento privatus verò; sit ita opinio mea.

Ætas documentum; ea æqualis; formâ repugnantia verò.

33. Nalum omnibus-virtutibus junctum puto Vàhucum certè." (180)

Sic, postquam consideraverat multùm, Vàrshnèyus cogitavit

34. Corde, magne-rex, Punyaslòci auriga.

Rituparnus quoque regum-princeps, de Vàhuci equorum-scientiâ

35. Cogitans, gavisus est rex, *qui* cum-Vàrshnèyo-aurigâ.

Attentionemque secundum-potentiam in equorum-rectione etiam illam,

36. Eximium studiumque, tuitus, eximium-gaudium adeptus est.

LIBER VICESIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Ille amnes, montesque etiam, sylvasque, lacusque,

1. Brevi præteriit, avis in aere vadens veluti.

Sic procedenteque curru tum, Bhàngàsuris rex

2. Superius subter videbat lapsum hostium-urbis-expugnator.

Deinde ille festinans verò, veste delapsâ tum,

3. Tollam; sic illi rex Nalo dixit magnanimus;

निगृह्णीष्व महाबुद्धे हयानेतान् महाजवान् ।
वार्ष्णेयो यावदेनं मे पटमानयतामिह ॥४॥
नलस्तं प्रत्युवाचाथ दूरे भ्रष्टः पटस्तव ।
योजनं समतिक्रांतो नाहर्त्तुं शक्यते पुनः ॥५॥
एवमुक्तो नलेनाथ तदा भांगासुरिर्नृपः ।
आससाद वने राजन् फलवंतं विभीतकं ॥६॥
तं दृष्ट्वा वाहुकं राजा त्वरमाणोऽभ्यभाषत ।
ममापि सूत पश्य त्वं संख्याने परमं बलं ॥७॥
सर्व्वः सर्व्वं न जानाति सर्व्वज्ञो नास्ति कश्चन ।
नैकत्र परिनिष्ठास्ति ज्ञानस्य पुरुषे क्वचित् ॥८॥
वृक्षेऽस्मिन् यानि पर्णानि फलान्यपि च वाहुक ।
पतितानि च यान्यत्र तत्रैकमधिकं शतं ॥९॥
एकमत्राधिकं पत्रं फलमेकं च वाहुक ।
पंच कोटयोऽथ पत्राणां द्वयोरपि च शाखयोः ॥१०॥
प्रचिनुह्यस्य शाखे द्वे याश्चाप्यन्याः प्रशाखिकाः ।
आभ्यां फलसहस्रे द्वे पंचोनं शतमेव च ॥११॥
ततो रथमवस्थाप्य राजानं वाहुकोऽब्रवीत् ।
परोक्षमिव मे राजन् कत्थसे शत्रुकर्षण ॥१२॥
प्रत्यक्षमेतत् कर्त्तास्मि शातयित्वा विभीतकं ।
अथात्र गणिते राजन् विद्यते न परोक्षता ॥१३॥
प्रत्यक्षं ते महाराज शातयिष्ये विभीतकं ।
अहं हि नाभिजानामि भवेदेवं न वेति च ॥१४॥

Retine, magnâ-mente *prædite*, equos hos magnâ-velocitate,

4. Vàrshnèyus inter quæ illam meam vestem apportato huc.

Nalus illi respondit tum: Procul lapsa vestis tua,

5. *Yojanum* (181) transitum, non afferri potest rursus.

Sic compellatus a Nalo tum Bhàngàsuris regnator

6. Accessit in sylvâ, rex, ad fructibus præditum *vibhìtacum*. (182)

Eum tuitus, Vàhucum rex festinans allocutus est:

7. Meam quoque, auriga, vide tu in numeratione eximiam vim.

Omnis omne non noscit, omnia-noscens non est quispiam;

8. Non in uno sedes est scientiæ homine unquam.

In arbore hac quæ folia, fructus etiam, Vàhuce,

9. Lapsaque quæ hìc, ibi unum super centum.

Unum ibi supèr folium, fructus unusque, Vàhuce.

10. Quinque *cotes* (183) verò foliorum in duobus etiamque ramis.

Collige ejus ramos duos, quique etiam alii ramuli,

11. In iis duobus fructuum-millia duo, quinque-minus centum etiamque. (184)

Deinde, postquam currum retinuerat, regi Vàhucus dixit:

12. Invisibile quasi mihi, rex, dicis, hostium-vexator.

Visibile hoc reddam numerando *vibhìtacum*,

13. Deinde, eo numerato, rex, noscitur non invisibilitas.

In conspectu tuo, magne-rex, numerabo *vibhìtacum*;

14. Ego enim non scio, *utrùm* sit ita, an non ita quoque.

संख्यास्यामि फलान्यस्य पश्यतस्ते जनाधिप ।
मुहूर्तमपि वार्ष्णेयो रश्मीन् यच्छतु वाजिनां ॥१५॥
तमब्रवीन्नृपः सूतं नायं कालो विलंबितुं ।
वाहुकस्त्वब्रवीदेनं परं यत्नं समास्थितः ॥१६॥
प्रतीक्षस्व मुहूर्तं त्वमथवा त्वरते भवान् ।
एष याति शिवः पन्था याहि वार्ष्णेयसारथिः ॥१७॥
अब्रवीदृतुपर्णस्तु सांत्वयन् कुरुनन्दन ।
त्वमिव यंता नान्यो ऽस्ति पृथिव्यामपि वाहुक ॥१८॥
त्वत्कृते यातुमिच्छामि विदर्भान् हयकोविद ।
शरणं त्वां प्रपन्नो ऽस्मि न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥१९॥
कामं च ते करिष्यामि यन्मां वक्ष्यसि वाहुक ।
विदर्भान् यदि यात्वाद्य सूर्यं दर्शयितासि मे ॥२०॥
अथाब्रवीद्वाहुकस्तं संख्याय च विभीतकं ।
ततो विदर्भान् यास्यामि कुरुष्वैवं वचो मम ॥२१॥
अकाम इव तं राजा गणयस्वेत्युवाच ह ।
एकदेशं च शाखायाः समादिष्टं मयानघ ॥२२॥
गणयस्वास्य तत्वज्ञ ततस्त्वं प्रीतिमावह ।
सो ऽवतीर्य्य रथात् तूर्णं शातयामास तं द्रुमं ॥२३॥
ततः स विस्मयाविष्टो राजानमिदमब्रवीत् ।
गणयित्वा यथोक्तानि तावंत्येव फलानि तु ॥२४॥
अत्यद्भुतमिदं राजन् दृष्टवानस्मि ते बलं ।
श्रोतुमिच्छामि तां विद्यां यथैतज्ज्ञायते नृप ॥२५॥

Numerabo fructus ejus, spectante te, hominum-regnator;

15. Momentum modò Vàrshnèyus habenas cohibeto equorum.

Illi dixit regnator aurigæ: Non id tempus cunctandi.

16. Vàhucus verò dixit ei, eximium studium adgressus:

Exspecta momentum tu; aut, festinas tu,

17. Hæc it recta via, i, Vàrshnèyum-aurigam *habens*.

Dixit Rituparnus verò blandiens, Curûs-proles!

18. Tu veluti auriga non alius est in terrâ etiam, Vàhuce;

Tui causâ ire cupio in Vidarbhos, equorum-gnare.

19. In refugium ad te profectus sum, non interruptionem facere velis.

Libenterque tibi faciam, quod mihi dices, Vàhuce.

20. In Vidarbhos, si, postquam venerimus hodie, solem ostendes mihi.

At dixit Vàhucus illi: Postquam numeravero nempe *vibhìtacum*,

21. Tum in Vidarbhos ibo; satisfac ita sermoni meo.

Invitus quasi ei rex, numera; sic dixit;

22. Unum-locum nempe rami mònstratum a me, expers-peccatorum,

Numera ejus, scientiæ-gnare; inde tu gaudium adduc.

23. Ille, postquam descenderat de curru citò, numeravit illam arborem.

Deinde is, admiratione-captus, regi hoc dixit,

24. Postquam numeraverat: Sicut dicti, tot sanè fructus quoque.

Permiram hanc, rex, tuitus sum tuam vim.

25. Audire cupio illam scientiam, quâ hoc noscitur, regnator.

तमुवाच ततो राजा त्वरितो गमने नृपः ।
विज्ञ अक्षहृदयज्ञं मां संख्याने च विशारदं ॥२६॥
वाहुकस्तमुवाचाथ देहि विद्यामिमां मम ।
मत्तोऽपि चाश्वहृदयं गृहाण पुरुषर्षभ ॥२७॥
ऋतुपर्णस्ततो राजा वाहुकं कार्य्यगौरवात् ।
हयज्ञानस्य लोभाच्च तथेत्येवाब्रवीद्वचः ॥२८॥
यथोक्तं त्वं गृहाणेदमक्षाणां हृदयं परं ।
निक्षेपो मेऽश्वहृदयं त्वयि तिष्ठति वाहुक ॥२९॥
एवमुक्त्वा ददौ विद्यां ऋतुपर्णो नलाय वै ।
तस्याक्षहृदयज्ञस्य शरीरान्निसृतः कलिः ।
कर्कोटकविषं तीक्ष्णं मुखात् सततमुद्वमन् ॥३०॥
कलेस्तस्य तदार्त्तस्य शापाग्निः स विनिःसृतः
स तेन कर्शितो राजा दीर्घकालमनात्मवान् ॥३१॥
ततो विषविमुक्तात्मा स्वं रूपमकरोत् कलिः ।
तं शप्तुमैच्छत् कुपितो निषधाधिपतिर्नलः ॥३२॥
तमुवाच कलिर्भीतो वेपमानः कृतांजलिः ।
कोपं संयच्छ नृपते कीर्त्तिं दास्यामि ते परां ॥३३॥
इन्द्रसेनस्य जननी कुपिता माशपत् पुरा ।
यदा त्वया परित्यक्ता ततोऽहं भृशपीडितः ॥३४॥
अवसं त्वयि राजेन्द्र सुदुःखमपराजित ।
विषेन नागराजस्य दह्यमानो दिवानिशं ॥३५॥

Ei dixit tum rex festinans in itinere regnator.

26. Sci talorum-scientiæ-gnarum me, numerationisque peritum.

Vàhucus ei dixit tum: Da scientiam hanc mihi,

27. A me etiamque equorum-scientiam cape, hominum-princeps.

Rituparnus tum rex Vàhuco, negotii-vocatu,

28. Equorum-scientiæ cupiditateque, ita; sic nempe dixit sermonem,

Sicut dictum, tu cape hanc talorum scientiam eximiam,

29. Compensatio mea equorum-scientia in te stat, Vàhuce.

Sic fatus, dedit scientiam Rituparnus Nalo.

Hujus talorum-scientiæ-gnari e corpore egressus Calis,

30. Carcotaci-venenum acre ex ore perpetuò evomens.

Calis hujus tum afflicti exsecrationis-ignis ille egressus, (185)

31. Ille hoc attenuatus rex longum-tempus non-sui compos.

Deinde veneno-solutus (186) propriam suam formam fecit Calis;

32. Eum exsecrari voluit iratus Nishadhorum-regnator Nalus.

Isti dixit Calis, timidus, tremens, *cum* conjunctis manibus:

33. Iram cohibe, hominum-domine, gloriam dabo tibi eximiam.

Indrasèni genitrix irata me exsecrata est antè,

34. Quando a te deserta; ex hoc *tempore* ego valdè-afflictus

Habitavi in te, hominum-princeps, perdolorosè, invicte,

35. Veneno serpentum-regis ustus die-*et* nocte.

शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि शृणु चेदं वचो मम ।
ये च त्वां मनुजा लोके कीर्तयिष्यंत्यतन्द्रिताः ॥३६॥
मत्प्रसूतं भयं तेषां न कदाचिद्भविष्यति ।
भयार्त्तं शरणं यातं यदि मां त्वं न शप्स्यसे ॥३७॥
एवमुक्तो नलो राजा न्ययच्छत् कोपमात्मनः ।
ततो भीतः कलिः क्षिप्रं प्रविवेश विभीतकं ॥३८॥
कलिस्त्वन्यैस्तदादृश्यः कथयन् नैषधेन वै ।
ततः गतज्वरो राजा नैषधः परवीरहा ॥३९॥
संप्रनष्टे कलौ राजन् संख्याय च फलान्युत ।
मुदा परमया युक्तस्तेजसाथ परेन च ॥४०॥
रथमारुह्य तेजस्वी प्रययौ जवनैर्हयैः ।
विभीतकश्चाप्रशस्तः संवृत्तः कलिसंश्रयात् ॥४१॥
हयोत्तमानुत्पततो द्विजानिव पुनः पुनः ।
नलः सञ्चोदयामास प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥४२॥
विदर्भाभिमुखो राजा प्रययौ स महायशाः ।
नले तु समतिक्रांते कलिरप्यगमद्गृहं ॥४३॥
ततो गतज्वरो राजा नलोऽभूत् पृथिवीपतिः ।
विमुक्तः कलिना राजन् रूपमात्रवियोजितः ॥४४॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० २० ०॥

In refugium ad te profectus sum, audique hunc sermonem meum :

36\. Qui nempe te homines in mundo celebrabunt indefessi,
E me progenitus timor horum non unquam erit,

37\. Timore-afflictum, in refugium profectum, si me tu non exsecraberis.
Sic compellatus Nalus rex cohibuit iram suam,

38\. Deinde timidus Calis citò intravit *vibhitacum.*
Calis verò tum aliis invisibilis loquens cum Naishadho.

39\. Deinde expers-difficultatis rex Naishadhus hostium-heroum-occisor,
Postquam evanuerat Calis, rex, numeratisque fructibus,

40\. Gaudio eximio affectus, splendore eximioque,
Currum postquam ascenderat splendidus, processit velocibus equis.

41\. *Vibhitacus* verò famosus (186*) conversus ob Calis-accessum.
Equorum - excellentissimos, evolantes aves veluti iterum iterum,

42\. Nalus impulit cum læto suo-animo. (187)
In Vidarbhos-adverso ore rex processit ille magnâ-gloriâ ;

43\. Naloque progresso, Calis quoque ivit domum.
Deinde expers-difficultatis Nalus erat terræ-dominus,

44\. Solutus Cale, rex, a formâ-disjunctus. (188)

वृहदश्व उवाच ॥

ततो विदर्भान् संप्राप्तं सायाह्ने सत्यविक्रमं ।
ऋतुपर्णं जना राज्ञे भीमाय प्रत्यवेदयन् ॥१॥
स भीमवचनाद्राजा कुंडिनं प्राविशत् पुरं ।
नादयन् रथघोषेण सर्व्वाः सविदिशो दिशः ॥२॥
ततस्तं रथनिर्घोषं नलाश्वास्तत्र शुश्रुवुः ।
श्रुत्वा तु समाहृष्यंत पुरेव नलसन्निधौ ॥३॥
दमयंती तु शुश्राव रथघोषं नलस्य तं ।
यथा मेघस्य नदतो गंभीरं जलदागमे ॥४॥
परं विस्मयमापन्ना श्रुत्वा नादं महास्वनं ।
नलेन संगृहीतेषु पुरेव नलवाजिषु ॥५॥
सदृशं हयनिर्घोषं मेने भैमी तथा हयाः ।
प्रासादस्थाश्च शिखिनः शालास्थाश्चैव वारणाः ।
हयाश्च शुश्रुवुस्तस्य रथघोषं महीपतेः ॥६॥
तच्छ्रुत्वा रथनिर्घोषं वारणाः शिखिनस्तथा ।
प्रणेदुरून्मुखा राजन् मेघनादइवोत्सुकाः ॥७॥

दमयंत्युवाच

यथासौ रथनिर्घोषः पूरयन्निव मेदिनीं ।
ममाह्लादयते चेतो नल एष महीपतिः ॥८॥
अद्य चंद्राभवक्त्रं तं न पश्यामि नलं यदि ।
असंख्येयगुणं वीरं विनंक्ष्यामि न संशयः ॥९॥

LIBER VICESIMUS PRIMUS.

VRIHADASVUS DIXIT:

Deinde in Vidarbhos profectum, vesperè, verâ-vi
1. Rituparnum, homines regi Bhìmo annuntiarunt.
Is Bhìmi-dicto rex Cundinum intravit urbem,
2. Sonantes faciens currûs-sonitu omnes cum-intermediis regionibus plagas.
Deinde hunc currûs-strepitum Nali-equi ibi audierunt,(189)
3. Auditoque, gavisi sunt antè veluti in Nali-præsentiâ.
Damayantia quoque audivit currûs-strepitum Nali hunc,
4. Sicut nubis tonantis profundum in nubis-aditu.
Magnam admirationem adgressa, audito strepitu magnosono,
5. A Nalo rectis antè veluti Nali-equis,
Similem equorum-strepitum putabat Bhaimia, ita equi;
In palatio-stantesque pavones in stabulo-stantesque etiam elephanti,
6. Equique audiebant illius currûs-strepitum terræ-domini.
Hoc audito currûs-strepitu, elephanti, pavones ita,
7. Clamarunt erectis-oribus, rex, nubis-sonitu-veluti-gaudentes (190)

DAMAYANTIA DIXIT:

Quàm hic currûs-strepitus, implens quasi terram,
8. Meam oblectat mentem! Nalus is terræ-dominus.
Hodie lunæ-simili-ore illum si non video Nalum,
9. Innumerabilibus-virtutibus heroem, peribo, non dubium.

यदि चैतस्य वीरस्य बाहोर्नाद्याहमन्तरं ।
प्रविशामि सुखस्पर्शं न भविष्याम्यसंशयं ॥१०॥
यदि मां मेघनिर्घोषो नोपगच्छति नैषधः ।
अद्य चामीकरप्रख्यं प्रवेक्ष्यामि हुताशनं ॥११॥
यदि मां सिंहविक्रांतो मत्तवारणविक्रमः ।
नाभिगच्छति राजेन्द्रो विनंक्ष्यामि न संशयः ॥१२॥
न स्मराम्यनृतं किंचित् न स्मराम्यपकारतां ।
न च पर्य्युषितं वाक्यं स्वैरेष्वपि कदाचन ॥१३॥
प्रभुः क्षमावान् वीरश्च दाता चाभ्यधिको नृपैः ।
रहोऽनीचानुवर्तीच क्लीववन्मम नैषधः ॥१४॥
गुणांस्तस्य स्मरंत्या मे तत्पराया दिवानिशं ।
हृदयं दीर्य्यत इदं शोकात् प्रियविनाकृतं ॥१५॥
एवं विलपमाना सा नष्टसंज्ञेव भारत ।
आरुरोह महद्वेश्म पुण्यश्लोकदिदृक्षया ॥१६॥
ततो मध्यमकक्षायां ददर्श रथमास्थितं ।
ऋतुपर्णं महीपालं सहवार्ष्णेयवाहुकं ॥१७॥
ततोऽवतीर्य्य वार्ष्णेयो वाहुकश्च रथोत्तमात् ।
हयांस्तानवमुच्याथ स्थापयामास वै रथं ॥१८॥
सोऽवतीर्य्य रथोपस्थादृतुपर्णो नराधिपः ।
उपतस्थे महाराजं भीमं भीमपराक्रमं ॥१९॥
तं भीमः प्रतिजग्राह पूजया परया ततः ।
स तेन पूजितो राज्ञा ऋतुपर्णो नराधिपः ॥२०॥

Sique illius herois brachiorum non hodie ego medium
10. Intro jucundo-contactu, non existam sine-dubio.
Si ad me *cum* nubis-strepitu non accedit Naishadhus
11. Hodie, auro-similem intrabo ignem.
Si ad me *sicut* leo-validus, ebrii-elephanti-vi *prœditus*,
12. Non accedit regum-princeps, peribo, non dubium.
Non recordor falsum quodpiam, non recordor offensionem,
13. Neque vanum sermonem in liberis quoque *rebus* unquam.
Præcellens, patiens, herosque, datorque præcipuus ante regnatores,
14. Secretò non-humile-sequens, eunuchi-instar, meus Naishadhus; (191)
Virtutes istius recordantis mei, ejus-studiosæ die-nocte,
15. Cor laceratur id mœrore amato-privatum.
Sic lamentans illa *cum* perditâ-mente quasi, Bhàrate,
16. Ascendit magnam domum Punyaslòcum-videndi cupiditate.
Hinc in medio-latere vidit currum adstantem,
17. Rituparnum terræ-dominum cum Vàrshnèyo-*et* Vàhuco.
Deinde, postquam descenderant Vàrshnèyus Vàhucusque de curruum-excellentissimo,
18. Equis illis abjunctis tum, collocavit currum (*Vàhucus*).
Ille postquam descenderat de currûs-sede Rituparnus hominum-regnator,
19. Adiit magnum-regem Bhìmum timendâ-vi.
Eum Bhìmus excepit cum honore eximio tum,
20. Is ab illo honoratus *est* rege Rituparnus hominum-regnator.

स तत्र कुण्डिने रम्ये वसमाणो महीपतिः ।
न च किंचित् तदापश्यत् प्रेक्ष्यमाणो मुहुर्मुहुः ॥२१॥
स तु राज्ञा समागम्य विदर्भपतिना तदा ।
अकस्मात् सहसा प्राप्तं स्त्रीमंत्रं न स्म विन्दति ॥२२॥
किं कार्य्यं स्वागतं ते ऽस्तु राज्ञा पृष्टः स भारत ।
नाभिजज्ञे स नृपतिर्दुहित्रर्थे समागतं ॥२३॥
ऋतुपर्णो ऽपि राजा स धीमान् सत्यपराक्रमः ।
राजानं राजपुत्रं वा न स्म पश्यति कंचन ॥२४॥
नैव स्वयंवरकथां न च विप्रसमागमं ।
ततो विगणयन् राजा मनसा कोशलाधिपः ॥२५॥
आगतो ऽस्मीत्युवाचैनं भवंतमभिवादकः ।
राजापि च स्मयन् भीमो मनसा समचिंतयत् ॥२६॥
अधिकं योजनशतं तस्यागमनकारणं ।
ग्रामान् बहूनतिक्रम्य नाध्यगच्छद्यथातथं ॥२७॥
अल्पकार्य्यं विनिर्दिष्टं तस्यागमनकारणं ।
पश्चादुदर्के ज्ञास्यामि कारणं यद्भविष्यति ॥२८॥
नैतदेवं स नृपतिस्तं सत्कृत्य व्यसर्जयत् ।
विश्राम्यतामित्युवाच क्लान्तो ऽसीति पुनःपुनः ॥२९॥
स सत्कृतः प्रहृष्टात्मा प्रीतः प्रीतेन पार्थिवः ।
राजप्रेष्यैरनुगतो दिष्टं वेश्म समाविशत् ॥३०॥
ऋतुपर्णे गते राजन् वार्ष्णेयसहिते नृपे ।
वाहुको रथमादाय रथशालामुपागमत् ॥३१॥

Is ibi Cundini amœni habitans terræ-dominus

21. Non verò quidpiam tum videbat, spectans iterum iterum.

Isque cum rege congressus Vidarbhorum-domino tum,

22. Sine-causâ celeriter relatam feminæ-invitationem non accepit. (192)

"Quid faciendum? Salus tibi esto!" a rege interrogatus is, Bhàrate.

23. Non scivit ille hominum-dominus filiæ causâ *eum* adgressum.

Rituparnus verò rex ille, sapiens, verâ-vi,

24. Regem regis-filiumve non videbat quempiam,

Non quoque conjugis electionis-indictionem, neque Bràhmanorum-congressum.

25. Deinde considerans rex mente Cosalorum-dominus,

Adgressus sum, sic dixit illi, te salutaturus.

26. Rex etiamque subridens Bhìmus mente consideravit

Super *yojana* centum (193) ejus accessûs-causam:

27. "Vicos multos transgressus non advenit idcirco;

Parvi-momenti demonstrata ejus accessûs-causa.

28. Postea, futuro tempore, cognoscam, causa quæ erit,

Non nunc. (194) Sic (cogitans) hic rex, illum, postquam refecerat, dimisit;

29. Requiescatur, sic dixit, defessus es, sic iterum iterum.

Ille refectus lætâ-mente contentus a contento rex,

30. Regis-famulis sequentibus, monstratam domum intravit.—

Rituparno profecto, rex, a Vàrshnèyo-comitato rege,

31. Vàhucus, curru capto, curruum-receptaculum adiit.

स मोचयित्वा तानश्वानुपचर्य्य च शास्त्रतः ।
स्वयं चैतान् समाश्वास्य रथोपस्थ उपाविशत् ॥३२॥
दमयंती तु शोकार्त्ता दृष्ट्वा भांगासुरिं नृपं ।
सूतपुत्रं च वार्ष्णेयं वाहुकं च तथाविधं ॥३३॥
चिंतयामास वैदर्भी कस्यैष रथनिस्वनः ।
नलस्येव महानासीन्न च पश्यामि नैषधं ॥३४॥
वार्ष्णेयेन भवेन्नूनं विद्या सैवोपशिक्षिता ।
तेनाद्य रथनिर्घोषो नलस्येव महानभूत् ॥३५॥
अहोस्विदृतुपर्णो ऽपि यथा राजा नलस्तथा ।
तथायं रथनिर्घोषो नैषधस्येव लक्ष्यते ॥३६॥
एवं सा तर्कयित्वा तु दमयंती विशांपते ।
दूतीं प्रस्थापयामास नैषधान्वेषणे शुभां ॥३७॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० २१ ०॥

दमयंत्युवाच ॥

गच्छ केशिनि जानीहि क एष रथवाहकः ।
उपविष्टो रथोपस्थे विकृतो ह्रस्वबाहुकः ॥१॥
अभ्येत्य कुशलं भद्रे मृदुपूर्व्वं समाहिता ।
पृच्छेथाः पुरुषं ह्येनं यथा तत्वमनिन्दिते ॥२॥
अत्र मे महती शंका भवेदेष नलो नृपः ।
यथा च मनसस्तुष्टिर्हृदयस्य च निर्वृतिः ॥३॥

Is, postquam abjunxerat illos equos curaveratque e scientiâ,

32. Ipseque iis blanditus, in currûs-sede consedit.

Damayantia verò mœrore-afflicta, tuita Bhàngàsurem regem,

33. Aurigæ-filiumque Vàrshnèyum, Vàhucumque talem,

Cogitavit Vaidarbhia: Cujus ille currûs-sonitus?

34. Nali veluti magnus erat, non verò video Naishadhum.

A Vàrshnèyo est certè scientia illa quoque cognita,

35. Ideo hodie currûs-strepitus Nali veluti magnus erat.

Aut Rituparnus quoque sicut rex Nalus ita;

36. Itaque hic currûs-strepitus Naishadhi veluti videtur.

Sic illa fata verò Damayantia, agricolarum domine,

37. Nuntiam misit ad Naishadhum inquirendum faustam.

LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

DAMAYANTIA DIXIT:

I, Cèsinia! cognosce, quis ille auriga

1. Sedens in currûs-sede, deformis, brevibus-brachiis.

Adgressa, de salute, beata, suavis-exordii studiosa,

2. Interroges virum illum, ad-rationem, non-spreta.

Hìc mihi magnum dubium: sit ille Nalus rex?

3. Sicutque mentis voluptas cordisque libido

ब्रूयाश्चैनं कथान्ते त्वं पर्णादवचनं यथा ।
प्रतिवाक्यं च सुश्रोणि बुध्येथास्त्वमनिन्दिते ॥४॥
ततः समाहिता गत्वा दूती वाहुकमब्रवीत् ।
दमयंत्यपि कल्याणी प्रासादस्था ह्युपैक्षत ॥५॥

केशिन्युवाच ॥

स्वागतं ते मनुषेन्द्र कुशलं ते ब्रवीम्यहं ।
दमयंत्या वचः साधु निबोध पुरुषर्षभ ॥६॥
कदा वै प्रस्थिता यूयं किमर्थमिह चागताः ।
तत्वं ब्रूहि यथा न्यायं वैदर्भी श्रोतुमिच्छति ॥७॥

वाहुक उवाच ॥

श्रुतः स्वयंवरो राज्ञा कोशल्येन महात्मना ।
द्वितीयो दमयंत्या वै भविता श्व इति द्विजात् ॥८॥
श्रुत्वैतत् प्रस्थितो राजा शतयोजनयायिभिः ।
हयैर्वातजवैर्मुख्यैरहमप्यस्य सारथिः ॥९॥

केशिन्युवाच ॥

अथो योऽसौ तृतीयो वः स कुतः कस्य वा पुनः ।
त्वं च कस्य कथं चेदं त्वयि कर्म्म समाहितं ॥१०॥

वाहुक उवाच ॥

पुण्यश्लोकस्य वै सूतो वार्ष्णेय इति विश्रुतः ।
स नले प्रद्रुते भद्रे भांगासुरिमुपस्थितः ॥११॥
अहमप्यश्वकुशलः सूतत्वे च प्रतिष्ठितः ।
ऋतुपर्णेन सारथ्ये भोजने च वृतः स्वयं ॥१२॥

Dicas etiam ei in conversationis-fine tu Parnàdi-sermo sicut,

4. Responsumque, pulchris-lumbis *prædita*, noscas tu, non-spreta.

Deinde studiosa profecta nuntia Vàhucum allocuta est;

5. Damayantia verò fortunata, in palatio-stans, spectabat.

CÈSINIA DIXIT:

Felix adventus tibi *esto*, hominum-regnator! salve tibi dico ego.

6. Damayantiæ sermonem, bone, cognosce, hominum-princeps:

Quando profecti vos, quamobrem hucque adgressi?

7. Explicationem dic, sicut dignum; Vaidarbhia audire cupit.

VÀHUCUS DIXIT:

Audita conjugis electio a rege Côsalyo (195) magnanimo

8. Secunda Damayantiæ; "erit cras;" sic, e Bràhmano.

Audito hoc, profectus rex centum-*yojana*-euntibus

9. Equis, *ut* ventus-velocibus, præcipuis; ego verò ejus auriga.

CÈSINIA DIXIT:

At qui ille tertius vestrûm, is unde, cujusve etiam?

10. Tuque cujus, quomodoque hoc tibi negotium injunctum?

VÀHUCUS DIXIT:

Punyaslôci auriga, Vàrshnèyus, sic celebratus;

11. Hic, Nalus postquam aufugerat, beata, Bhàngàsurem adgressus.

Ego verò equorum-gnarus, in aurigationeque insignis,

12. A Rituparno ad aurigationem cibumque *parandum* electus ipse.

केशिन्युवाच ॥

अथ जानाति वार्ष्णेयः क्व नु राजा नलो गतः ।
कथं च त्वयि चैतेन कथितं स्यात्तु वाहुक ॥१३॥

वाहुक उवाच ॥

इहैव पुत्रौ निक्षिप्य नलस्याशुभकर्म्मणः ।
गतस्ततो यथाकामं नैष जानाति नैषधं ॥१४॥
न चान्यो पुरुषः कश्चिन्नलं वेत्ति यशस्विनि ।
गूढश्चरति लोके ऽस्मिन् नष्टरूपो महीपतिः ॥१५॥
आत्मैव तु नलं वेत्ति या चास्य तदनन्तरा ।
न हि वै स्वानि लिंगानि नलः शंसति कर्हिचित् ॥१६॥

केशिन्युवाच ॥

यो ऽसावयोध्यां प्रथमं गतवान् ब्राह्मणस्तदा ।
इमानि नारीवाक्यानि कथयानः पुनः पुनः ॥१७॥
क्व नु त्वं कितव च्छित्त्वा वस्त्रार्द्धं प्रस्थितो मम ।
उत्सृज्य विपिने सुप्तामनुरक्तां प्रियां प्रिय ॥१८॥
सा वै यथा समादिष्टा तथास्ते त्वत्प्रतीक्षिणी ।
दह्यमाना दिवारात्रं वस्त्रार्द्धेनाभिसंवृता ॥१९॥
तस्या रुदंत्याः सततं तेन दुःखेन पार्थिव ।
प्रसादं कुरु वै वीर प्रतिवाक्यं वदस्व च ॥२०॥
तस्यास्तत् प्रियमाख्यानं प्रवदस्व महामते ।
तदेव वाक्यं वैदर्भी श्रोतुमिच्छत्यनिन्दिता ॥२१॥

CÈSINIA DIXIT:

At noscit Vàrshnèyus, quòne rex Nalus profectus?
13. Quomodoque tibi etiam ab illo narratum sit, Vàhuce?

VÀHUCUS DIXIT:

Hìc nempe pueris traditis Nali infaustô-facto,
14. Profectus hinc ad-libidinem; non iste scit de Naishadho,
Neque alius homo quispiam de Nalo scit, gloriosa.
15. Occultus peregrinatur in mundo hoc perditâ-formâ terræ-dominus.
Is ipe sanè de Nalo scit quæque ejus eo-non-alia; (196)
16. Non enim sua signa Nalus indicat unquam.

CÈSINIA DIXIT:

Qui ille Ayodhyam primùm profectus Bràhmanus tum,
17. Hæc feminæ-dicta dicens iterum iterum:
" Quòne tu, lusor, abscisso vestis-dimidio, profectus, meo,
18. Relictâ in sylvâ dormiente, deditâ, amatâ, amate?
Illa sanè sicut jussa ita sedet te exspectans,
19. Usta die-nocte, vestis-dimidio induta.
Illi flenti semper, ob hunc dolorem, rex,
20. Benignitatem impertire, heros, responsum dicque."
Illi illam caram loquelam dic, magnanime,
21. Illum nempe sermonem Vaidarbhia audire cupit non-spreta.

एतच्छ्रुत्वा प्रतिवचस्तस्या दत्तं त्वया किल ।
यत् पुरा तत् पुनस्त्वत्तो वैदर्भी श्रोतुमिच्छति ॥२२॥

वृहदश्व उवाच ॥

एवमुक्तस्य केशिन्या नलस्य कुरुनन्दन ।
हृदयं व्यथितं चासीदश्रुपूर्णे च लोचने ॥२३॥
स निगृह्यात्मनो दुःखं दह्यमानो महीपतिः ।
वाष्पसंदिग्धया वाचा पुनरेवेदमब्रवीत् ॥२४॥
वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायंति कुलस्त्रियः ।
आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्ग्गा न संशयः ॥२५॥
रहिता भर्तृभिश्चापि न क्रुध्यंति कदाचन ।
प्राणांश्चारित्रकवचान् धारयंति वरस्त्रियः ॥२६॥
विषमस्थेन मूढेन परिभ्रष्टसुखेन च ।
यत् सा तेन परित्यक्ता तत्र न क्रोद्धुमर्हति ॥२७॥
प्राणयात्रां परिप्रेप्सोः शकुनैर्हृतवाससः ।
आधिभिर्दह्यमानस्य श्यामा न क्रोद्धुमर्हति ॥२८॥
सत्कृतासत्कृता वापि पतिं दृष्ट्वा तथागतं ।
भ्रष्टराज्यं श्रिया हीनं क्षुधितं व्यसनाप्लुतं ॥२९॥
एवं ब्रुवाणस्तद्वाक्यं नलः परमदुःखितः ।
न वाष्पमशकत् सोढुं प्ररुरोदाथ भारत ॥३०॥
ततः सा केशिनी गत्वा दमयंत्यै न्यवेदयत् ।
तत् सर्व्वं कथितं चैव विकारं चैव तस्य तं ॥३१॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० २२ ०॥

Illo audito *(Bràhmani dicto)*, responsum illi datum a te
nempe
22. Quod olim, hoc iterum a te Vaidarbhia audire cupit.

VRIHADASVUS DIXIT.

Sic compellati a Cèsiniâ Nali, Curûs-proles,
23. Cor afflictumque erat, lacrymis-plenique oculi.
Iste, cohibito suo dolore, ustus terræ-dominus,
24. Lacrymis-balbutiente voce iterum nempe hoc dixit:
In miseriam quoque profectæ custodiunt generosæ-feminæ
25. Se per se, bonæ, meritæ-cœlum, non dubium.
Desertæ a conjugibusque etiam non irascuntur unquam,
26. Vitam virtutis-loricâ *instructam* gerunt eximiæ feminæ.
Ærumnoso, stulto, privato-gaudiique,
27. Quòd illa ab illo relicta, idcirco non irasci velit.
Ad vitæ-victum tendenti, ab avibus cujus capta vestis,
28. Sollicitudinibus usto, nigra non irasci velit,
Benè-tractata, non-benè-tractatave, conjugem in videndo sic
adgressum,
29. Privatum regno, felicitate orbatum, famelicum, calamitate-
affectum.—
Sic dicens hunc sermonem Nalus maximè-afflictus,
30. Non lacrymas poterat ferre, flebat, Bhàrate.
Deinde illa Cèsinia, profecta, Damayantiæ memoravit
31. Illud omne dictumque nempe, commotionemque nempe illius
illam.

वृहदश्व उवाच ॥

दमयंती तु तच्छ्रुत्वा भृशं शोकपरायणा ।
शंकमाना नलं तं वै केशिनीमिदमब्रवीत् ॥१॥
गछ केशिनि भूयस्त्वं परीक्षां कुरु वाहुके ।
अब्रुवाणा समीपस्था चरितान्यस्य लक्षय ॥२॥
यदा च किंचित् कुर्य्यात् स कारणं तत्र भाविनि ।
तत्र संचेष्टमानस्य लक्षयंती विचेष्टितं ॥३॥
न चास्य प्रतिबंधेन देयोऽग्निरपि केशिनि ।
याचते न जलं देयं सर्व्वथा त्वरमाणया ॥४॥
एतत् सर्व्वं समीक्ष्य त्वं चरितं मे निवेदय ।
निमित्तं यत् त्वया दृष्टं वाहुके वै त्वमानुषं ॥५॥
यच्चान्यदपि पश्येथास्तच्चाख्येयं त्वया मम ।
दमयंत्यैवमुक्ता सा जगामाथ च केशिनी ॥६॥
निशम्याथ हयज्ञस्य लिंगानि पुनरागमत् ।
सा तत् सर्व्वं यथा वृत्तं दमयंत्यै न्यवेदयत् ॥७॥
निमित्तं यत् तया दृष्टं वाहुके वै त्वमानुषं ।

केशिन्युवाच ॥

दृढं शुच्युपचारोऽसौ न मया मानुषः क्वचित् ।
दृष्टपूर्व्वः श्रुतो वापि दमयंति तथाविधः ॥८॥
ह्रस्वमासाद्य संचारं नासौ विनमते क्वचित् ।
तं तु दृष्ट्वा यथासंगमुत्सर्प्पति यथासुखं ॥९॥

LIBER VICESIMUS TERTIUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Damayantia verò, hoc audito, valdè mœrori-addicta,

1. Opinans Nalum illum, Cèsiniæ hoc dixit:

I, Cèsinia, iterum tu, explorationem fac Vàhuci,

2. Non-loquens prope-stans facta ejus observa;

Quandoque quodpiam faciat is factum, in hoc, egregia,

3. In hoc nitentis observans nisum.

Non vero ei, impeditionis causâ, dandus ignis, Cèsinia,

4. Poscenti non aqua danda omnino a festinante.

Postquam hoc universum observaveris tu, factum mihi memora,

5. Signum quod a te visum in Vàhuco nempe non-humanum; (197)

Quodque aliud videas, hoc etiam dicendum a te mihi.

6. A Damayantia sic compellata illa ivit tum etiam Cèsinia.

Perceptis tum equorum-gnari signis, retro adiit.

7. Ea illud universum sicut factum Damayantiæ memoravit,

Signum quod ab eâ visum in Vàhuco nempe non-humanum.

CÈSINIA DIXIT:

Valdè purum-adiens ille; non a me homo unquam

8. Visus-antè auditusve etiam, Damayantia, talis.

Humilem adgressus introitum non ille inclinat unquam,

9. Eoque viso, secundum-aditum extendit (se introitus) ad-libidinem, (198)

संकटेऽप्यस्य सुमहान् विवरो जायतेऽधिकः ।
ऋतुपर्णस्य चार्थाय भोजनीयमनेकशः ॥१०॥
प्रेषितं तत्र राज्ञा तु मांसं बहु च पाशवं ।
तस्य प्रक्षालणार्थाय कुम्भास्तत्रोपकल्पिताः ॥११॥
ते तेनावेक्षिताः कुम्भाः पूर्णा एवाभवंस्ततः ।
ततः प्रक्षालनं कृत्वा समधिश्रित्य वाहुकः ॥१२॥
तृणमुष्टिं समादाय सवितुस्तं समादधत् ।
अथ प्रज्वलितस्तत्र सहसा हव्यवाहनः ॥१३॥
तदद्भुततमं दृष्ट्वा विस्मिताहमिहागता ।
अन्यच्च तस्मिन् सुमहदाश्चर्य्यं लक्षितं मया ॥१४॥
यदग्निमपि संस्पृश्य नैवासौ दाह्यते शुभे ।
छन्देन चोदकं तस्य वहत्यावर्ज्जितं द्रुतं ॥१५॥
अतीव चान्यत् सुमहदाश्चर्य्यं दृष्टवत्यहं ।
यत् स पुष्पान्युपादाय हस्ताभ्यां ममृदे शनैः ॥१६॥
मृद्यमानानि पाणिभ्यां तेन पुष्पानि तान्यथ ।
भूय एव सुगन्धीनि हृषितानि भवंति हि ।
एतान्यद्भुतलिंगानि दृष्ट्वाहं द्रुतमागता ॥१७॥

वृहदश्व उवाच ॥

दमयंती तु तच्छ्रुत्वा पुण्यश्लोकस्य चेष्टितं ।
अमन्यत नलं प्राप्तं कर्म्म चेष्टाभिसूचितं ॥१८॥
सा शंकमाना भर्त्तारं नलं वाहुकरूपिणं ।
केशिनीं श्लक्ष्णया वाचा रुदती पुनरब्रवीत ॥१९॥

In angusto quoque ejus permagna apertura fit ingens.

10. Rituparnique causâ cibus varius (199)

Missus illuc a rege etiam, caro multaque pecuina;

11. Hujus lavationis-causâ vasa illuc apportata,

Hæc ab illo adspecta vasa plena sanè fiebant tum.

12. Deinde postquam lavationem fecerat *et* disposuerat Vàhucus,

Graminis-manipulo capto, solem versus eum tenuit;

13. Tum flagravit in eo citò ignis.

Hoc mirissimum tuita, obstupefacta ego huc adgressa.

14. Aliudque in eo permagnum miraculum visum a me,

Quòd ignem quoque tangendo non nempe is uritur, fausta;

15. Ad arbitriumque aqua ejus fluit mota celeriter.

Maximèque aliud permagnum miraculum tuita ego,

16. Quòd is flores, postquam ceperat, manibus contrivit gradatim,

Contriti manibus ab eo flores illi tum

Magis nempe benè-odori, arrecti, fiunt.

17. Hæc mira-signa tuita, ego celeriter adgressa.

VRIHADASVUS DIXIT.

Damayantia verò, hoc audito Punyaslòci nisu,

18. Putavit Nalum profectum factumque optato-junctum.

Ea, suspicans conjugem Nalum Vàhuci-formâ *præditum*,

19. Cèsiniæ suavi voce flens rursus dixit:

पुनर्गच्छ प्रमत्तस्य वाहुकस्योपसंस्कृतं ।
महानसाच्छ्रितं मांसं समादायैहि भाविनि ॥२०॥
सा गत्वा वाहुकस्याग्रे तं मांसमपकृष्य च ।
अत्युष्णमेव त्वरिता तत्क्षणात् प्रियकारिणी ॥२१॥
दमयंत्यै ततः प्रादात् केशिनी कुरूनन्दन ।
सोचिता नलसिद्धस्य मांसस्य वहुशः पुरा ॥२२॥
प्राश्य मत्वा नलं सूतं प्राक्रोशङ्घृशदुःखिता ।
वैक्लव्यं परमं गत्वा प्रक्षाल्य च मुखं ततः ॥२३॥
मिथुनं प्रेषयामास केशिन्या सह भारत ।
इन्द्रसेनां सह भ्रात्रा समभिज्ञाय वाहुकः ॥२४॥
अभिद्रुत्य ततो राजा परिष्वज्यांकमानयत् ।
वाहुकस्तु समासाद्य सुतौ सुरसुतोपमौ ॥२५॥
भृशं दुःखपरीतात्मा सुस्वरं प्ररुरोद ह ।
नैषधो दर्शयित्वा तु विकारमसकृत् तदा ॥२६॥
उत्सृज्य सहसा पुत्रौ केशिनीमिदमब्रवीत् ॥२७॥
इदं सुसदृशं भद्रे मिथुनं मम पुत्रयोः ।
अतो दृष्ट्वैव सहसा वाष्पमुत्सृष्टवानहं ॥२८॥
वहुशः संपतंतीं त्वां जनः शंकेत दोषतः ।
वयं च देशातिथयो गच्छ भद्रे यथासुखं ॥२९॥
॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० २३ ०॥

Rursus i, amentis Vàhuci paratam

20. E culinâ coctam carnem postquam sumseris, veni, egregia.

Illa postquam profecta erat Vàhucum prope, (199*) illam carnem detraxeratque,

21. Percalidam quoque festinans eodem-momento, gratum-faciens,

Damayantiæ tum dedit Cèsinia, Curûs-proles.

22. Illa, experta a Nalo-paratam carnem sæpe antè,

Postquam ederat, putans Nalum aurigam, clamavit valdè-afflicta.

23. Commotionem magnam adgressa, ablutoque ore tum,

Par *liberorum* misit cum Cèsiniâ, Bhàrate.

24. Indrasènam cum fratre postquam cognoverat Vàhucus,

Qui accurrerat tum rex, amplexus, sinui admovit.

25. Vàhucusque postquam accesserat ad liberos Deorum-liberis-similes,

Valdè dolore-affecto-animo perclarè flevit.

26. Naishadhus, postquam videri siverat verò commotionem frequenter tum,

27. Relictis citò liberis, Cèsiniæ hoc dixit:

Hoc per simile, beata, par meis duobus liberis,

28. Ideo, tuitus nempe subitò, lacrymas emisi ego.

Sæpe congredientem te homines suspiciant vitii,

29. Nos verò terræ-hospites; i, beata, ad-libidinem.

वृहदश्व उवाच ॥

सर्व्वं विकारं दृष्ट्वा तु पुण्यश्लोकस्य धीमतः ।
आगत्य केशिनी क्षिप्रं दमयंत्यै न्यवेदयत् ॥१॥
दमयंती ततो भूयः प्रेषयामास केशिनीं ।
मातुः सकाशं दुःखार्त्ता नलदर्शनकांक्षया ॥२॥
परीक्षितो मे वहुशो वाहुको नलशंकया ।
रूपे मे संशयस्त्वेकः स्वयमिच्छामि वेदितुं ॥३॥
स वा प्रवेश्यतां मातर्मां वानुज्ञातुमर्हसि ।
विदितं वाथ वाज्ञातं पितुर्मे संविधीयतां ॥४॥
एवमुक्ता तु वैदर्भ्या सा देवी भीममब्रवीत् ।
दुहितुस्तमभिप्रायमन्वजानत् स पार्थिवः ॥५॥
सा वै पित्राभ्यनुज्ञाता मात्रा च भरतर्षभ ।
नलं प्रवेशयामास यत्र तस्याः प्रतिश्रयः ॥६॥
तां स्म दृष्ट्वैव सहसा दमयंती नलो नृपः ।
आविष्टः शोकदुःखाभ्यां बभूवाश्रुपरिप्लुतः ॥७॥
तं तु दृष्ट्वा तथायुक्तं दमयंती नलं तदा ।
तीव्रशोकसमाविष्टा बभूव वरवर्णिनी ॥८॥
ततः काषायवसना जटिला मलपंकिनी ।
दमयंती महाराज वाहुकं वाक्यमब्रवीत् ॥९॥
पूर्व्वं दृष्टस्त्वया कश्चिद्धर्म्मज्ञो नाम वाहुक ।
सुप्तामुत्सृज्य विपिने गतो यः पुरुषः स्त्रियं ॥१०॥

LIBER VICESIMUS QUARTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Totam commotionem tuita verò Punyaslòci sapientis,
1. Adgressa Cèsinia citò Damayantiæ memoravit.

Damayantia tum rursus misit Cèsiniam,
2. In matris propinquitam, dolore-afflicta, Nali visûs-cupiditate:

" Exploratus mihi multùm Vàhucus Nali-suspicione,
3. In formâ mihi dubium verò unum; ipsa cupio noscere.

Ille aut intrato, mater, aut me dimittere velis;
4. Aut notum aut ignotum patris mei decernitor."

Sic compellataque a Vaidarbhiâ illa regina Bhìmo dixit
5. Filiæ illud consilium; permisit hic rex.

Illa a patre veniam adepta a matreque, Bharatorum-princeps,
6. Nalum intrare fecit ubi sua habitatio.

Eam tuitus sic, subitò, Damayantiam Nalus rex,
7. Captus mœrore-dolore, erat lacrymis-circumfusus.

Eumque tuita sic adjunctum Damayantia Nalum tum,
8. Acri-mœrore-capta erat nobilis.

Deinde rubrâ-veste *induta*, implicatis-comis, luto-cœno obducta,
9. Damayantia, magne-rex, Vàhuco sermonem dixit:

Antè-visus a te quispiam officiorum-gnarus nempe, Vàhuce,
10. Dormiente relictâ in sylvâ profectus qui vir feminâ?

अनागसं प्रियां भार्य्यां विजने श्रममोहितां ।
अपहाय तु को गच्छेत् पुण्यश्लोकमृते नलं ॥११॥
किन्नु तस्य मया बाल्यादपराद्धं महीपतेः ।
यो मामुत्सृज्य विपिने गतवान् निद्रया हृतां ॥१२॥
साक्षाद्देवानपहाय वृतो यः स मया पुरा ।
अनुव्रतां साभिकामां पुत्रिणीं त्यक्तवान् कथं ॥१३॥
अग्नौ पाणिं गृहीत्वा च देवानामग्रतस्तथा ।
भविष्यामीति सत्यं तु प्रतिश्रुत्य क्व तद्गतं ॥१४॥
दमयंत्या ब्रुवंत्यास्तु सर्व्वमेतदरिंदम ।
शोकजं वारि नेत्राभ्यामसुखं प्रास्रवद्बहु ॥१५॥
अतीव कृष्णताराभ्यां रक्तान्ताभ्यां जलं तु तत् ।
परिस्रवं नलो दृष्ट्वा शोकार्त्तामिदमब्रवीत् ॥१६॥
मम राज्यं प्रणष्टं यन्नाहं तत् कृतवान् स्वयं ।
कलिना तत् कृतं भीरु यच्च त्वामहमत्यजं ॥१७॥
यत् त्वया धर्म्मकृच्छ्रे तु शापेनाभिहतः पुरा ।
वनस्थया दुःखितया शोचंत्या मां दिवानिशं ॥१८॥
स मच्छरीरे त्वच्छापाद्दह्यमानोऽवसत् कलिः ।
त्वच्छापदग्धः सततं सोऽग्नावग्निरिवाहितः ॥१९॥
मम च व्यवसायेन तपसा चैव निर्जितः ।
दुःखस्यान्तेन च नेन भवितव्यं हि नौ शुभे ॥२०॥
विमुच्य मां गतः पापः ततोऽहमिह चागतः ।
त्वदर्थं विपुलश्रोणि न हि मेऽन्यत् प्रयोजनं ॥२१॥

Expertem-peccatorum, caram uxorem, in deserto, lassitudine-oppressam,
11. Relinquens verò quis eat Punyaslòcum præter Nalum ?
Quæne hujus per me ab infantiâ offensio terræ-domini,
12. Quòd (200) me relictâ in sylvâ profectus somno captâ ?
In conspectu, Diis relictis, electus qui ille a me olim,
13. Deditam, amantem, liberos habentem, reliquit quomodo ?
Super igne manu prehensâque, (201) Diis coram ita,
14. "Sustentabo," sic, "verum" etiam pollicitus, quò hoc profectum ?—
Damayantiæ dicentis verò universum hoc, hostis-domitor,
15. Mœrore-natus humor ex oculis dolorosus fluebat multus.
E maximè nigris, (201*) rubris-angulis *oculis*, humoremque hunc
16. Fluentem Nalus tuitus, mœrore-afflictæ hoc dixit :
Meum regnum perditum quòd, non ego hoc feci ipse ;
17. A Cale hoc factum, timida, quòdque te ego deserui :
Quamobrem a te, in virtutis-difficultate, etiam exsecratione ictus antè,
18. In sylvâ-stante, afflictâ, dolente de me die-nocte.
Ille in meo corpore tuâ exsecratione ustus habitavit Calis,
19. Tuâ exsecratione ustus semper ille, igni ignis veluti adhibitus ;
Meâque quoque operâ devotioneque etiam victus.
20. Doloris ob finemque hunc existendum nobis, fausta.
Solutò me, profectus pravus ; tum ego huc quoque adgressus,
21. Tui causâ, gracilibus-lumbis *prœdita*, non enim mihi aliud negotium.

कथं तु नारी भर्त्तारमनुरक्तमनुव्रतं ।
उत्सृज्य वरयेदन्यं यथा त्वं भीरु कर्हिचित् ॥२२॥
दूताश्चरंति पृथिवीं कृत्स्नां नृपतिशासनात् ।
भैमी किल स्म भर्त्तारं द्वितीयं वरयिष्यति ॥२३॥
स्वैरवृत्ता यथाकाममनुरूपमिवात्मनः ।
श्रुत्वैव चैतत् त्वरितो भंगासुरिरुपस्थितः ॥२४॥
दमयंती तु तच्छ्रुत्वा नलस्य परिदेवितं ।
प्रांजलिर्वेपमाणा च भीता च नलमब्रवीत् ॥२५॥
न मामर्हसि कल्याण दोषेन परिशंकितुं ।
मया हि देवानुत्सृज्य वृतस्त्वं निषधाधिप ॥२६॥
तवाधिगमणार्थं तु सर्व्वतो ब्राह्मणा गताः ।
वाक्यानि मम गाथाभिर्गायमाना दिशो दश ॥२७॥
ततस्त्वां ब्राह्मणो विद्वान् पर्णादो नाम पार्थिव ।
अभ्यगछत् कोशलायामृतुपर्णनिवेशने ॥२८॥
तेन वाक्ये कृते सम्यक् प्रतिवाक्ये तथाहृते ।
उपायोऽयं मया दृष्टो नैषधानयने तव ॥२९॥
त्वामृते न हि लोकेऽन्य एकाह्ना पृथिवीपते ।
समर्थो योजनशतं गंतुमश्वैर्नराधिप ॥३०॥
स्पृशेयं तेन सत्येन पादावेतौ महीपते ।
यथा नासत्कृतं किंचिन्मनसापि चराम्यहं ॥३१॥
अयं चरति लोकेऽस्मिन् भूतसाक्षी सदागतिः ।
एष मे मुंचतु प्राणान् यदि पापं चराम्यहं ॥३२॥

Quomodo verò femina, conjugem deditum, devotum

22. Relinquens, eligat alium, sicut tu, timida, unquam?

Nuntii peragrant terram totam regis-jussu,

23. "Bhaimia sanè conjugem secundum eliget,

Libero facto, ad-libidinem, secundum-formam sibi." (201**)

24. Audito etiamque hoc, festinans Bhàngàsuris adgressus.—

Damayantia verò, hoc audito Nali questu,

25. Cum conjunctis manibus, tremensque, timidaque, Nalo dixit:

Non me velis tu, fortunate, vitii suspicere;

26. A me enim, Diis relictis, electus tu, Nishadhorum-regnator.

Tui aditûs-causâ nempe quoquoversus Bràhmani profecti,

27. Dicta mea ad modulos canentes per plagas decem.

Deinde te Bràhmanus sapiens, Parnàdus nomine, rex,

28. Adiit Cosalæ, (202) in Rituparni domo.

Ab illo sermone facto omnino, responso sic accepto,

29. Dolus hic a me visus, Naishadhe, ad adducendum te.

Te præter non enim in mundo alius uno-die, terræ-domine,

30. Capax *yojana* centum eundi equis, hominum-regnator.

Tangam per hanc veritatem pedes hos, terræ-domine,

31. Sicut non malum quodpiam mente quoque committo ego.

Hic vadit in mundo hoc entium testis Ventus,

32. Iste meam solvito vitam, si peccatum committo ego.

तथा चरति तिग्मांशुःपरेण भुवनं सदा ।
स मुंचतु मम प्राणान् यदि पापं चराम्यहं ॥३३॥
चन्द्रमाः सर्व्वभूतानामन्तश्चरति साक्षिवत् ।
स मुंचतु मम प्राणान् यदि पापं चराम्यहं ॥३४॥
एते देवास्त्रयः कृत्स्नं त्रैलोक्यं धारयंति वै ।
विब्रुवंतु यथासत्यमेतद्देवास्त्यजंतु मां ॥३५॥
एवमुक्तस्तया वायुरन्तरिक्षादभाषत ।
नैषा कृतवती पापं नल सत्यं ब्रवीमि ते ॥३६॥
राजन् शीलनिधिः स्फीतो दमयंत्याः सुरक्षितः ।
साक्षिणो रक्षिणश्चास्याः वयं त्रीन् परिवत्सरान् ॥३७॥
उपायो विहितश्चायं त्वदर्थमतुलोऽनया ।
न ह्येकाह्ना शतं गंता त्वामृतेऽन्यः पुमानिह ॥३८॥
उपपन्ना त्वया भैमी त्वं च भैम्या महीपते ।
नात्र शंका त्वया कार्य्या संगच्छ सह भार्य्यया ॥३९॥
तथा ब्रुवति वायौ तु पुष्पवृष्टिः पपात ह ।
देवदुन्दुभयो नेदुर्ववौ च पवनः शिवः ॥४०॥
तदद्भुततमं दृष्ट्वा नलो राजाथ भारत ।
दमयंत्यां विशंकां तां व्यपाकर्षदरिंदम ॥४१॥
ततस्तद्वस्त्रमरजः प्रावृणोद्वसुधाधिपः ।
संस्मृत्य नागराजं तं ततो लेभे स्वकं वपुः ॥४२॥
स्वरूपिणं तु भर्त्तारं दृष्ट्वा भीमसुता तदा ।
प्राक्रोशदुच्चैरालिंग्य पुण्यश्लोकमनिन्दिता ॥४३॥

Ita vadit Sol super aquâ semper, (203)

33. Iste solvito meam vitam, si peccatum committo ego.

Luna omnium-entium in medio (204) vadit testis-instar;

34. Ista solvito meam vitam, si peccatum committo ego.

Hi Dii tres totos tres mundos sustinent verè;

35. Dicunto ad-veritatem hoc Dii, relinquunto me.—

Sic compellatus ab eâ Ventus, ex aere dixit:

36. Non hæc fecit peccatum, Nale, veritatem dico tibi.

Rex, virtutis-thesaurus tumidus Damayantiæ bene-custoditus;

37. Testes custodesque ejus nos tres annos.

Dolus constitutusque hic tui causâ expers-paris ab eâ;

38. Non enim uno-die centum (*yojana*) ibit te præter alius vir hìc.

Adita a te Bhaimia, tuque a Bhaimiâ, terræ-domine,

39. Non in hoc dubium a te faciendum, congredere cum uxore.—

Sic loquente Vento verò florum-pluvia cadebat,

40. Deorum tympana sonabant, flabatque zephyrus secundus.

Hoc mirissimum tuitus, Nalus rex tum, Bhàrate,

41. De Damayantiâ suspicionem illam detraxit hostis-domitor.

Deinde illam vestem expertem-pulveris induit terræ-regnator,

42. Recordatus serpentum-regem illum, deinde nactus est suam speciem.

Suâ-formâ præditumque conjugem tuita Bhìmi-filia tum,

43. Clamavit clarè, amplectens Punyaslòcum, non-spreta.

भैमीमपि नलो राजा भ्राजमानो यथा पुरा ।
सस्वजे स्वसुतौ चापि यथावत् प्रत्यनन्दत ॥४४॥
ततः स्वोरसि विन्यस्य वक्त्रं तस्य शुभानना ।
परीता तेन दुःखेन निशश्वासायतेक्षणा ॥४५॥
तथैव मलदिग्धांगी परिष्वज्य शुचिस्मितां ।
सुचिरं पुरुषव्याघ्रस्तस्थौ शोकपरिप्लुतः ॥४६॥
ततः सर्व्वं यथा वृत्तं दमयंत्या नलस्य च ।
भीमायाकथयत् प्रीत्या वैदर्भ्या जननी नृप ॥४७॥
ततोऽब्रवीत् महाराजः कृतशौचमहं नलं ।
दमयंत्या सहोपेतं कल्यं द्रष्टा सुखोषितं ॥४८॥

वृहदश्व उवाच ॥

ततस्तौ सहितौ रात्रिं कथयंतौ पुरातनं ।
वने विचरितं सर्व्वमूषतुर्मुदितौ नृप ॥४९॥
गृहे भीमस्य नृपतेः परस्परसुखैषिणौ ।
वसेतां हृष्टसंकल्पौ वैदर्भी च नलश्च ह ॥५०॥
स चतुर्थे ततो वर्षे संगम्य सह भार्य्यया ।
सर्व्वकामैः सुसिद्धार्थो लब्धवान् परमां मुदं ॥५१॥
दमयंत्यपि भर्त्तारमासाद्याप्यायिता भृशं ।
अर्द्धसंजातसस्येव तोयं प्राप्य वसुन्धरा ॥५२॥
सैवं समेत्य व्यपनीय तन्द्रां शान्तज्वरा हर्षविवृद्धसत्वा ।
रराज भैमी समवाप्तकामा शीतांशुना रात्रिरिवोदितेन ॥५३॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० २४ ०॥

Bhaimiam quoque Nalus rex, splendens sicut antè,
44. Amplexus est, suis-liberisque etiam congruè blanditus est.
Deinde, suo-pectori postquam admoverat os illius pulchro-vultu *prædita*,
45. Affecta illo dolore suspiravit longis-oculis *prædita*.
Ita quoque luto-oblitam (204*) amplexus sereno-risu *præditam*,
46. Perdiu hominum-princeps stabat mœrore-affectus.
Deinde universum sicut factum Damayantiæ Nalique
47. Bhìmo narravit cum gaudio Vaidarbhiæ-genitrix, regnator.
Deinde dixit magnus-rex, splendidum (205) Nalum
48. Cum Damayantiâ adgressum manè tuitus, qui benè-pernoctaverat, *eum* (206)

VRIHADASVUS DIXIT.

Deinde ambo simul noctem, narrantes pristinam
49. In sylvâ-errationem totam, traduxerunt læti, rex.
In domo Bhìmi hominum-domini, alter-alterius-voluptatem-cupientes,
50. Habitant lætâ-mente Vaidarbhiaque Nalusque.
Is quarto ab illo *tempore* (207) anno, congressus cum uxore,
51. Omnibus-optatis benè-instructus, (208) nactus (*est*) eximium gaudium.
Damayantia quoque, conjugem adgressa, crescens facta valdè,
52. Semi-natis-fructibus veluti aquam nacta terra.
Ea nempe congressa (cum conjuge), depositâ lassitudine, sedatâ-difficultate, gaudio-amplificato-spiritu *prædita*,
53. Splendebat Bhaimia impetratis-optatis, lunâ nox veluti ortâ.

वृहदश्व उवाच ॥

अथ तां व्युषितो रात्रिं नलो राजा स्वलंकृतः ।
वैदर्भ्या सहितः काले ददर्श वसुधाधिपं ॥१॥
ततोऽभिवादयामास प्रयतः श्वशुरं नलः ।
ततोऽनु दमयंती च ववन्दे पितरं शुभा ॥२॥
तं भीमः प्रतिजग्राह पुत्रवत् परया मुदा ।
यथार्हं पूजयित्वा च समाश्वासयत प्रभुः ॥३॥
नलेन सहितां तत्र दमयंतीं पतिव्रतां ।
तामर्हणां नलो राजा प्रतिगृह्य यथाविधि ॥४॥
परिचर्य्यां स्वकां तस्मै यथावत् प्रत्यवेदयत् ।
ततो बभूव नगरे सुमहान् हर्षजः स्वनः ॥५॥
जनस्य संप्रहृष्टस्य नलं दृष्ट्वा तथागतं ।
अशोभयंत नगरं पताकाध्वजमालिनं ॥६॥
सिक्ता सुमृष्टपुष्पाढ्याः राजमार्ग्गा स्वलंकृताः ।
द्वारि द्वारि च पौराणां पुष्पभंगः प्रकल्पितः ॥७॥
अर्च्चितानि च सर्व्वाणि देवतायतनानि च ।
ऋतुपर्णोऽपि शुश्राव वाहुकच्छद्मिनं नलं ॥८॥
दमयंत्या समायुक्तं जहृषे च नराधिपः ।
तमानाय्य नलो राजा क्षमयामास पार्थिवं ॥९॥
स च तं क्षमयामास हेतुभिर्बुद्धिसंमितः ।
स सत्कृतो महीपालो नैषधं विस्मिताननः ।
उवाच वाक्यं तत्वज्ञो नैषधं वदतां वरः ॥१०॥

LIBER VICESIMUS QUINTUS.

VRIHADASVUS DIXIT:

Tum, illâ traductâ nocte, Nalus rex benè-ornatus

1. Cum Vaidarbhiâ simul, tempore, vidit terræ-regnatorem.

Deinde salutavit purus socerum Nalus,

2. Post eum (209) Damayantia quoque salutavit patrem fausta.

Illum Bhìmus excepit filii-instar eximio cum gaudio;

3. Sicut dignum postquam honoraveratque (*eum*), consolatus est præcellens

A Nalo comitatam ibi Damayantiam conjugi-devotam.

4. Illum honorem Nalus rex postquam acceperat ad-normam,

Servitudinem suam illi congruè declaravit.

5. Tum erat in urbe permagnus gaudio-natus sonitus

Hominum lætorum, Nalo viso sic adgresso.

6. Ornabant urbem vexillis-*et* sertis instructam, (210)

Irrigatæ, benè-purgatæ-floribus *instructæ* (211) regiæ viæ benè-ornatæ;

7. Ad portam ad portamquè (212) civium florum-contritio facta, (212*)

Honorataque omnia Deorum-altaria etiam.

8. Rituparnus quoque audivit de Vàhuci-specie-induto Nalo

Damayantiæ adjuncto, gavisusque est hominum-regnator.

9. Apud hunc, adducto, Nalus rex excusavit *se*, principem.

Hicque apud eum excusavit *se* rationibus intellectu-præditus.

Hic hospitio exceptus terræ-custos Naishadho obstupefacto-vultu (is)

10. Dixit sermonem, scientiæ-gnarus Naishadho, facundorum decus:

दिष्ट्या समेतो दारैः स्वैर्भवानित्यभ्यनन्दत ।
कच्चित् तु नापराधं ते कृतवानस्मि नैषध ।
अज्ञातवासं वसतो मद्गृहे वसुधाधिप ॥११॥
यदि वा बुद्धिपूर्व्वाणि यद्यबुद्ध्यापि कानिचित् ।
मया कृतान्यकार्य्याणि तानि त्वं क्षंतुमर्हसि ॥१२॥

नल उवाच ॥

न मे ऽपराधं कृतवांस्त्वं स्वल्पमपि पार्थिव ।
कृते ऽपि च न मे कोपः क्षंतव्यं हि मया तव ॥१३॥
पूर्व्वं ह्यपि सखा मे ऽसि संबन्धी च जनाधिप ॥१४॥
अत ऊर्द्ध्वं तु भूयस्त्वं प्रीतिमाहर्तुमर्हसि ।
सर्व्वकामैः सुविहितैः सुखमस्म्युषितस्त्वयि ॥१५॥
न तथा स्वगृहे राजन् यथा तव गृहे सदा ।
इदं चैव हयज्ञानं त्वदीयं मयि तिष्ठति ॥१६॥
तदुपाकर्तुमिच्छामि मन्यसे यदि पार्थिव ।
एवमुक्त्वा ददौ विद्यामृतुपर्णाय नैषधः ॥१७॥
स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ।
गृहीत्वा चाश्वहृदयं राजन् भांगासुरिर्नृपः ॥१८॥
निषधाधिपतेश्चापि दत्वाक्षहृदयं नृपः ।
सूतमन्यमुपादाय ययौ स्वपुरमेव ह ॥१९॥
ऋतुपर्णे गते राजन् नलो राजा विशांपते ।
नगरे कुंडिने कालं नातिदीर्घमिवावसत् ॥२०॥

॥०॥ इति नलोपाख्याने ॥० २५ ०॥

Macte! congressus cum uxore tuâ tu; sic gratulatus est;
An non offensionem tibi feci, Naishadhe?

11. Incognitâ-habitatione (213) habitanti in meâ domo, terræ-regnator,
Si, consilio-præcedente, si sine-consilio etiam quæpiam
12. A me facta non-facienda, hæc tu condonare velis.

NALUS DIXIT:

Non mihi offensionem fecisti tu, perparvam quoque, rex;
13. Factâ etiamque, non mihi ira; condonandum enim a me tibi.
14. Antè quoque amicus meus eras (214) propinquusque, hominum-regnator;
Ab hoc *tempore* in posterum quoque rursus tu gaudium afferre velis.
15. Cum omnibus-optatis benè-constitutis jucundè sum moratus apud te.
Non sic in propriâ-domo, rex, sicut in tuâ domo semper.
16. Hæcque sanè equorum-scientia tua in me stat,
Eam dare (215) volo, si putas, rex.
17. Sic fatus, dedit scientiam Rituparno Naishadhus,
Illeque eam accepit cum normam-tuito facto.
18. Postquam acceperatque, rex, equorum-scientiam Bhangâsuris regnator,
Nishadhorum-regnatorique postquam dederat talorum-scientiam rex,
19. Aurigâ alio assumpto, ivit in suam-urbem quoque.
Rituparno profecto, rex, Nalus rex, agricolarum-domino,
20. In urbe Cundini tempus non valdè-longum habitavit.

बृहदश्व उवाच ॥

स मासमुष्य कौन्तेय भीममामंत्र्य नैषधः ।
पुरादल्पपरीवारो जगाम निषधान् प्रति ॥१॥
रथेनैकेन शुभ्रेन दन्तिभिः परिषोडशैः ।
पंचाशद्भिर्हयैश्चैव षट् शतैश्च पदातिभिः ॥२॥
स कंपयन्निव महीं त्वरमाणो महीपतिः ।
प्रविवेश सुसंरब्धस्तरसैव महामनाः ॥३॥
ततः पुष्करमासाद्य वीरसेनसुतो नलः ।
उवाच दिव्याव पुनर्बहु वित्तं मयार्ज्जितं ॥४॥
दमयंती च यच्चान्यन्मम किंचन विद्यते ।
एष वै मम संन्यासस्तव राज्यं तु पुष्कर ॥५॥
पुनर्प्रवर्त्ततां द्यूतमिति मे निश्चिता मतिः ।
पणेनैकेन भद्रं ते प्राणयोश्च पणावहे ॥६॥
जित्वा परस्वमाहृत्य राज्यं वा यदिवा वसु ।
प्रतिपाणः प्रदातव्यः परमो धर्म्म उच्यते ॥७॥
न चेद्वांछसि त्वं द्यूतं युद्धद्यूतं प्रवर्त्ततां ।
द्वैरथेनास्तु वै शांतिस्तव वा मम वा नृप ॥८॥
वंशभोज्यमिदं राज्यमर्थितव्यं यथातथा ।
येन केनाप्युपायेन वृद्धानामिति शासनं ॥९॥
द्वयोरेकतरे बुद्धिः क्रियतामद्य पुष्कर ।
कैतवेनाक्षवत्यां वा युद्धे वा नाम्यतां धनुः ॥१०॥

LIBER VICESIMUS SEXTUS.

VRIHADASVUS DIXIT.

Ille mensem moratus, Cauntêye, Bhìmo salutato, Naishadhus

1. Ex urbe *cum* paucis-famulis ivit Nishadhos versùs.
Cum curru uno splendido, cum elephantis sedecim,
2. Cum quinquaginta equisque etiam, sexies centumque equis.
Iste, tremere faciens quasi terram, festinans terræ-dominus
3. Intravit benè-lætus cum celeritate quoque magnanimus.
Deinde, Pushcarum adgressus, Vìrasèni-filius Nalus
4. Dixit: Ludamus iterum; multæ divitiæ a me acquisitæ.
Damayantiaque quodque aliud mihi ullum noscitur,
5. Id meum pignus, tuum regnum verò, Pushcare.
Iterum versator ludus; sic meum certum consilium;
6. Pignore uno, salus tibi, de vitisque ludimus. (216)
Vincendo aliûs-proprio capto, aut regno aut gazâ,
7. Contra-ludus dandus eximium officium appellatur.
Nisi cupis tu ludum, pugnæ-ludus versator.
8. Singulari certamine sit placatio aut tuä aut mea, rex.
Hereditarium hoc regnum petendum quoquo modo,
9. Quâcunque etiam viâ; senum sic dictum.
Duorum in altero consilium fito hodie, Pushcare,
10. Lusu in talorum-ludove, in pugnâve tenditor arcus.—

नैषधेनैवमुक्तस्तु पुष्करः प्रहसन्निव ।
ध्रुवमात्मजयं मत्वा प्रत्याह पृथिवीपतिं ॥११॥
दिष्ट्या त्वयार्ज्जितं वित्तं प्रतिपाणाय नैषध ।
दिष्ट्या च दुष्करं कर्म्म दमयंत्याः क्षयं गतं ॥१२॥
दिष्ट्या च ध्रियसे राजन् सदारोऽद्य महाभुज ।
धनेनानेन वै भैमी जितेन समलंकृता ॥१३॥
मामुपस्थास्यति व्यक्तं दिवि शक्रमिवाप्सराः ।
नित्यशो हि स्मरामि त्वां प्रतीक्षेऽपि च नैषध ॥१४॥
देवनेन मम प्रीतिर्न्न भवत्यसुहृद्गणैः ।
जित्वा त्वद्य वरारोहां दमयंतीमनिन्दितां ॥१५॥
कृतकृत्यो भविष्यामि सा हि मे नित्यशो हृदि ।
श्रुत्वा तु तस्य ता वाचो वह्वबद्धप्रलापिनः ॥१६॥
इयेष स शिरश्छेतुं खड्गेन कुपितो नलः ।
स्मयन् तु रोषताम्राक्षस्तमुवाच ततो नलः ॥१७॥
पणावः किं व्याहरसे जितो न व्याहरिष्यसि ।
ततः प्रावर्त्तत द्यूतं पुष्करस्य नलस्य च ॥१८॥
एकपाणेन वीरेन नलेन स पराजितः ।
स रत्नकोषनिचयैः पाणेन पणितोऽपि च ॥१९॥
जित्वा च पुष्करं राजा प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
मम सर्व्वमिदं राज्यमव्यग्रं हतकण्टकं ॥२०॥
वैदर्भी न त्वया शक्या राजापसद वीक्षितुं ।
तस्यास्त्वं सपरीवारो मूढ दासत्वमागतः ॥२१॥

A Naishadho sic compellatus verò Pushcarus ridens quasi,

11. Certam suam victoriam putans, respondit terræ-domino.

Felicitas! a te acquisitæ divitiæ ad contra-ludum, Naishadhe;

12. Felicitasque! difficile-factu factum Damayantiæ ad occasum profectum;

Felicitasque! constas, rex, cum-uxore hodie, magnis-brachiis *prœdite.*

13. Divitiis his sanè Bhaimia lucrifactis ornata

Mihi adstabit certè, in cœlo Sacro veluti Apsaras. (216*)

14. Semper enim recordor te, exspecto etiamque, Naïshadhe;

Ludo mihi gaudium non est cum non-amicorum-turbis.

15. Lucrifactâ verò hodie venustâ (217) Damayantiâ non-spretâ,

Contentus ero; ea enim mihi semper in corde.—

16. Auditis verò ejus his vocibus multum-*et* insanum-garrientis,

Voluit ille caput scindere ense iratus Nalus;

17. Subridensque irâ-rubris-oculis illi dixit tum Nalus:

Ludimus; quid loqueris? victus non loquèris.—

18. Deinde versabatur ludus Pushcari Nalique;

Uno-ludo ab heroe Nalo ille victus,

19. Cum gemmarum-auri-acervis ludo lucrifactus etiamque.

Victoque Pushcaro, rex ridens hoc dixit.

20. Meum totum hoc regnum, imperturbatum, occisis-hostibus.

Vaidarbhia non a te potest, regis-serve, spectari;

21. Ejus tu cum-famulis, stulte, ad servitudinem adgressus.

न त्वया तत् कृतं कर्म्म येनाहं विजितो पुरा ।
कलिना तत् कृतं कर्म्म त्वं तु मूढ न बुध्यसे ॥२२॥
नाहं परकृतं कोपं त्वय्याधास्ये कथंचन ।
यथासुखं वै जीव त्वं प्राणानवसृजामि ते ॥२३॥
तथैव सर्व्वं संभारं स्वमंशं वितरामि ते ।
तथैव च मम प्रीतिस्त्वयि वीर न संशयः ॥२४॥
सौहार्द्दं चैव मे त्वत्तो न कदाचित् प्रहास्यति ।
पुष्कर त्वं हि मे भ्राता संजीव शरदः शतं ॥२५॥
एवं नलः सांत्वयित्वा भ्रातरं सत्यविक्रमः ।
स्वपुरं प्रेषयामास परिष्वज्य पुनः पुनः ॥२६॥
सांत्वितो नैषधेनैवं पुष्करो प्रत्युवाच ह ।
पुण्यश्लोकं तदा राजन्नभिवाद्य कृतांजलिः ॥२७॥
कीर्त्तिरस्तु तवाक्षय्या जीव वर्षायुतं सुखी ।
यो मे वितरसि प्राणानधिष्ठानं च पार्थिव ॥२८॥
स तथा सत्कृतो राज्ञा मासमुष्य ततो नृपः ।
प्रययौ स्वपुरं हृष्टः पुष्करः स्वजनान्वितः ॥२९॥
महत्या सेनया सार्द्धं विनीतैः परिचारकैः ।
भ्राजमान इवादित्यो वपुषा भरतर्षभ ॥३०॥
प्रस्थाप्य पुष्करं राजा वित्तवंतमनामयं ।
प्रविवेश पुरं श्रीमानत्यर्थमुपशोभितं ॥३१॥
प्रविश्य सांत्वयामास पौरान् स निषधाधिपः ।
पौरजानपदाश्चापि संप्रहृष्टतनूरुहाः ॥३२॥

Non a te illud perfectum factum, quo ego victus antè,
22. A Cale illud perfectum factum, tu verò, stulte, non noscis.
Non ego ab alio-factum crimen tibi attribuam ullo modo.
23. Ad-libidinem vive tu, vitam remitto tibi;
Ita quoque omnes facultates, propriam tuam partem, condono tibi.
24. Sic etiamque voluptas mea in te, heros, non dubium,
Amicitiaque etiam mea a te non unquam discedet.
25. Pushcare, tu enim meus frater, vive annos centum.—
Sic Nalus consolatus fratrem verâ-vi *prœditus*,
26. In suam-urbem misit, amplexus iterum iterum.
Consolatione affectus a Naishadho sic, Pushcarus respondit
27. Punyaslòco tum, rex, postquam salutaverat, cum conjunctis manibus:
Gloria sit tibi incorruptibilis, vive annos-infinitos (218) lætus,
28. Qui mihi condonas vitam oppidumque, rex.
Ille sic hospitio affectus mensem postquam habitavarat, tum rex
29. Ivit in suam-urbem lætus Pushcarus, familiâ-sequente,
Magno cum exercitu simul, cum demissis servis,
30. Splendentis instar solis, (219) corpore, Bharatorum-princeps.
Postquam dimiserat Pushcarum rex, opulentum, incolumem,
31. Intravit urbem felix supra-modum ornatam.
Postquam intraverat, consolatus est cives ille Nishadhorum-regnator.
32. Cives-rusticique etiam arrectis-pilis (*gaudio*)

ऊचुः प्रांजलयः सर्व्वे सामात्यप्रमुखा जनाः ।
अद्य स्म निर्वृता राजन् पुरे जनपदेऽपि च ।
उपासितुं पुनः प्राप्ता देवा इव शतक्रतुं ॥३३॥
प्रशान्ते पुष्करे हृष्टे संप्रवृत्ते महोत्सवे ।
महत्या सेनया राजा दमयंतीमुपानयत् ॥३४॥
दमयंतीमपि पिता सत्कृत्य परवीरहा ।
प्रास्थापयदमेयात्मा भीमो भीमपराक्रमः ॥३५॥
आगतायां तु वैदर्भ्यां सपुत्रायां नलो नृपः ।
वर्त्तयामास मुदितो देवराडिव नन्दने ॥३६॥
ततः प्रकाशतां यातो जंबुद्वीपे सराजसु ।
पुनः शशास तद्राज्यं प्रत्याहृत्य महायशाः ।
ईजे च विविधैर्यज्ञैः विधिवच्चाप्तदक्षिणैः ॥३७॥
॥०॥ इति नलोपाख्यानं समाप्तं ॥०॥

Dixerunt cum conjunctis manibus omnes, cum-consiliariis-
præcipuis homines:

Hodie securi *sumus*, (220) rex, in urbe, rure etiamque,

33. Cultum rursus profecti, Dii veluti Satacratum.—(221)

Sedato Puscharo læto, præterlapsâ magnâ-festivitate,

34. Magno cum exercitu rex Damayantiam adduxit.

Damayantiam nempe pater, beneficiis postquam affecerat
hostium-heroum-occisor,

35. Dimisit magnanimus (222) Bhimus timendâ-vi.

Adgressâ verò Vaidarbhiâ cùm liberis, Nalus rex

36. Vivit lætus, Deorum-rex veluti in Nandano. (223)

Deinde, ad præeminentiam profectus in Jambudvipo inter
alios reges, (224)

Rursus regebat illud regnum, postquam recuperaverat,
magnâ-gloriâ *præditus*,

37. Sacrificabatque variis sacrificiis ad normam etiam rectis.(225)

ADNOTATIONES.

(1) Sanscrite, *Nishadhàh*, pluralis a Nishadha. Regio hæc eadem esse videtur ac *Nishadha-ràshtra* et *Nishadha-dèsa*, de quibus vide: Wilford, *List of mountains, rivers, countries, from the Puràna's and other books.* Asiat. Res. t. 8.—Voces *ràshtra* et *dèsa* regionem significant.

(2) Vox अक्ष frequentius talum significat, non vero in hoc loco sensum istum habere videtur, quanquam talorum ludo regnum suum Nalus perdidit; quia post reiteratam solum fratris Pushcari provocationem ad ludum invitus descendit, et quia non verisimile, ad celebrandum, talorum amicum poetam eum appellare.

(3) ईप्सित participium præteritum passivum est radicis आप्, *impetrare*, in derivata, desiderium experimente forma.

(4) Hujus regionis urbs a poeta nostro Cundina, Vidarbha-nagarì (i. e. Vidarbhorum urbs) et Vidarbhà nominatur, et eadem ac Vaidarbha (Burra-Nagpoor, secundum doctiss. Wilford) esse videtur.

(5) Patronymicum Yudhishthiri, cui fabula hæc a Vrihadasvo narratur.

(6) Pronomen तद् modo articuli Græci apud Homerum, quocum in origine convenit, emphasis causa sæpissime ponitur, quamobrem non semper latine a nobis redditum.

(7) मध्यम, a मध्य, *medium*, formatum, mediam corporis partem exprimit, itaque adjectivum femininum सुमध्यमा pulchro medio corpore præditam significat, (*of slender waist*). Particula सु, bene, pulchre, sicut Græcum ευ nominibus præfigitur.

(8) Sachì uxor est Indri, Deorum inferiorum principis. Vide Asiat. Res. t. 1, et Moor, *Hindu-Pantheon*.

(9) Patronymicum a patris Bhìmi nomine derivatum.

(10) विद्युत् et सौदामिनी secundum *Amara-còshum* ambo fulgur significant. Teste Nilacantho adjectivum सौदामिनी a सौदामन derivatur, nomine collectivo, quod ipsum a सुदामन् (annui pluviosi temporis nubes) venit. Tales nubes ita appellari dicit, quia valde mundo vitam dant. Sunt nempe ejus verba: सौदामिनी प्रावृषेण्यमेघसंबंधिनी ॥ सुष्ठु जगतो जीवनं ददति ते सुदामानो मेघास्तेषां समूहः सौदामनः प्रावृट्काल: तत्संबंधिनी ॥ साहि अत्यंतं द्योतमाना भवतीति प्रसिद्धं ॥ विद्युत् सौदामिनी ergo fulgur est, quod de annui pluviosi temporis nube procedit.

(11) Srì cognomen dei Vishnu uxoris Lacshmì, felicitatis et pulchritudinis deæ. (Vide Moor, *Hindu-Pantheon* et Asiat. Res. t. 1.) Yacshi ministri sunt Cuvèri, divitiarum dei.

(12) I. e. Pulchra quoque, si cum Diis comparatur.

(13) Voces शार्दूल (tigris) et ऋषभ (taurus) in compositione principem significant. Vide Amar.

(14) मूर्त्तिमान् (corporeus) Candarpi, dei amoris, usitato nomini अनंग (*Ananga*, expers corporis) oppositum est.

(15) Nali cognomen, ab ejus regni nomine formatum.

(16) Ad verbum, non-visus-amor, i. e. amor, qui videndo non procreatus.

(17) Yudhishthiri patronymicum, a matris Cuntì nomine formatum.

(18) जातरूप परिष्कृतान् सुवर्णपक्षान्. Sic scholiastes explicat.

(19) Ad verbum, tui carum, i. e. quod tibi carum. Genitivus

pronominum personalium pro possessivis in Sanscrito usitate ponitur.

(20) Vidarbha-nagari, i. e. Vidarbhorum-urbs, *Cundina* alibi nominata. Regionum nomina usitate pluralis numeri in Sanscrito sunt.

(21) De Asvinis dicit illustris W. Jones: "Sùrya (*sol*) is be-"lieved to have descended frequently from his car in a human "shape, and to have left a race on earth, who are equally re-"nowned in the Indian stories with the Heliades of Greece. It "is very singular that his two sons, called Aswinau or Aswini-"cumàrau, should be considered as twin brothers, and painted "like Castor and Pollux; but they have each the character of "Æsculapius among the gods, and are believed to have been "born of a nymph, who, in the form of a mare, was impregnated "of sunbeams." Asiat. Res. t. 1.

(22) Gandharvi cœlestes cantatores sunt, qui Indri-cœlum (*Indra*-loca) præcipue suavi suo cantu resonant. Ràcshasi, Deorum hostes, cum Gigantibus valde conveniunt. Serpentes apud Indos magna veneratione gaudent, urbem in tartaro *Bhogavatì* dictam habent.

(23) स्वस्थ in se-stans, i. e. sui compos.

(24) चिंतापर compositum e चिंता, *cogitatio*, et पर, *eximius, præcipuus*, proprie significat, "cui cogitatio præcipua *res*, qui præcipue cogitationi addictus." Sicut पर ejus derivata परम *et* परायण construuntur. Primum vide in eodem hoc *sloco*, alterum p. 166, sl. 1.

(25) नरेश्वरे नलनिमित्तं ॥ Sic scholiastes.

(26) स्वयंवर e स्वयं, *ipse*, et वर, *electio*, compositum, puellæ propriam conjugis electionem indicat. Sequentis *sloci* distichon secundum, in primo dimidio syllabam continens nimiam, cum metro non convenit; omnes tamen, quos contulimus, codices hac in re inter se consentiunt.

(27) इतो, pro इतस्, per suffixum तस्, quod ejusdem significationis est ac Latinum *tus* in cœlitus, divinitus &c. ex इ, quod pronominis tertiæ personæ stirpem esse puto, formatum est. Cum autem इ grammatici Indici pro pronomine non habeant, paucis hæc est materia illustranda. इ mutatum in ए, quod, ut nomine Sanscrito utar, vocalis इ *guna* est, subjungendis terminationibus भिः, भ्यः, षां, षु, casus एभिः, एभ्यः &c. format; sicut in Latino quoque e-um, e-i &c. pro i-um, i-i dicitur, aut in nominativo i-s pro e-s. Adjuncta syllaba अं, cum ए ante vocalem euphoniæ causa in अय् mutetur, ab ए nominativus अयं derivatur. Nam syllaba अं variis pronominibus adjungitur, non in nominativo solo, sed in aliis quoque casibus. Secundæ personæ pronominis, ut exempla adferam, in singulari stirps est तु, quod cum Latino *tu*, cum Græco *συ* aut *τυ* convenit; adjuncta syllaba अं formatur nominativus त्वं, quia ante vocalem उ in व mutatur. Terminatione भ्यं subjuncta, a stirpe तु dativus तुभ्यं derivatur, quod a Latino tibi (pro tu-bi) suffixa syllaba अं præcipue se distinguit; तुभ्यं enim e tu-bhi-am explicari potest, propter euphoniam mutato इ in य्. Eodem modo मह्यं, si e ma-hi-am explicas, a mihi differt. Nunc ad pronomen इ redeundum, ut de ejus neutro इदं pauca dicamus. Hoc, si cum pronominibus Latinis i-dem et qui-dam comparas, subjuncta syllaba दं explicabis. Cum autem Sanscritum इदं in nominativo et accusativo sing. gen. neut. solum occurrat, et दं nullis aliis subjunctum pronominibus inveniatur, dubium est, an ex इद् suffixo अं non potius explicandum sit.

Pronomen ए, pro इ, cum सः, सा, तद् conjunctum, format एषः, एषा, एतद्; nam स propter præcedens ए secundum euphoniæ regulam in ष mutatur. Suffixo तर ab इ इतर, *alius*, suffixo दानीं इदानीं, *nunc*, formatur, quod voci

तदानीं, *tum*, oppositum est; suffixo दृश् (a radice दृश् *videre*) ab इ ईदृश्, *talis*, derivatur, mutata vocali brevi in longam, sicut a किं et तद् कीदृश् et तादृश् formantur. Denique, si conjunctio यदि a यद् venit, sicut ejusdem significationis conjunctio Germanica *wenn* a relativo *wer*, चेत् aut चेद्, *si*, non improprie e neutro इद् aut इत्, præcedente particula च, explicari potest, sicut certe नेत्, *nisi* e न et इत् compositum est.

(28) Cognomen Indri.

(29) Balus et Vritrus duo Ràcshasi sunt, quos Indrus occidit. Vide n. (22).

(30) Vocis compositæ elementa sunt: त्यक्त *relictus*, जीवित *vita*, et योधिन् *pugnans*; sensus est, " qui in pugna ad vitam relinquendam paratus."

(31) Càmadhuc, significans, " e qua mulcendo optata impetrantur," cognomen Surabhis abundantiæ vaccæ, quæ dei Indri esse dicitur.

(32) Cshatriyi nominantur, qui e regio aut militari tribu.

(33) Cshatriyorum animæ in pugna occisorum Indri cœlum (Indra-lòca), ut Brahmánica docet religio, adeunt; quam ob rem eos hospites suos Indrus appellat.

(34) Sacrus cognomen est Indri, potentem significans.

(35) Orientis, meridiei, occidentis et septentrionis Indra, Yama, Varuna et Cuvèra, plagarum intermediarum, Agni, Nairrita, Vayu et Isana sunt custodes. Vide Moor, *Hindu Pantheon*.

(36) Cognomen Anangi, cor commoventem significans. Vide n. (14).

(37) Genitivus pro dativo in Sanscrito frequentissime ponitur.

(38) यथातथं adverbium e यथा, *sicut*, et तथा, *ita*, formatum. Sensus hic videtur, *sicut veritas*; nam a तथा substantivum तथ्यं *veritas* derivatur. Analoge cum adverbio nostro repeti-

tione vocis यथा यथायथं, *congrue*, formatur, quod Amar. exhibet.

(39) Ad verbum, " quorum magnus Indrus primus." Voces आदि et आद्य, *primus*, nominibus subjunguntur, ubi e variis rebus unius et primæ solummodo exempli gratia mentio fit, et hac in constructione circa sensum Latinæ locutioni, *et cetera*, respondent. Locus noster itaque verti potest, " mundi custodes, ut magnus Indrus," aut, " magnus Indrus &c." Vide quoque p. 32, sl. 39.

(40) अन्यतम unus (e multis) a primitivo अन्य superlativi sufixo तम formatum. Subjuncto comparativi suffixo तर formatur अन्यतर, unus e duobus, sicut Latinum al-ter eodem suffixo a stirpe *al*, a qua al-ius et obsoletum al-is quoque derivantur, formatum est. In codice Par. legitur एकतमं, ab एक *unus*, formatum, cujus comparativus, ut ita dicam, एकतर (ἑκα-τερος), unus e duobus.

(41) अर्हति, dignus est, ut verbum auxiliare ad precandum frequentissime ponitur, et Latino *velit* optime reddendum est.

(42) Cognomen Damayantiæ, a patriæ nomine derivatum.

(43) Ad verbum, " noscere cupio tui." Infinitivus, qui verbi casum usitate regit, hic aliorum substantivorum modo constructus videtur, quasi, " cognitionem cupio tui."

(44) Scholiastes प्रणयं per voces परिणयनं विवाहं explicat, quam ob rem verbum प्रणयस्व, scil. मां, secundum commentarium, (a radice नी ducere,) *uxorem duc*, vertimus.

(45) Hutasa *qui edit quod sacrificatur*, cognomen est dei Agnis.

(46) Yamus, ad quem hic spectat *slocus*, deus est justitiæ et mortis, tartari rex atque judex defunctorum. Vide Moor, *Hindu Pantheon*.

(47) Daityi et Dànavi dæmones sunt, quorum alteri a matre Diti, alteri a patre Danu, nomen habent. Vide Moor, *Hindu Pantheon*.

(48) Varunus, aquarum deus, plagæ occidentalis custos.

(49) Scholiastes महाकाक्षे per महांतं राजद्वारप्रवेशं explicat.

(50) Scilicet Damayantiæ mandatum.—भवन्तस् vocativus est vocis भवत्, (nom. भवान्) quæ loco secundæ personæ pronominis reverentiæ causa frequentissime ponitur, semper autem cum verbi tertia persona.

(51) Casus locativus dictus non semper commorationem in loco, sed motionem versus locum non raro exprimit. Vide p. 92, sl. 9, p. 94, sl. 25, &c.

(52) रंग in lexicis, quæ consuluimus, hac cum significatione non invenitur, sæpe autem in Mahàbhàrato positum occurrit, ubi hunc sensum habere videtur.

(52*) Bhogavatì urbs serpentum in tartaro.

(53) शोभंते tempus præsens est, ob convenientiam cum præcedente verbo दृश्यंते, quod sensum præteritum a particula expletiva स्म accipit.

(54) Dativus मे emphasis causa repetitur.

(55) Patronymicum a Yudhishthiri patris nomine, *Pańdu*, formatum.

(56) Patronymicum a *Curu*, qui e Yudhishthiri majoribus.

(57) अंतरात्मना casus instrumentalis est, qui *cum* nonnunquam exprimit. E variis vocis अंतर् significationibus, quas clariss. Colebrooke in vocabulario suo enumerat, sensus, *proprius*, hic unice convenit. Cum autem neutrum अंतरं substantive positum intervallum et medium significet, cum indeclinabile अंतर् et casus instrumentalis अंतरेण adverbialiter positus, sensum *inter*, *in medio*, habeant, adjectivum अंतर *interior* etiam significare, verisimile est. Si ita res se habet, "cum læto interiori (aut intimo) animo," melius vertes.

(58) I. e. implorarunt Deos.

(59) Gressus est sensus primitivus vocis गति, (a गम् *ire*), quæ perfugium quoque significat. Ita in Bhagavat-gìto deus Vishnu eximium perfugium nominatur. In Ramàyano sequentes versus leguntur:

न पिता नात्मजो नात्मा न माता न सखीजनः ।
इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा ॥

"Nec pater, nec filius, nec anima, nec amicarum-turba,
"Hic, post mortemque, feminarum solum perfugium conjux semper."

(60) Cognomen Agnis, dei ignis.

(61) Vide n. (39).

(62) Vide Gramm. Sansc. clariss. Wilkins, p. 556, § 1055, et p. 558, § 1062.

(63) Asvamèdha equi sacrificium est. Nàhushus patronymicum e Nahusha, Yayàtis regis patre.

(64) आप्तदक्षिण compositum est ex आप्त *impetratus* et दक्षिण, cujus sensus primitivus est *dexter*, a quo sensus tropicus, *rectus*, derivatur. Vox composita itaque significaret, "a quo, quod rectum, impetratum, i. e. quod rectum est." Cum आप्त autem *aptus* quoque significet, vox composita *apte-rectum* etiam exprimere potest, quod cum भूरिदक्षिण (valde-rectum), quod p. 68, sl. 14, occurrit, conveniret.

(65) Dvàpara et Cali nomina duorum *yugorum* (ævorum) sunt; hic autem istis nominibus duo dæmones designantur.

(66) Ita in Mahàbhàrati libro हिडिम्बवध inscripto, quem germanice vertimus, quinque Pàndavi, cum quibus mater Cuntì, मातृषष्ठाः (matre-seni) appellantur. Vox *àkhyàna* in Amaracòsho non invenitur; secundum ethymologiam historiam aut narrationem significat.

(67) Vide n. (51).

(68) Pushcarus Nali regis frater est.

(69) Sensus est obscurus. Si in scholiaste fiducia ponenda, vocibus गवां (gen. pl. a गो) et वृषो tropice poeta utitur, prima talos, altera eximium talum designante. Ita quoque in sequente *sloco* वृषेन per अक्षमुख्येन explicatur.

(70) नायमस्ति नष्टोऽस्ति ॥ Sic sensum scholiastes explicat.

(71) Codicem Par. hic secuti sumus; in aliis legitur: वार्ष्णेयमानयामास, quod cum sequente casu instrumentali minus congruit.

(72) स्थ stans, a radice स्था, in compositis solum occurrit, et cum Latino suffixo *stus* in *modestus* (in modo stans), *justus* (in jure stans) comparandum est.

(73) Scholiastes explicat: विनशेत् विनश्येत् नल इति शेषः ॥

(74) Urbs Vidarbhorum.

(75) मुख्यशः मुख्येषु ॥ Sic scholiastes. I. e. Adverbium मुख्यशः hic ad substantivum नलामात्येषु, non vero ad verbum est referendum.

(76) आत्मन् *anima* pro pronomine tertiæ, secundæ et primæ personæ ponitur; itaque hic quoque, "sermonem salutarem meum," verti posset. Vide p. 56, sl. 16; p. 76, sl. 57; p. 50, sl. 31.

(77) उद्दिश्य participium est adverbiale dictum, quod potius gerundium nominari voluerim, quia re vera gerundii naturam habet. Cum terminatione त्वा usitate occurrit, quando radicem autem præpositio præcedit, syllabis य aut त्य exit. Præteritam frequentissime habet significationem, non raro vero, ut hic quoque, præsentem. Hic enim non vertere potes, *postquam monstraverat*, sed, *monstrans*, aut, *in monstrando*, quia, dum digito monstrabat, dixit, "Hæc via Vidarbhorum est," &c. Gerun

dium in त्वा, me putante, casus instrumentalis est abstracti substantivi in तु, cujus accusativus infinitivum producit. त्यक्तुं et त्यक्त्वा a substantivo त्यक्तु ambo derivantur, alterum ejus casus secundus, alterum tertius est, sicut supina Latina, *amatum* et *amatu*, accusativus et ablativus abstracti nominis *amatus* sunt. Casus tertius usitate *per* exprimit, quamobrem gerundium nostrum Latini gerundii ablativo nonnunquam respondet, ut p. 144, sl. 13: "Visibile hoc reddam numerando *vibhitacum*;" non verti potest, "potquam numeravero," quia numerato *vibhitaco* res jam visibilis est, et fiat non necesse est. Casus tertius *post* non raro exprimit, ut अचिरेण कालेन, post breve tempus; quo fit, ut sensum præteritum gerundium in त्वा habere possit, et usitate habeat: कृत्वा, postquam fecit, i. e. post actionem faciendi. Frequentissime denique *cum* casus tertius exprimit, quamobrem participio præsente gerundium Sanscritum non raro reddi potest, nam *monstrans dixit* idem est ac *cum monstrando*, si ita Latine dici posset. Notandæ quoque locutiones, अलं भुक्त्वा, अलं कृत्वा &c., quod idem est ac अलं भोजनेन अलं कारणेन; nam अलं casum instrumentalem regit.

Primæ declinationis nomina masculina et neutra अ pro आ in casu instrumentali habent. Si autem रामेन cum हरिना et विधुना comparo, in quibus terminationem आ interpositum न præcedit, illud quoque ab origine vocali longa terminatum esse non possum quin existimem. Nam आ propria est casus tertii terminatio, a grammaticis Indicis talis agnota, न in रामेन interpositum est, sicut in हरिना et विधुना, neque ad stirpem, neque ad casus suffixum pertinens; अ breve, quo forma primitiva राम terminatur, in ए mutatum, sicut in रामेषु, रामेषां, &c. Eodem modo gerundia in य et त्य, quæ a nominibus abstractis in ई et ति derivari videntur, ab origine या et त्या scripta esse puto. Facillime levis hæc mutatio

locum habere potuit, quia in uno casu solo illa sunt gerundia usitata, quam ob rem non sine quadam ratione adverbia appellari possunt.—Plura de hoc in comparatione conjugationis Sanscritæ cum Græc. Lat. Persica, &c. diximus. (*Conjugations-system der Sanskrit-sprache, &c.*)

(78) Proprie, " relinquendi-cupiditate *affectus*." Cum nominum compositorum membra initialia casuum terminationes abjiciant, infinitivi quoque म् finale, quod accusativum designat, abjiciatur necesse est.

(79) Scholiastes explicat: यद्यपि पूजयिष्यति तथापि त्वं सुखं नो वत्स्यसि वासं करिष्यसि श्वसुरगृहवासस्य नीचतावहत्वात् ॥ " Si etiam honorabit, sic quoque tu læte non habitabis (non habitationem facies), in soceri-domo-habitantis propter humilitatis adductionem;" i. e. propter dedecus in soceri domo habitandi. Hæc interpretatio absurda mihi videtur, quia conjugi, ut sensus clare indicat, Damayantia persuadere vult, ut cum ipsa Cundinum petat, ibique in Bhimi regis domo habitet. Genitivus pluralis pronominis primæ personæ नो esse potest, scil. pro नः, ita ut vertas, " læte habitabis in nostra domo." Si autem negativum est, sententia interrogativa est certe intelligenda.

(80) Veste privato conjugi propriæ vestis dimidium Damayantiam dedisse poeta hic supponit.

(81) Ad verbum, cujus animæ mens moerore quassa.

(82) किं नु nonnunquam pro कच्चित् ponitur, quod neutrum est obsoletum, कद् aut कात्, cum particula चित् conjunctum.

(83) Quia infinitivus Sanscritus passivum non habet, præcedente verbo auxiliari aut participio sensus passivus indicatur. Nunquam sine præcedente शक्यते aut शक्य infinitivum cum passiva significatione invenimus: शक्नोति जेतुं, potest vincere, शक्यते जेतुं aut शक्यो जेतुं, potest vinci, aut quasi, ut ita

dicam, potitur vincere. शक्य est participium in sensu cum Latino in *dus* conveniens.

(84) अवस्त्रता abstractum substantivum est, per suffixum ता ab अवस्त्र, *expers-vestis*, formatum. Eodem modo ab एकवस्त्र एकवस्त्रता derivatur.

(85) Sensus præteritus præcedente पुरा indicatur, quod sæpe tempus præsens post se habet.

(86) सती participium præsens fem. est, a radice अस् *esse*. सत्, bonum, castum, quoque significat.

(87) Àdityi, Vasavi (a *Vasu*), Rudri et Maruti geniorum ordines sunt, quorum definitum quivis numerum amplectitur. Vide Moor, *Hindu Pantheon*. De Asvinis, vide n. (21).

(88) I. e. ad uxorem retrahitur.

(89) द्विधेव e द्विधा *dupliciter* et इव *veluti* secundum euphoniæ regulas contractum.

(90) गतक्लम ad verbum, "a quo profecta lassitudo."

(91) तथा सत्यं यत् स्वयंवरे उक्तं त्वां न त्यक्ष्यामीति ।

Sic scholiastes.

(92) Versus idem in libro हिडिंबवध inscripto legitur, et in multis aliis Mahàbhàrati locis hæc locutio occurrit.

(93) I. e. ante tempus a fato constitutum.

(94) श्वापद् in Amara-còsho non invenitur, frequentissime autem in Mahàbhàrato occurrit. *Chàndàlorum* forsan epitheton est, qui श्वपचाः (canes, i. e. caninam carnem, coquentes,) quoque appellantur. Vid. Amar. E श्वन् *canis*, quod in compositis in श्व mutatur, et आपद् *adiens* explicari potest. Derivari quoque potest a श्वन् et पद् *pes*. Nam श्वन् ante classem दन्त, ad quam पद् pertinet, in श्वा mutatur. श्वापद् itaque caninos pedes habentem significaret.

(95) Relativi repetitio in Sanscrito sensum Latini *quisquis* producit, et modo analogo demonstrativum तद् usitatur. Vide

p. 26, sl. 12. ततस्ततः: itaque semper aut *iterum iterumque* hic significare videtur.

(96) अजगरो ग्राहः: serpens aquaticus speciei *ajagara* dictæ.

(97) विजन p. 130, sl. 5, et p. 174, sl. 11, quoque substantive positum invenitur.

(98) बुद्धिलाभादूर्द्ध मां विना कथं भविष्यसि कथं जीविष्यसि ॥

(99) मृदुपूर्व्व "Cujus, scil. sermonis, quod præcessit, suave," significare quoque potest, ut gestus, risus &c.

(100) Mlèchi appellantur barbari et omnes qui Brahmànicæ religionis præcepta non sequuntur.

(101) Nomina arborum et plantarum, quæ in Amara-còsho videnda.

(102) *Vox* शत proprie centum significat, hic autem ad copiam indefinitam exprimendam posita.

(103) *Pisàchi* dæmonum genus. De Ràcshasis vide n. (22).

(104) Nominativus चत्वारो वेदाः &c. hic absolute positus; sensus est: "e quatuor bene perlectis Vèdis, &c. veritatem unice unam esse, intelligitur." सविस्तर proprie, *quod cum extensione*, hic, "cum eo quod ad Vèdos pertinet, quod eos illustrat," forsam significat. De Angis et Upangis, vide *Asiat. Res. t. 1. on Hindu Literature.*

(105) Vocem ध्यान in lexicis non invenitam e conjectura reddidimus.

(106) Scilicet tigris.

(107) Radicem शी non modo dormire, sed jacere quoque significare, e p. 104, sl. 3, apparet.

(108) Codicem Par. cui codex J. Bengalicis literis consentit, hic secuti sumus. In aliis codicibus pro यात्येतां यामिमां legitur, quod, me putante, convenientem sensum non præbet.

Codex H. यामीमां exhibet, quod etiam in codice C. stetisse et in यामिमां versum videtur.

(109) केतुभूतं, quod vexillum est aut factum est. भूत participium est a radice भू, *esse*, *fieri*, per suffixum त formatum. Talia participia significationem passivam et præteritam habent, non raro vero activam quoque, præteritam et præsentem. Itaque भूत significare potest, quod factum est, quod fuit,, et, quod est. भूत in compositis *similis* etiam significat, quam ob rem केतुभूतं *vexillo simile* quoque verti potest.

(110) *Cinsuca*, Butea frondosa, *Asòca*, Jonesia Asòca. R. *Vacula*, Mimusops Elengi; *Punnàga*, Rottlera tinctoria. R. Mss. *Carnicàra*, Pterospermum acerifolium aut Pentapetes acerifolia; *Dhava*, Lythrum fruticosum; *Placsha*, ficus venosa. (Secundum clariss. Colebrooke.)

(111) राजन् in compositis semper in राज mutatur, primam sequens declinationem, quam ob rem hic विदर्भराजा nominativus esse non potest, sed forma primitiva विदर्भराज cum अधिपति est composita.

(112) *Rajasúya* sacrificium est, quod, ministrantibus tributariis regibus, universali potitus imperio rex perficit.

(112*) E गृहीत, *captus*, et नामन्, *nomen*, compositum; sensus *celeber* esse videtur.

(113) Asclepiadis acidæ succum bibere sacra Indorum scripta valde commendant.

(114) Vide n. (102).

(115) स्व proprie possessivum tertiæ personæ est, frequenter autem pro secunda et prima etiam ponitur, ut Latinum *suus*, quod ejusdem originis esse videtur, in Pandectis pro *noster* invenitur.

(116) सत्य, *verus*, et संधा, *promissum*, adjectivum सत्यसंध, *cujus promissa vera*, formant.

(117) *Amrita* Deorum alimentum est, quod immortalitatem præbet.

(118) आश्वासयतेति वहुत्वं वक्तुर्वैक्लव्यान्न दोषावहं ॥ "Pluralis आश्वासयत propter loquentis anxïetatem non vitium adducens." In codice Par. आश्वासय च legitur, quod præferendum.

(119) E पत्र *folium* et आहार *cibus* compositum.

(120) वल्कल cortex, hic vestis e cortice confecta.

(121) शाखामृग in clariss. Colebrooke vocabulario, p. 118 invenitur, non vero in indice exhibitum.

(122) Vox प्रतिष्ठा in Forsteri Bengal. lexico explicatur: "*approbation, fame*;" itaque adjectivum compositum nostrum pulchra fama præditum significat.

(123) तपस् proprie tormentum significat, quod flagrante devotionis studio anachoretæ sibi infligunt.

(124) Genitivus वो ad भगवतां referendus.

(125) Vide n. (123).

(126) Vide n. (75).

(127) Vide n. (116).

(128) I. e. Vedorum Angi, scripta, quæ ad Vedos spectant. Agunt de pronuntiatione, grammatica et prosodia, de obscuris vocabulis, de ritibus religiosis et astrologia.

(129) Proprie, lacrymis oblita voce. संदिग्ध participium est præt. pass. a radice दिह्, præcedente particula सं.

(130) *Asòca* expertem mœroris significat, quam ob rem arbor hæc Vitasòca quoque, quod ejusdem sensus est, appellatur.

(131) Vide n. (130).

(132) *Vètasa*, arundinum species.

(133) Scholiastes explicat: पांशुयुक्ताः ध्वस्ताः मुक्तबंधाश्च शिरोरुहाः केशाः यस्याः ॥

(134) Yacshi et Ràcshasì feminina Sanscrita sunt vocum, Yacsha et Ràcshasa. Vide n. (11) et (22).

(135) सार्थवाह proprie est, comitatum-ducens.

(136) वहुतिथ per suffixum तिथ, quod ordinalia format, a वहु *multus* derivatum.

(137) मद humorem significat, qui elephantorum ardore veneris inflammatorum e temporibus stillat.

(138) I. e. A currentibus elephantis eversæ arbores viam diruerunt.

(139) Proprie adcurrentes. Omnes pæne, quæ verbis præfiguntur, præpositiones nonnunquam superfluunt.

(140) Sequens distichon in codice Par. cui codex J. Beng. lit. consentit, differt. Legitur in iis :

तथा तन्निहतं सर्व्वं समृद्धं सार्थमण्डलं

Versus sequentes, usque ad अथापरेद्युः, (slo. 35) in ambobus desunt.

(141) संसक्तवत् per suffixum वत् a संसक्त (contiguus) formatum, sicut बलवत् *multum, valde,* (vide Amar. p. 367) a बल.

(142) *Vaisravana* patronymicum est Cuvèri, divitiarum dei, cujus ministri Yacshi sunt.

(143) I. e. Cultus eorum, qui constanter Deos non colunt, et primus Diis oblatus cultus, cultus non appellandi sunt.

(144) Avium volatum omini esse Indis, *slocus* hic clare probat.

(144*) लोष्टभिः a neutro लोष्टन् (nom. लोष्ट).

(145) मृयते (tertia pers. sing. præs. pass.) hic impersonaliter positum est.

(146) Pronomen relativum in Sanscrito, sicut in Latino, conjunctionis vice sæpe fungitur.

(147) ममान्तिकं, in meam præsentiam; अन्तिक a primi-

tivo अन्ति, (*avτι*, ante,) cujus usus se in Sanscrito non conservavit, per suffixum क derivatum videtur.

(148) Accusativus नादृग्रूपं hic adverbialiter positus, sicut अज्ञातवासं (vide p. 112, sl. 19, et p. 184, sl. 11).

(149) प्रसादतलं प्रसादोपरि ॥ Sic scholiastes.

(149*) यत्र सायंकालस्तत्र प्रतिश्रयो गृहं यस्यास्तां ॥

(150) महातपस् e, महत् *magnus*, quod in compositis in महा mutatur, et तपस् compositum. Vide n. (123).

(150*) Quando *dasa* Nalus dixit, serpens eum momordit. Dasa in Sanscrito *decem* et *morde* significat.

(151) In codice Par. शत्रुभ्यो legitur.

(152) Urbs Ayodhya, hodie Oude nominata, p. 177, sl. 28, Còsola appellatur.

(153 Scilicet *suvarni*, secundum commentarium. *Suvarnus* quædum auri mensura est. (Vide Amar.) Commentarii verba sunt: शतं शताः १ शतानि १ मासिकं वेतनं दश सहस्र सुवर्णा इत्यर्थः ॥

(154) Substantivum प्रज्ञा *mens* in clariss. Coleb. Amara-còshi indice non indicatur, p. 23, autem invenitur.

(155) अद्दढतरं दमयंत्या मिथ्या प्रतिज्ञत्वं स्वस्यानुसंधायेयमुक्तिः ॥

(156) Ad verbum, fame-siti-affectis-membris *Damayantia*.

(157) Vide n. (94).

(158) Scholiastes explicat; अग्रं ब्राह्मणभोजनं तदर्थं हृयंते राजधनात् पृथक् क्रियंते ॥ In codicibus P. et J. Beng. lit. अग्रहारं legitur, quod præferendum, quia ut adjectivum ad ग्रामं referri potest.

(159) मात्र emphasis causa, in compositis præcipue, frequenter ponitur. In *Amara-còsho* hoc per अवधारण explicatur; eodem

modo enim particulæ तु हि वै वा पुनर् &c. ubi, *certe, re vera*, significant, interpretantur. Secundum clariss. Colebrooke मात्र *solum* quoque significat, ज्ञातमात्रे ergo, " cognita *re* sola," verti posset. P. 64, sloc. 39, legitur उक्तमात्रे तु वचने, ubi certe मात्र emphasis causa positum: " simul ac dictus erat sermo."

(160) Sensus esse videtur, " cum regi annuntiaretur, purum, i. e. felice constellatione, esse diem." Sic p. 24, sl. 1, legitur: तिथौ पुण्ये &c. " die lunari puro, momento ita," i. e. puro.

(161) Neglecto habitu, pulvere lutoque se obducens, Damayantia acrem suum mœrorem palam fecit.

(162) Vide n. (11.)

(163) Vide n. (36).

(164) Lunam deficientem a Rahu dæmone, serpenti postremo corpore simili, voratam mythologia fingit. Vide Moor, *Hindu Pantheon*, et Abraham Roger, *la porte ouverte pour parvenir à la connoissance du paganisme*, p. 54 et 55.

(165) केशान्त proprie comarum finem significat.

(166) Rohinì Pleiadum constellatio, in mythologia e Dacshi filiis una, uxor dei *Chandra* (lunæ), qui ex ea Rauhinèyum (Mercurium planetam) genuit.

(166*) Proprie, e regno lapsus. Sic p. 120, sl. 37, legitur, भ्रष्टा ज्ञातिभ्यो, lapsa, i. e. separata, a propinquis.

(167) मया ad युक्तं est referendum.

(168) A deo Brahman (nom. Sansc. Brahmà).

(169) वाह् a radice वह्, *vehere*, equum, scil. qui vehit, significat; a वाह् वाहिन् derivatur, equis, aut vehentibus instructus; itaque नरवाहिन् viris vehentibus instructum significat.

(170) हाहाभूत adjectivum ex interjectionibus हा हा et participio भूत compositum. (Vide n. (109).

(171) I. e. Cur neque sustentas neque tueris uxorem.

(172) Cognomen Rituparni, ab ejus regni nomine formatum.

(173) वरवर्णिनी, *quæ e præclaro tribu est*, compositum e वर, *eximius, præclarus*, et वर्णिन्, a वर्ण, *tribus*, derivatum. Oppositum est voci विवर्ण, *qui e humili tribu est*. Cum वर्ण colorem quoque significet, compositum nostrum pulchro colore præditum etiam exprimere postest.

(173*) जितस्वर्ग ad verbum, a quo victum cœlum.

(174) Vide n. (72).

(175) परिभ्रष्टसुख significare potest, "cujus gaudium lapsum," ut हृतराज्य, cujus regnum captum, et, "qui lapsus e gaudio."

(175*) Suffixum तस् sæpe ablativi terminationis vice fungitur; vox ततः autem pro genitivo quoque ponitur. Sic p. 182, sl. 2, legis ततोऽनु pro तस्यानु; nam præpositiones अनु et पश्चात् genitivum regunt. ततो पश्चात् itaque, post hoc, scil. tempus, significat.

(176) कामग compositum est e काम *desiderium, libido*, et ग *iens*, quod in compositis solum occurrit.

(177) Scholiastes explicat: शुद्धान् हृदावर्तादिदुष्टावर्तहीनान् ॥ Vocem आवर्त notam hic significare, e contextu apparet. Vide quoque sl. 16, ubi आवर्त secundum commentarium subintelligitur.

(178) Ad verbum, *viam eundum*. गंतव्यं, scil. अस्ति, hic impersonaliter cum casu activi positum est. Scholiastes explicat: अध्वानं निःशब्दं महत् दूरे ॥

(179) Hunc *slocum* codices P. et J. Beng. lit. non exhibent, scholiastes quoque observat, in codicibus nonnullis eum non inveniri. Vide n. (177).

(179*) मोहयन् nominativus sing. est, quanquam ad pluralem हयोत्तमाः pertinet.

(180) Scholiastes explicat: अन्ततः निर्णयेण ॥

(181) समतिक्रान्तो ad पटम् pertinet. (Lege transita pro transitum). Sensus est: vestis, quæ transcursu nostro *yojanum* (8 milliaria Angl.) a nobis abest, non afferri potest.

(182) *Vibhîtaca,* Terminalia belerica, secundum clariss. Colebrooke.

(183) *Cotis* numerum 10,000,000 exprimit.

(184) ऊनशतं undecentum significat, ut ऊनविंशति undeviginti &c.; itaque पंचोनं शतं quinque minus centum significare videtur. In grammaticis et lexicis non invenitur.

(185) शापाग्निर्दमयंतीनिसृष्टः स विषरूपः अनात्मवान् हृदयशून्यो मूढ इत्यर्थः ॥

(186) Ad verbum, veneno-soluto-animo *Calis.*

(186*) अप्रशस्त non-benedictus.

(187) Vide n. (57).

(188) Vide n. (159).

(189) Nali equi, quos per Vàrshnèyum aurigam Damayantia Cundinum miserat.

(190) Currus strepitum tonitru putarunt. Scholiastes explicat: मेघध्वनितभ्रमात् चुक्रुशुः ॥

(191) अनीचानुवर्त्ती परस्त्रीषु क्लीव इत्यर्थः ॥

(192) स्त्रीमंत्रं secundum codicem C. edimus, alii श्रीमंतं exhibent; in codicibus P. et J. Beng. lit. distichon अकस्मात् &c. distichon तं भीमः &c. sequitur, et intermedii desunt versus.

(193) *Yojanum* octo milliaria Anglica amplectitur.

(194) नैतदेवं । एतत् एतस्मिन् काले । एवं विचार्यन् व्यसङ्गीयत् ॥

(195) Cognomen Rituparni, ab ejus regni nomine formatum.

(196) I. e. Damayantia quæ non alia quam Nalus, quæ una cum eo est.

(197) In codicibus P. et J. Beng. lit. pro वै त्वमानुषं दिव्यमानुषं legitur.

(198) यथासंगं et यथासुखं composita sunt classis अव्ययीभाव. Vide gramm. clariss. Wilkins, p. 556, § 1055, et p. 558, § 1060.—Vocem संचार scholiastes per द्वार explicat.

(199) अनेकशः adverbium per suffixum शस् ab अनेक *varius* (non-unus) formatum. Vide n. (75).

(199*) Locativus अग्रे hic motionem versus locum exprimit. Vide n. (51).

(200) Vide n. (146).

(201) Locativus अग्नौ (in igne) hic ante ignem aut super igne exprimit, nuptiæ enim Indorum coram sacro igne perficiuntur. Vide Abraham Roger, *la porte ouverte, &c.* p. 59.—पाणिग्रहणं (manus-prehensio) conjugium significat. Vide Amar.

(201*) कृष्णसार e कृष्ण, *niger*, et सार, *essentia*, compositum, proprie significat, cujus essentia nigra.

(201**) अनुरूपं compositum classis अव्ययीभाव. Vide W. Gram. p. 558, § 1060.

(202) Vide n. (152.)

(203) Casus instrumentalis परेण a पर *altus, eximius,* hic adverbialiter positus videtur, analoge cum अंतरेण *inter,* et per præpositionem *super* non improprie forsan redditur; alibi tamen परेण hoc modo constructum non invenimus, quamobrem interpretatio nostra dubia est.

(204) अंतश् pro अन्तर् *inter*, in *medio*, secundum euphoniæ regulas.

(204*) Ad verbum, luto-oblitis-membris *Damayantiam.*

(205) कृतशौचमह् compositum est e कृत *factus*, शौच, a शुचि *purus* derivatum, et मह्, 1. lux. 2. festum. Sensus ejus non plane clarus est.

(206) *Slocus* hic superfluus videtur, quia in sequentibus versibus non refertur, quod Nalo Bhìmus rex dixit, sed, quod eorum congressum præcessit.

(207) Scil. a tempore, in quo regnum perdidit.

(208) Ad verbum, bene-perfectis-rebus (Nalus).

(209) In codice Par. तस्यानु legitur. Vide n. (175*).

(210) पताका et ध्वज ejusdem significationis sunt.

(211) Bene-purgatæ-floribus instructæ &c. Vide n. *(39)*.

(212) I. e. ad omnes portas.

(212*) पुष्पभंग a commentario per पुष्पसंमर्द्द explicatur, et hic florum foliorum sparsionem designare videtur.

(213) अज्ञातवासं accusativus est, qui hic adverbialiter positus. Vide p. 112, sl. 19.

(214) Vide n. (85).

(215) उपाकर्त्तुं दातुं ॥ Sic scholiastes.

(216) प्राणयोश्च पणावहे युद्धमपि प्रवर्त्ततामित्यर्थः ॥

(216*) Apsarases cœlestes sunt saltatrices, ex Oceano natæ, eximia pulchritudine præditæ.

(217) वरारोहा proprie pulchro medio corpore præditam significat (*of slender waist*), e वर *eximius* et आरोह *medium corpus* compositum.

(218) Neutrum अयुतं primitive, *non-ligatum*, hic substantive positum *infinitum* significare videtur. In Amara-còsho non invenitur.

(219) इव rei, cui alia comparatur, semper postponitur; itaque hic non ad पष्कर sed ad आदित्य भ्राजमान est referendum.

(220) निर्वार्य्य, quod ejusdem ac निर्वृत्त originis est, a clariss. Colebrooke, *acting fearlessly*, interpretatur. Vide Amar.

(221) Cognomen dei Indra, significans, qui centum sacrificia perfecit.

(222) Proprie, immenso animo *prœditus*.

(223) Sic Indri hortus appellatur.

(224) सराजन् *con-rex*.—Jambudvipa in *Purànis* India nominatur.

(225) Vide n. (64).

F I N I S.

E Typographia Cox et Baylis, Great Queen-Street,
Lincoln's-Inn-Fields.